చౌ- గుర అనురాగు భరత పర దేఖీ । రామ హృదయఁ ఆనందు బిసేషీ ॥
భరతహి ధరమ ధురంధర జానీ । నిజ సేవక తన మానస బానీ ॥ 1 ॥
బోలే గుర ఆయస అనుకూలా । బచన మంజు మృదు మంగలమూలా ॥
నాథ సపథ పితు చరన దొహాఈ । భయఉ న భుఅన భరత సమ భాఈ ॥ 2 ॥
జే గుర పద అంబుజ అనురాగీ । తే లోకహుఁ బేదహుఁ బడభాగీ ॥
రాఉర జా పర అస అనురాగూ । కో కహి సకఇ భరత కర భాగూ ॥ 3 ॥
లఖి లఘు బంధు బుద్ధి సకుచాఈ । కరత బదన పర భరత బడాఈ ॥
భరతు కహహిఁ సోఇ కిఏఁ భలాఈ । అస కహి రామ రహే అరగాఈ ॥ 4 ॥

భరతునిపై గురువునకు గల అపారమైన అనురాగమును జూచి, శ్రీరాముని హృదయము మిగుల ఆనందించెను. అతడు భరతుని ధర్మపరిరక్షకునిగా, త్రికరణ శుద్ధిగల తనభక్తునిగా గుర్తించెను. గురువుగారి ఆజ్ఞను అనుసరించి, శ్రీరాముడు మనోహరములైన, మంగళకరములైన మృదుమధురవచనములను పలికెను. "స్వామీ! మీమీద, మా తండ్రిగారిపాదములమీద, ప్రమాణముచేసి చెప్పుచున్నాను. భరతునితో సమానుడైన సోదరుడు ఎవ్వడును లేడు. గురుచరణకమలములను ప్రేమించు వానిని లోకము, వేదములును భాగ్యవంతునిగా గౌరవించును. ఇంతేగాక మీ అనురాగమునకు నోచుకొనిన భరతునిభాగ్యమును ఎవరు కొనియాడగలరు? అతడు నాతమ్ముడగుటవలన అతనియెదుట అతనిని పొగడుటకు నేను సంకోచపడుచున్నాను. భరతుని అభిప్రాయమును మన్నించుటయే శ్రేయస్కరము"- ఈ విధముగానుడివి శ్రీరామచంద్రుడు మౌనము వహించెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- తబ ముని బోలే భరత సన, సబ సఁకోచు తజి తాత ।
కృపాసింధు ప్రియ బంధు సన, కహహు హృదయ కై బాత ॥ 259 ॥

అపుడు వసిష్ఠమహాముని భరతునితో పలికెను. "నాయనా! భరతా! సంకోచమును వీడి, దయానిధియు, నీకు ప్రియమైన అన్నయు ఐన శ్రీరామచంద్రునకు నీ మనసులోని మాటను తెలుపుము. (దో॥ 259)

చౌ- సుని ముని బచన రామ రుఖ పాఈ । గురు సాహిబ అనుకూల అఘాఈ ॥
లఖి అపనేఁ సిర సబు ఛరు భారూ । కహి న సకహిఁ కఛు కరహిఁ బిచారూ ॥ 1 ॥
పులకి సరీర సభాఁ భఏ ఠాఢే । నీరజ నయన నేహ జల బాఢే ॥
కహబ మోర మునినాథ నిబాహా । ఏహి తేఁ అధిక కహౌఁ మైఁ కాహా ॥ 2 ॥
మైఁ జానఉఁ నిజ నాథ సుభాఊ । అపరాధిహు పర కోహ న కాఊ ॥
మో పర కృపా సనేహు బిసేషీ । ఖేలత ఖునిస న కబహూఁ దేఖీ ॥ 3 ॥
సిసుపన తేఁ పరిహరెఉఁ న సంగూ । కబహుఁ న కీన్హ మోర మన భంగూ ॥
మైఁ ప్రభు కృపా రీతి జియఁ జోహీ । హారెహుఁ ఖేల జితావహిఁ మోహీ ॥ 4 ॥

ముని వచనములను విని, శ్రీరామచంద్రుని అభిప్రాయమును గ్రహించి, వారి అనుకూల వైఖరికి భరతుడు ఆనందించెను. కాని భారమంతయును తనపై బడుటచే ఏమియు పలుక లేక ఆలోచనలలో పడెను. అతని శరీరము పులకితమయ్యెను. సభలో లేచినిలుచుండెను. కమలములవంటి ఆయననేత్రములు కన్నీటివరదలాయెను. భరతుడు అంజలి ఘటించి, ఇట్లు పలికెను. "నేను చెప్పవలసిన విషయమును మునీశ్వరులే సెలవిచ్చిరి. ఇంతకంటెను ఎక్కువగా నేనేమితెలుపగలను? నేను నా స్వామిస్వభావమును ఎఱుగుదును. ఆయన అపరాధులను గూడ కోపగింపరు. ఆయనకు నాపైగల ప్రేమ, కృప, అపారములు. ఆటలలో గూడ ఆయనను నేను అప్రసన్నునిగా చూడలేదు. బాల్యము నుండియు ఆయనను నేను విడిచియుండలేదు. ఆయన గూడ నా మనస్సునకు ప్రతికూలముగా ఏమియును చేయలేదు. నేను ప్రభుకృపను తనివితీర అనుభవించితిని. ఆటలలో నేను ఓడిపోవుచుండగా నన్ను గెలిపించుచుండెడి వాడు. (చౌ॥ 1-4)

దో- మహూఀ సనేహ సకోచ బస, సనముఖ కహీ న బైన।
దరసన తృపిత న ఆజు లగి, పేమ పిఆసే నైన ॥ 260 ॥

నేను గూడ స్నేహ సంకోచముల కారణముగా ఎదుట నిలిచి, ఎన్నడును మాట్లాడియుండలేదు. ప్రేమ పిపాసగల నా కన్నులకు ప్రభువును ఎంతగా దర్శించినను తనివి తీరుట లేదు. (దో॥ 260)

చౌ- బిధి న సకెఉ సహి మోర దులారా । నీచ బీచు జననీ మిస పారా ॥
యహఉ కహత మోహి ఆజు న సోభా । అపనీ సముఝి సాధు సుచి కో భా ॥ 1 ॥
మాతు మంది మైఀ సాధు సుచాలీ । ఉర అస ఆనత కోటి కుచాలీ ॥
ఫరఇ కి కోదవ బాలి సుసాలీ । ముకుతా ప్రసవ కి సంబుక కాలీ ॥ 2 ॥
సపనెహుఀ దోసక లేసు న కాహూ । మోర అభాగ ఉదధి అవగాహూ ॥
బిను సముఝేఀ నిజ అఘ పరిపాకూ । జారిఉఀ జాయఀ జనని కహి కాకూ ॥ 3 ॥
హృదయఀ హేరి హారెఉఀ సబ ఓరా । ఏకహి భాఀతి భలెహిఀ భల మోరా ॥
గుర గోసాఇఀ సాహిబ సియ రామూ । లాగత మోహి నీక పరినామూ ॥ 4 ॥

కాని విధాత రామునకు నాపై గల వాత్సల్యమును జూచి సహింపలేకపోయెను. అల్పబుద్ధిగల నా తల్లిద్వారా ఆవిధి మా ఇద్దఱి మధ్య ఒక అగాధమును ఏర్పఱచెను. ఇట్లు చెప్పుటయునాకు తగదు. ఏలనన ఎవరైనను తమను తాము సాధువులుగా తలంచుకొనినంత మాత్రములో వారు సాధువులగుదురా? కాబట్టి ఇతరులచే సాధువులుగా, పవిత్రులుగా భావింపబడువారే నిజమైన సాధువులు. నా తల్లి దుష్టురాలనియు, నేను సదాచారుడను, సాధువును అనిభావించుటయే మహాపాపము. అరికె బియ్యపు కంకులనుండి సన్న బియ్యము వచ్చునా? నల్లని ఆలిచిప్పలనుండి ముత్యములు లభించునా? (వేప చెట్టునకు మామిడి పండ్లు కాయునా?) కలలోగూడ ఎవ్వరినీ దోషిగా తలంపరాదు. నిజముగా నా దౌర్భాగ్యమే ఒక అగాధ సముద్రము. ఇది నా పాపఫలము - అని తెలిసికొనకుండగనే నేను నా తల్లిని కఠిన వచనములతో నొప్పించితిని. నా పాపపరిహారమునకు ఏ ఉపాయమూ తోచకున్నది. ఒకే ఉపాయముచే నాకు

మేలు కలిగితీరును. గురువులు సర్వసమర్థులు, శ్రీ సీతారాములే నాకు యజమానులు, ఇష్టదేవతలు. కావున ఫలితము శుభప్రదమనియే నేను భావించెదను. (చౌ॥ 1-4)

దో- సాధు సభాఀ గుర ప్రభు నికట, కహౌఀ సుథల సతి భాఉ ।
ప్రేమ ప్రపంచు కి ఝూఠ ఫుర, జానహిఀ ముని రఘురాఉ ॥ 261 ॥

సజ్జనులున్న ఈ సభలో గురువుల, ప్రభువుల ఎదుట, పరమపవిత్రక్షేత్రమైన ఈ చిత్రకూటమున నేను సద్భావముతో పలుకుచున్నాను. ఇది ప్రేమయా? కపటమా? సత్యమా? అసత్యమా? అనునది వసిష్ఠమహర్షియు, శ్రీరామచంద్రుడే ఎఱుగుదురు. (గురువుగారు సర్వజ్ఞులు, శ్రీరామచంద్రుడు అంతర్యామి. కావున వారికడ దాచగలిగినది ఏమియు లేదు.) (దో॥ 261)

చౌ- భూపతి మరన పేమ పను రాఖీ । జననీ కుమతి జగతు సబు సాఖీ ॥
దేఖి న జాహిఀ బికల మహతారీఀ । జరహిఀ దుసహ జర పుర నర నారీఀ ॥ 1 ॥
మహీఀ సకల అనరథ కర మూలా । సో సుని సముఝి సహిఉఀ సబ సూలా ॥
సుని బన గవను కీన్హ రఘునాథా । కరి ముని బేష లఖన సియ సాథా ॥ 2 ॥
బిను పానహిన్హ పయాదేహి పాఏఀ । సంకరు సాఖి రహేఉఀ ఏహి ఘాఏఀ ॥
బహురి నిహారి నిషాద సనేహూ । కులిస కఠిన ఉర భయఉ న బేహూ ॥ 3 ॥
అబ సబు ఆఀఖిన్హ దేఖేఉఀ ఆఈ । జిఅత జీవ జడ సబఇ సహాఈ ॥
జిన్హహి నిరఖి మగ సాఀపిని బీఛీ । తజహిఀ బిషమ బిషు తామస తీఛీ ॥ 4 ॥

రామునిపైగల ప్రేమకారణముగా మాతండ్రిగారు మరణించుటను, నా తల్లి దుర్బుద్ధిని ప్రపంచమంతయును చూచినది. ఇప్పుడు మా తల్లులవ్యాకులపాటును చూడలేము. అయోధ్యలోని పౌరులందఱును దుస్సహమైన తాపముచే సతమతమగుచున్నారు. ఈ అనర్థములకన్నింటికిని మూలమునేనే. అని తెలిసికొని దుఃఖములనన్నింటిని సహించినాను. మునివేషమును స్వీకరించి, సీతాలక్ష్మణుల వెంటనిడుకొని, శ్రీరామచంద్రుడు పాదరక్షలు గూడ లేకుండ కాలినడకన వనములకు వచ్చినాడు. ఈ విషయమును ఎఱింగియు ఇంకను నేను బ్రతికియే యున్నాను. శంకరుడే దీనికి సాక్షి. నిషాదరాజైన గుహునిస్నేహమును జూచియు వజ్రసమానమైన ఈ హృదయము పగులలేదు. ఇక్కడికి వచ్చి, ఇప్పుడు అన్నింటిని ప్రత్యక్షముగా చూచితిని. జడత్వము ఆవరించిన ఈ జీవుడు అన్నింటికినీ తట్టుకొన గలడు. మహిమాన్వితులైన సీతారామలక్ష్మణులను జూచి త్రోవలో గల సర్పములును, తేళ్ళును తమ ప్రమాదకర విషమును, తీవ్ర క్రోధమును త్యజించినవి. (చౌ॥ 1-4)

దో- తెఇ రఘునందను లఖను సియ, అనహిత లాగే జాహి ।
తాసు తనయ తజి దుసహ దుఖ, దైఉ సహావఇ కాహి ॥ 262 ॥

అట్టి సీతారామలక్ష్మణులు కైకేయి దృష్టిలో శత్రువులైరి. ఆ కైకేయి పుత్రుడనైన నాకు దప్ప ఈ దుస్సహవేదనను విధాత ఎవ్వరికి విధించును? (దో॥ 262)

చౌ- సుని అతి బికల భరత బర బానీ । ఆరతి ప్రీతి బినయ నయ సానీ ॥
సోక మగన సబ సభాఁ ఖభారూ । మనహుఁ కమల బన పరేఉ తుసారూ ॥ 1 ॥
కహి అనేక బిధి కథా పురానీ । భరత ప్రబోధు కీన్హ ముని గ్యానీ ॥
బోలే ఉచిత బచన రఘునందూ । దినకరకుల కైరవ బన చందూ ॥ 2 ॥
తాత జాయఁ జియఁ కరహు గలానీ । ఈస అధీన జీవ గతి జానీ ॥
తీని కాల తిభుఅన మత మోరేఁ । పున్యసిలోక తాత తర తోరేఁ ॥ 3 ॥
ఉర ఆనత తుమ్హ పర కుటిలాఈ । జాఇ లోకు పరలోకు నసాఈ ॥
దోసు దేహిఁ జననిహి జడ తేఈ । జిన్హ గుర సాధు సభా నహిఁ సేఈ ॥ 4 ॥

ఆర్తి, ప్రేమ, నీతి, వినయములతో నిండిన భరతునివ్యాకులితహృదయమునుండి వెలువడిన ఈ సముచితవచనములను ఎల్లరును వినిరి. మంచుదెబ్బకు గురియైన కమలవనమువలె ఆ సమయమున సదస్యులెల్లరును శోకించుచు దుఃఖమగ్నులైయుండిరి. అంతట జ్ఞానియైన వసిష్ఠుడు పెక్కు పౌరాణికగాథలను వినిపించి, భరతుని ఊరడించెను. సూర్యవంశమనెడి కలువసమూహమునకు చంద్రుడైన శ్రీరాముడుగూడ యుక్తి యుక్తముగా ఇట్లు పలికెను. "నాయనా! జీవునిగతి ఈశ్వరుని అధీనమని తెలిసియు, నీవు వ్యర్థముగా బాధపడుచున్నావు. ముల్లోకములలో త్రికాలములయందును నీవంటి 'యశస్వి' లేడని నా ఉద్దేశ్యము. పుణ్య శ్లోకులెల్లరును నీ తరువాతి వారే. నీపై కుటిలత్వమును ఆపాదించువారికి ఇహపరములు దక్కవు. గురువులను, సజ్జనులను సేవింపనివారే తల్లి కైకేయిని దోషిగా తలంతురు. (చౌ॥ 1-4)

దో- మిటిహహిఁ పాప ప్రపంచ సబ, అఖిల అమంగల భార ।
లోక సుజసు పరలోక సుఖు, సుమిరత నాము తుమ్హార ॥ 263 ॥

భరతా! నీ నామస్మరణమాత్రముననే సమస్తపాపములును, అజ్ఞానమూ అశుభములూ, అన్నియు తొలగి పోవును. ఈలోకమున కీర్తి, పరలోకమున సద్గతి ప్రాప్తించును. (దో॥ 263)

చౌ- కహఉఁ సుభాఉ సత్య సివ సాఖీ । భరత భూమి రహ రాఉరి రాఖీ ॥
తాత కుతరక కరహు జని జాఏఁ । బైర పేమ నహిఁ దురఇ దురాఏఁ ॥ 1 ॥
మునిగన నికట బిహగ మృగ జాహీఁ । బాధక బధిక బిలోకి పరాహీఁ ॥
హిత అనహిత పసు పచ్ఛిఉ జానా । మానుష తను గున గ్యాన నిధానా ॥ 2 ॥
తాత తుమ్హహి మైఁ జానఉఁ నీకేఁ । కరౌఁ కాహా అసమంజస జీకేఁ ॥
రాఖేఉ రాయఁ సత్య మోహి త్యాగీ । తను పరిహరేఉ పేమ పన లాగీ ॥ 3 ॥
తాసు బచన మేటత మన సోచూ । తెహి తేఁ అధిక తుమ్హార సఁకోచూ ॥
తా పర గుర మోహి ఆయసు దీన్హా । అవసి జో కహహు చహఉఁ సోఇ కీన్హా ॥ 4 ॥

భరతా! పరమశివుని సాక్షిగా నేను సత్యమును పలుకుచున్నాను. నీ రక్షణపైననే పృథ్వి ఆధారపడి యున్నది. (మహారాజుగారి ఆజ్ఞాపాలనము నీ మీదనే ఆధారపడియున్నది. అట్లుపాలించుటవలననే పృథ్వి సురక్షితముగా ఉండును. మునులక్లేశములు తొలగును.) కావున సోదరా!వ్యర్థముగా కుతర్కము చేయవలదు. ప్రేమ, వైరము దాచినను దాగవు. చూడుము, పశుపక్ష్యాదులు మునుల సమీపమున నిర్భయముగా తిరుగుచుండును. కాని హింసాపరుడైన వేటగానిని అల్లంత దూరమున చూడగానే పారిపోవును. పశుపక్ష్యాదులే శత్రువులను, మిత్రులను గుర్తింపగలిగినప్పుడు మానవజన్మను పొంది, సద్గుణములను, జ్ఞానమును కలిగినవారు ఏలగుర్తింపలేరు. నాయనా! నిన్ను నేను బాగుగా ఎఱుగుదును. కాని నేనేమి చేయగలను? నా మనస్సు అయోమయస్థితికిలోనైనది. రాజుగారు సత్యమును పరిరక్షించుటకొఱకై నన్ను త్యజించిరి. నాపైగల ప్రేమకారణముగా ప్రాణములనే త్యజించిరి. అట్టి తండ్రిగారి మాటను జవదాటినచో మనస్సు బాధపడును. అన్నిటికంటెను ఎక్కువగా నా మనస్సులో నీ గుఱించియే చింతగలదు. వీటన్నింటికంటెను ముఖ్యమైనది గురువుగారి ఆజ్ఞ. కావున నీవేది చెప్పినను దానిని తప్పక చేయుదును. (చౌ॥ 1-4)

దో- మను ప్రసన్న కరి సకుచ తజి, కహహు కరౌఁ సోఇ ఆజు ।
సత్యసంధ రఘుబర బచన, సుని భా సుఖీ సమాజు ॥ **264** ॥

ప్రశాంత చిత్తుడవై సంకోచమును వీడి, నేనేమి చేయవలెనో తెల్పుము. దానిని నేను నెఱవేర్చెదను. సత్యసంధుడైన శ్రీరాముని మాటలను విని, సభాసదులు ప్రసన్నచిత్తులైరి. (దో॥ 264)

చౌ- సురగన సహిత సభయ సురరాజూ । సోచహిఁ చాహత హోన అకాజూ ॥
బనత ఉపాఉ కరత కఛు నాహీఁ । రామ సరన సబ గే మన మాహీఁ ॥ **1** ॥
బహురి బిచారి పరస్పర కహహీఁ । రఘుపతి భగత భగతి బస అహహీఁ ॥
సుధి కరి అంబరీష దురబాసా । భే సుర సురపతి నిపట నిరాసా ॥ **2** ॥
సహే సురన్హ బహు కాల బిషాదా । నరహరి కిఏ ప్రగట ప్రహలాదా ॥
లగి లగి కాన కహహిఁ ధుని మాథా । అబ సుర కాజ భరత కే హాథా ॥ **3** ॥
ఆన ఉపాఉ న దేఖిఅ దేవా । మానత రాము సుసేవక-సేవా ॥
హియఁ సపేమ, సుమిరహు సబ భరతహి । నిజ గున సీల రామ బస కరతహి ॥ **4** ॥

స్వర్గమున ఇంద్రాదిదేవతలు 'ఇప్పుడింక అనర్థములు జరుగబోవుచున్నవి' అని భయపడి విచారించిరి. వారికి ఏ ఉపాయమూ తోచలేదు. మనస్సులోనే శ్రీరామచంద్రుని శరణుజొచ్చిరి. శ్రీ రఘునాథుడు భక్తపరాధీనుడని వారిలో వారు తర్కించుకొనిరి. అంబరీష దుర్వాసుల గాథలను తలచి, ఇంద్రుడు, దేవతలు, పూర్తిగా నిస్పృహలకు లోనైరి. (కావున పరమ భక్తుడైన భరతునకు విరుద్ధముగా ఆలోచించుటకంటె భరతుని వేడుకొనుటయే మంచిదని వారు తలంచిరి) ఇంతకుముందుగూడ దేవతలు పెక్కు సంవత్సరములు కష్టములకు ఓర్చుకొనిరి. అప్పుడు ప్రహ్లాదుడు నృసింహస్వామిని ప్రకటింపజేసెను. దేవతలందఱును తలలు బాదుకొనుచు "ఇప్పుడు భరతుడు మాత్రమే మనలను

ఆదుకొనగల్గును." అని ఒకరి చెవిలో మఱియొకరు చెప్పికొనసాగిరి. పిదప వారిలోవారు ఇట్లు తర్కించుకొనిరి. "దేవతలారా! మఱియొక ఉపాయము ఏదియును లేదు. శ్రీరాముడు తన అనన్యభక్తులప్రేమను ఎఱుగును. (తన భక్తులను సేవించువారిని ప్రభువు కటాక్షించును) కావున తనగుణశీలములచే శ్రీరాముని వశపఱచుకొనిన 'భరతుని' మనమందఱము ప్రేమానురాగములతో స్మరింతము". (చౌ॥ 1-4)

దో- సుని సుర మత సురగుర కహెఉ, భల తుమ్హార బడ భాగు ।
సకల సుమంగల మూల జగ, భరత చరన అనురాగు ॥ 265 ॥

దేవతల ఆలోచనలను విని బృహస్పతి ఇట్లనెను. " ఈ ఆలోచన మంచిది. భరతుని చరణములపై భక్తిని నిలుపుట - మంగళప్రదము, మీకు సౌభాగ్యకరము. (దో॥ 265)

చౌ- సీతాపతి సేవక సేవకాఈ । కామధేను సయ సరిస సుహాఈ ॥
భరత భగతి తుమ్హరేఁ మన ఆఈ । తజహు సోచు బిధి బాత బనాఈ ॥ 1 ॥
దేఖు దేవపతి భరత ప్రభాఊ । సహజ సుభాయఁ బిబస రఘురాఊ ॥
మన థిర కరహు దేవ డరు నాహీఁ । భరతహి జాని రామ పరిఛాహీఁ ॥ 2 ॥
సుని సురగుర సుర సమ్మత సోచూ । అంతరజామీ ప్రభుహి సకోచూ ॥
నిజ సిర భారు భరత జియఁ జానా । కరత కోటి బిధి ఉర అనుమానా ॥ 3 ॥
కరి బిచారు మన దీన్హీ ఠీకా । రామ రజాయస ఆపన నీకా ॥
నిజ పన తజి రాఖేఉ పను మోరా । ఛోహు సనేహు కీన్హ నహిఁ థోరా ॥ 4 ॥

సీతాపతియైన శ్రీరామునిదాసులసేవ వందకామధేనువులతో సమానము, ఉత్తమోత్తమము. మీ మనసులలో భరతునిపై ప్రేమ అంకురించినది. ఇక విచారము మానుడు. విధాత మీ పనిని నెఱవేర్చును. ఇంద్రా! భరతుని మహిమను జూడుము. అతని సరళస్వభావమునకు శ్రీరామచంద్రుడే పూర్తిగా వశుడాయెను. దేవతలారా! భరతుని శ్రీరాముని ఛాయగా భావించి, మీ మనస్సులను పదిలపఱచుకొనుడు, భయపడకుడు". దేవగురువైన బృహస్పతి భావనలను, దేవతల ఆలోచనలను సర్వాంతర్యామియైన శ్రీరామచంద్రుడు విని, విచారపడెను. ఇచ్చట భరతుని వ్యాకులపాటును జూచి, ఆయన సంకోచమునకు లోనయ్యెను. పూర్తిగా భారము తనపై బడినదని భావించి, అప్పుడు భరతుడు పరిపరి విధములుగా చింతితుడయ్యెను. బాగుగా ఆలోచించిన పిమ్మట అతడు శ్రీరాముని ఆజ్ఞను పాలించుటయే తనకు శ్రేయస్కరమని నిశ్చయించుకొనెను. ప్రభువు నిర్ణయ బాధ్యతను తనపై ఉంచుకొనక నాపై బెట్టెను. ఆ విధముగా నాపై అపరిమితప్రేమ చూపెను. ఇది ఆయనకు నాపైగల అపార కృపకు నిదర్శనము. (చౌ॥ 1-4)

దో- కీన్హ అనుగ్రహ అమిత అతి, సబ బిధి సీతానాథ ।
కరి ప్రనాము బోలే భరతు, జోరి జలజ జుగ హాథ ॥ 266 ॥

"శ్రీ జానకీరామునకు నాపై మిక్కిలి ప్రేమగలదు. ఇట్లు ఆలోచించి, భరతుడు ప్రణమిల్లి అంజలిఘటించి పలికెను. (దో॥ 266)

చౌ- కహౌఁ కహావౌఁ కా అబ స్వామీ । కృపా అంబునిధి అంతరజామీ ॥
గుర ప్రసన్న సాహిబ అనూకూలా । మిటీ మలిన మన కలపిత సూలా ॥ 1 ॥
అపడర డరెఉఁ న సోచ సమూలేఁ । రబిహి న దోసు దేవ దిసి భూలేఁ ॥
మోర అభాగు మాతు కుటిలాఈ । బిధి గతి బిషమ కాల కఠినాఈ ॥ 2 ॥
పాఉ రోపి సబ మిలి మోహి ఘాలా । ప్రనతపాల పన ఆపన పాలా ॥
యహ నఇ రీతి న రాఉరి హోఈ । లోకహుఁ బేద బిదిత నహిఁ గోఈ ॥ 3 ॥
జగు అనభల భల ఏకు గోసాఈఁ । కహిఅ హోఇ భల కాసు భలాఈఁ ॥
దేఉ దేవతరు సరిస సుభాఊ । సనముఖ బిముఖ న కాహుహి కాఊ ॥ 4 ॥

"స్వామీ! కరుణాసాగరా! అంతర్యామీ! ఇప్పుడు నేనేమి చెప్పగలను. మీతో ఏమి చెప్పింపగలను? గురువుగారి ప్రసన్నత, మీ అనుకూల్యము మలినమైన నా మనస్సునందలి కల్పితవ్యథను తుడిచివేసినవి. నా భయము నిరాధారమైనది. ఎవ్వడైనను మార్గమును మఱచినచో అందు సూర్యుని దోషములేదు. నా దౌర్భాగ్యము, నా తల్లి కుటిలత్వము, విధి ప్రాతికూల్యము, కాలవైపరీత్యము- ఇవి అన్నియును నాకు వ్యతిరేకముగా కుట్రపన్నినవి. కాని శరణాగతవత్సలుడవగు నీ ప్రతిజ్ఞ నన్ను రక్షించినది. ఇది నీకు క్రొత్తగాదు. లోకములో వేదములలో, ఇది ప్రసిద్ధమైనది. ప్రభూ! ప్రపంచమంతయు ప్రతికూలమైనను మీరు మంచివారైనప్పుడు మీద్వారా తప్ప వేరెవరి ద్వారా ఐనను ఎవరికి మేలు ఎట్లు జరుగును? అనగా మీ మంచితనమువలననే అందఱికిని మేలు జరుగును. మీ కృపయున్నచో సమస్త ప్రపంచమూ వ్యతిరేకమైననేమి? దేవా! మీ స్వభావము కల్పవృక్షముతో సమానము. అది అందఱికిని అండదండగానుండును. ఎవ్వరికినీ అనుకూలమూగాదు, ప్రతికూలమూ గాదు. (చౌ॥ 1-4)

దో- జాఇ నికట పహిచాని తరు, ఛాహఁ సమని సబ సోచ ।
మాగత అభిమత పావ జగ, రాఉ రంకు భల పోచ ॥ 267 ॥

ఆ కల్పవృక్షమును గుర్తించి, సమీపించినచో దానిఛాయయే చింతలనన్నింటిని రూపుమాపును. ప్రభువైనను, పేదవాడైనను, సుజనుడైనను, దుర్జనుడైనను ప్రపంచమున ఎవ్వరైనను వారిమనోరథములను ఆ వృక్షము నెఱవేర్చును. (దో॥ 267)

చౌ- లఖి సబ బిధి గుర స్వామి సనేహూ । మిటెఉ ఛోభు నహిఁ మన సందేహూ ॥
అబ కరునాకర కీజిఅ సోఈ । జన హిత ప్రభు చిత ఛోభు న హోఈ ॥ 1 ॥
జో సేవకు సాహిబహి సఁకోచీ । నిజ హిత చహఇ తాసు మతి పోచీ ॥
సేవక హిత సాహిబ సెవకాఈ । కరై సకల సుఖ లోభ బిహాఈ ॥ 2 ॥

స్వారథు నాథ ఫిరేఁ సబహీ కా । కిఏఁ రజాఇ కోటి బిధి నీకా ॥
యహ స్వారథ పరమారథ సారూ । సకల సుకృత ఫల సుగతి సింగారూ ॥ 3 ॥
దేవ ఏక బినతీ సుని మోరీ । ఉచిత హోఇ తస కరబ బహోరీ ॥
తిలక సమాజు సాజి సబు ఆనా । కరిఅ సుఫల ప్రభు జౌఁ మను మానా ॥ 4 ॥

గురువుగారునూ సర్వవిధముల నాపై జూపిన ప్రేమానురాగముల ప్రభావమున నా దుఃఖము తొలగిపోయినది. ఇప్పుడు నా మనస్సునందు ఎట్టి సందేహమూ లేదు. ఓ కరుణామూర్తీ! మీ మనస్సునకు ఎట్టి ఇబ్బందిని కలిగింపని దానిని నిస్సంకోచముగా చేయుడు. తనస్వామిని సందిగ్ధావస్థలో పడవేసి, తనక్షేమమునే కోరుకొను సేవకుని బుద్ధి అల్పమైనది. తన సుఖములను, లోభములను త్యజించి, స్వామిని సేవించుటలోనే సేవకునకు నిజమైన హితముకలదు. స్వామీ! మిమ్ము అయోధ్యకు తిరిగి రమ్మనుట మా అందటి స్వార్థమే. మఱియు మీ ఆజ్ఞను పాటించుటలోనే అనంతశుభములు గలవు. ఇదియే స్వార్థపరమార్థసారము, సమస్తపుణ్యముల ఫలము, సద్గతులభూషణము. దేవా! నా ప్రార్థనను ఆలకించి, మీకు ఉచితమనిపించినరీతి చేయుడు. రాజ్యాభిషేకమునకు వలసిన సామగ్రియంతయు తీసికొని రాబడినది. మీ మనస్సు అంగీకరించినచో ఇచటనే రాజ్యపట్టాభిషేకమును జరుపుకొని, దయతో ఆ సామగ్రికి సార్థకతను చేకూర్చుడు. (చౌ॥ 1-4)

దో- సానుజ పఠఇఅ మోహి బన, కీజిఅ సబహి సనాథ ।
నతరు ఫేరిఅహిఁ బంధు దోఉ, నాథ చలౌఁ మైఁ సాథ ॥ 268 ॥

నన్ను, శత్రుఘ్నుని వనములకు పంపుడు. మీరు అయోధ్యకు వెళ్లి, అందటినీ ఆదుకొనుడు. లేనిచో ఏదో ఒక విధముగా ఒప్పించి, లక్ష్మణుని శత్రుఘ్నుని అయోధ్యకు పంపుడు. నేను మీకు సేవలొనర్చుచు మీ వెంటనే ఉండగలను. (దో॥ 268)

చౌ- నతరు జాహిఁ బన తీనిఉ భాఈ । బహురిఅ సీయ సహిత రఘురాఈ ॥
జెహి బిధి ప్రభు ప్రసన్న మన హోఈ । కరునాసాగర కీజిఅ సోఈ ॥ 1 ॥
దేవఁ దీన్హ సబు మోహి అభారూ। మోరేఁ నీతి న ధరమ బిచారూ ॥
కహఉఁ బచన సబ స్వారథ హేతూ । రహత న ఆరత కేఁ చిత చేతూ ॥ 2 ॥
ఉతరు దేఇ సుని స్వామి రజాఈ । సో సేవకు లఖి లాజ లజాఈ ॥
అస మైఁ అవగున ఉదధి అగాధూ । స్వామి సనేహఁ సరాహత సాధూ ॥ 3 ॥
అబ కృపాల మోహి సో మత భావా । సకుచ స్వామి మన జాఇఁ న పావా ॥
ప్రభు పద సపథ కహఉఁ సతి భాఊ । జగ మంగల హిత ఏక ఉపాఊ ॥ 4 ॥

అట్లు కానిచో మేము ముగ్గురు సోదరులము వనవాసము చేసెదము మీరు సీతాదేవితో గూడి అయోధ్యకు దయచేయుడు. కృపానిధీ! మీ మనస్సునకు ప్రసన్నతను చేకూర్చు కార్యమును నడుపుడు. ప్రభూ! పూర్తి బాధ్యతను మీరు నాపై ఉంచితిరి. నాకు రాజనీతిగాని, ధర్మముగాని తెలియదు. నేను స్వార్థముతోడనే అన్ని విషయములను

నుడువుచున్నాను. ఆర్తుడైన వాడు వివేకమును కోల్పోవును. స్వామిఆజ్ఞకు ఎదురు పల్కుసేవకుని జూచి, లజ్జయు సిగ్గుపడును. నేను అన్ని అవగుణములకును ఆలవాలమైన వాడను. కాని స్వామి నన్ను ప్రేమతో 'సాధువు' అని పేర్కొని నన్ను ఆదరించిరి. కృపాళూ! స్వామిమనస్సును సంకోచములో పడవేయని ఏ యుపాయమైనను నాకు మంచిదేయనిపించును. ప్రభుపాదములపై ప్రమాణము చేసి సత్యమునే పలుకుచున్నాను. లోకకల్యాణమునకు ఇదియే ఏకైకమార్గము. (చౌ॥ 1-4)

దో- ప్రభు ప్రసన్న మన సకుచ తజి, జో జెహి ఆయసు దేబ ।
సో సిర ధరి ధరి కరిహి సబు, మిటిహి అనట అవరేబ ॥ 269 ॥

ప్రభూ! మీరు ప్రసన్నచిత్తులై, సంకోచములనుమాని, మీరిచ్చెడి ఆజ్ఞలను అందఱును తలదాల్చెదరు. అన్ని ఉపద్రవములును, బాధలును తొలగి పోవును." (దో॥ 269)

జనకుని ఆగమనము

చౌ- భరత బచన సుచి సుని సుర హరషే । సాధు సరాహి సుమన సుర బరషే ॥
అసమంజస బస అవధ నెవాసీ । ప్రముదిత మన తాపస బనబాసీ ॥ 1 ॥
చుపహిం రహే రఘునాథ సంకోచీ । ప్రభు గతి దేఖి సభా సబ సోచీ ॥
జనక దూత తెహి అవసర ఆఏ । ముని బసిష్ఠం సుని బేగి బొలాఏ ॥ 2 ॥
కరి ప్రనామ తిన్హ రాము నిహారే । బేషు దేఖి భఏ నిపట దుఖారే ॥
దూతన్హ మునిబర బూఝీ బాతా । కహహు బిదేహ భూప కుసలాతా ॥ 3 ॥
సుని సకుచాఇ నాఇ మహి మాథా । బోలే చర బర జోరేం హాథా ॥
బూఝబ రాఉర సాదర సాఈం । కుసల హేతు సో భయఉ గొసాఈం ॥ 4 ॥

భరతుని పవిత్ర వచనములను విని, దేవతలు హర్షితులై 'బాగు బాగు' అని ప్రశంసించుచు అతనిపై పుష్పవృష్టి గురిపించిరి. ఆ సమయమున (శ్రీరాముడు ఇప్పుడు ఏమినుడువునోయని) అయోధ్యావాసులు సందిగ్ధావస్థలోనుండిరి. కాని తపోధనులు, వనవాసులు మాత్రము (శ్రీరాముడు వనములలోనే ఉండునని ఆసించి) ప్రసన్న మనస్కులైరి. శ్రీరాముడు మాత్రము సంకోచముతో మౌనముగా ఉండిపోయెను. ప్రభుస్థితిని జూచి సదస్యులెల్లరును ఉత్కంఠతో ఎదురు చూడసాగిరి. ఇంతలో జనకమహారాజుదూతలు అచటికి వచ్చిరి. వారి ఆగమనవార్తను విని, వసిష్ఠుడు వెంటనే వారిని పిలిపించెను. వారు వచ్చి నమస్కరించి, ముని వేషముననున్న శ్రీరాముని జూచి విచారపడిరి. జనక మహారాజులకు కుశలమా? అని వసిష్ఠుడు వారిని అడిగెను. వారు ప్రణమిల్లి, వినయముతో "స్వామీ! మీరు సాదరముగా కుశల ప్రశ్నలు వేయుటయే మాకు శుభంకరము" అనియనిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- నాహిం త కోసలనాథ కేం, సాథ కుసల గఇ నాథ ।
మిథిలా అవధ బిసేష తేం, జగు సబ భయఉ అనాథ ॥ 270 ॥

"స్వామీ! కుశలమంతయును కోసలనాథుడైన దశరథునితోడనే పోయినది. అందువలన జగత్తంతయుఅనాథయైనది, అయోధ్యా మిథిలానగరములు విశేషముగా దిక్కులేనివైనవి. (దో॥ 270)

(జనకుని దూతలు వసిష్ఠునకు పూర్వ వృత్తాంతమును దెల్పుచున్నారు)

చౌ- కోసలపతి గతి సుని జనకౌరా । భే సబ లోక సోక బస బౌరా ॥
జెహిఁ దేఖే తెహి సమయ బిదేహూ । నాము సత్య అస లాగ న కేహూ ॥ 1 ॥
రాని కుచాలి సునత నరపాలహి । సూఝ న కఛు జస మని బిను బ్యాలహి ॥
భరత రాజ రఘుబర బనబాసూ । భా మిథిలేసహి హృదయఁ హరాఁసూ ॥ 2 ॥
నృప బూఝే బుధ సచివ సమాజూ । కహహు బిచారి ఉచిత కా ఆజూ ॥
సముఝి అవధ అసమంజస దోఊ । చలిఅ కి రహిఅ న కహ కఛు కోఊ ॥ 3 ॥
నృపహిఁ ధీర ధరి హృదయఁ బిచారీ । పఠఏ అవధ చతుర చర చారీ ॥
బూఝి భరత సతి భాఉ కుభాఊ । ఆఏహు బేగి న హోఇ లఖాఊ ॥ 4 ॥

కోసలాధిపతియైన దశరథుడు స్వర్గస్థుడైన వార్తను విని, జనకపురవాసులందఱును శోకసంతప్తులై, స్పృహను కోల్పోయిరి. ఆ సమయమున విదేహప్రభువుదుఃఖమును జూచిన వారెవ్వరును నిజముగా 'అతడు విదేహుడు' అని నమ్మలేదు. (నిజముగా విదేహుడేయైనచో ఇట్లు శోకాతురుడు కాడు గదా!) రాణియైన కైకేయి పన్నాగమును వినగానే మణిని గోల్పోయిన సర్పమువలె జనక మహారాజు దిక్కుతోచనివాడాయెను. 'భరతునకు రాజ్యాభిషేకము, శ్రీరామునకు వనవాసము'- ఈ మాటలను విని, జనకుని హృదయము చింతావ్యాకులమయ్యెను. పండితులను మంత్రులను పిలిపించి, రాజు వారితో 'బాగుగా ఆలోచించి చెప్పుడు. ఇప్పుడు కర్తవ్యమేమి?'- అనియడిగెను. అయోధ్యపరిస్థితిని దెలిసికొని, (అయోధ్యకు వెళ్లుటయా? మానుటయా? అని రెండు విధముల) వారు సందిగ్ధావస్థకులోనై, ఏమియు చెప్పలేకపోయిరి. అపుడు రాజు నిబ్బరము పూని, సమర్థులైన నలుగురు గూఢచారులను అయోధ్యకు పంపెను. వారిని ఇట్లు ఆజ్ఞాపించెను. "మీరు వెళ్లి, భరతునకు శ్రీరామునియెడ సద్భావముగలదా? లేక దుర్భావమా? కనుగొనిరండు. కాని ఎవ్వరికినిగూడ మీరు ఎవ్వరో తెలియకూడదు. జాగ్రతసుమా!" అని వారిని పంపినైచెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- గఏ అవధ చర భరత గతి, బూఝి దేఖి కరతూతి ।
చలే చిత్రకూటహి భరతు, చార చలే తెరహూతి ॥ 271 ॥

ఆ నలుగురు గూఢచారులును అయోధ్యకు వెడలి, భరతుని వైఖరిని గూర్చి తెలిసికొనిరి. భరతుడు చిత్రకూటమునకు తరలిరాగానే వారు మిథిలకు మఱలివచ్చిరి. (దో॥ 271)

చౌ- దూతన్హ ఆఇ భరత కఇ కరనీ । జనక సమాజ జథామతి బరనీ ॥
సుని గుర పరిజన సచివ మహీపతి । భే సబ సోచ సనేహఁ బికల అతి ॥ 1 ॥

ధరి ధీరజు కరి భరత బడాఈం । లిఏ సుభట సాహనీ బొలాఈం ॥
ఘర పుర దేస రాఖి రఖవారే । హయ గయ రథ బహు జాన సఁవారే ॥ 2 ॥
దుఘరీ సాధి చలే తతకాలా । కిఏ బిశ్రాము న మగ మహిపాలా ॥
భోరహిం ఆజు నహాఇ ప్రయాగా । చలే జమున ఉతరన సబు లాగా ॥ 3 ॥
ఖబరి లేన హమ పఠఏ నాథా । తిన్హ కహి అస మహి నాయఉ మాథా ॥
సాథ కిరాత ఛ సాతక దీన్హే । మునిబర తురత బిదా చర కీన్హే ॥ 4 ॥

ఆ గూఢచారులు వచ్చి జనకమహారాజసభలో భరతునిసద్భావమును, కార్యదీక్షను, యథాశక్తి వివరించిరి. అది వినిన గురువులు, పౌరులు, మంత్రులు, రాజుగారు అందఱును, విచారముతో, ప్రేమతో వ్యాకులపాటుకులోనైరి. అపుడు జనకుడు ధైర్యము వహించి భరతుని శ్లాఘించి, రథాశ్వగజపాలకులను, యోధులను, సేనాపతులను పిలిపించెను. దేశమును, నగరమును, రాజభవనమును రక్షకుల రక్షణలో నుంచి, తాను శుభముహూర్తమును ఎన్నుకొని, రథాశ్వగజాదిబలములతో, రెండుగడియలలో బయలుదేతెను. త్రోవలో ఎక్కడా ఆగకుండ వారు ఈ దినము ఉదయమునసే ప్రయాగకు చేరిరి. అక్కడ స్నానములనాచరించి, బయలుదేతి, పరివారములతో యమునను దాటిరి. ఈ వార్తను మీకు తెలుపుటకై ముందుగా మమ్ములను పంపిరి"- వారు ఈ విధముగా పలికి ప్రణామములనాచరించిరి. వసిష్ఠుడు వారికి ఆఱేడుమంది భిల్లులను తోడుగా నిచ్చిపంపెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- సునత జనక ఆగవను సబు, హరషేఉ అవధ సమాజు ।
రఘునందనహి సకోచు బడ, సోచ బిబస సురరాజు ॥ 272 ॥

జనక మహారాజు యొక్క ఆగమనవార్తను విని, అయోధ్యాపౌరులు సంతోషభరితులైరి. శ్రీరాముడు సంకోచమునకు లోనయ్యెను. దేవరాజైన ఇంద్రుడు మిక్కలి చింతాక్రాంతుడయ్యెను. (దో॥ 272)

చౌ- గరఇ గలాని కుటిల కైకేఈం । కాహి కహై కెహి దూషను దేఈం ॥
అస మన ఆని ముదిత నర నారీ । భయఉ బహోరి రహబ దిన చారీ ॥ 1 ॥
ఏహి ప్రకార గత బాసర సోఊ । ప్రాత నహాన లాగ సబు కోఊ ॥
కరి మజ్జను పూజహిం నర నారీ । గనప గౌరి తిపురారి తమారీ ॥ 2 ॥
రమా రమన పద బంది బహోరీ । బినవహిం అంజులి అంచల జోరీ ॥
రాజా రాము జానకీ రానీ । ఆనఁద అవధి అవధ రజధానీ ॥ 3 ॥
సుబస బసఉ ఫిరి సహిత సమాజా । భరతహి రాము కరహుఁ జుబరాజా ॥
ఏహి సుఖ సుధాఁ సీఁచి సబ కాహూ । దేవ దేహు జగ జీవన లాహూ ॥ 4 ॥

కుటిలమతియైన కైకేయి బాధతో కుమిలి పోవుచుండెను. ఆమె తన మనోవ్యధను ఎవరికి చెప్పికొనగలదు? ఎవరిని దోషిగా నిలుపవలెను? అయోధ్యపౌరులు అందఱును జనకుని రాకవలన ఇంకను కొన్ని దినములు అక్కడ ఉండవచ్చును అని అనుకొనుచు సంతసించిరి. ఈ విధముగా ఆ దినము గడిచెను. మఱునాడుదయమున

వారందఱును స్నానములనాచరించి, గణేశుని, గౌరీదేవిని, త్రిపురారిని, సూర్యుని ఆరాధించిరి. పిమ్మట పురుషులు చేతులు జోడించి, స్త్రీలు తమ కొంగులను బట్టుకొని, విష్ణువును ప్రార్థించిరి. "శ్రీరాముడు రాజుగా, సీతమ్మ రాణిగా అయోధ్యానగరము ఆనందముతో అలరారుగాక. సమాజము సుఖశాంతులతో వర్థిల్లుగాక. శ్రీరాముడు భరతుని యువరాజుగా చేయునుగాక. ఈ ఆనందామృతాబ్ధిలో మునిగి ప్రతి వ్యక్తియు తన జన్మను సఫలమొనర్చుకొనును గాక. (చౌ॥ 1-4)

దో- గుర సమాజ భాఇన్హ సహిత,రామరాజు పుర హోఉ।
అఛత రామ రాజా అవధ,మరిఅ మాగ సబు కోఉ॥ 273 ॥

గురువు, సమాజము, సోదరులతో గూడి అయోధ్య రామరాజ్యముగా విలసిల్లుగాక. శ్రీరాముడు రాజుగానున్నప్పుడే మేము అయోధ్యలో అసువులను వీడుదుము గాక" ఈ విధముగా అందఱును కోరుకొనిరి.
(దో॥ 273)

చౌ- సుని సనేహమయ పురజన బానీ । నిందహిఀ జోగ బిరతి ముని గ్యానీ ॥
ఎహి బిధి నిత్యకరమ కరి పురజన । రామహి కరహిఀ ప్రనామ పులకి తన ॥ 1 ॥
ఊఀచ నీచ మధ్యమ నర నారీ । లహహిఀ దరసు నిజ నిజ అనుహారీ ॥
సావధాన సబహీ సనమానహిఀ । సకల సరాహత కృపానిధానహిఀ ॥ 2 ॥
లరికాఇహి తేఀ రఘుబర బానీ । పాలత నీతి ప్రీతి పహిచానీ ॥
సీల సకోచ సింధు రఘురాఊ । సుముఖ సులోచన సరల సుభాఊ ॥ 3 ॥
కహత రామ గున గన అనురాగే । సబ నిజ భాగ సరాహన లాగే ॥
హమ సమ పున్య పుంజ జగ థోరే । జిన్హహి రాము జానత కరి మోరే ॥ 4 ॥

అయోధ్యావాసుల స్నేహమయవాక్కులను విని, జ్ఞానులైన మునీశ్వరులును వారి ముందు తమ యోగవైరాగ్యములను తక్కువగా భావించిరి. ఈ విధముగా నిత్యకర్మానుష్ఠానములను ఆచరించి, అయోధ్యావాసులు పులకితగాత్రులై, శ్రీరామునిముందు సాగిలపడిరి. ఉచ్చనిమ్న మధ్య జాతుల వారందఱును తమ తమ యోగ్యతలకు అనుగుణముగా శ్రీరాముని దర్శించిరి. శ్రీరాముడు సావధానముగా వారివారి యోగ్యతలను అనుసరించి, అందఱిని సమ్మానించెను. అందఱును కృపాళువైన శ్రీరాముని ఇట్లు ప్రశంసించిరి. "బాల్యము నుండియు అబ్బిన అలవాటు ప్రకారము శ్రీరాముడు వారివారి ప్రేమాదరములను గుర్తించి, ప్రజలయెడ తగిన రీతిగా మసలుకొనును, శ్రీరఘునాథుడు సౌశీల్యవినయసంపన్నుడు. సుందరముఖనేత్రములు గలవాడు. సరళస్వభావుడు." శ్రీరాముని అనంత సుగుణగణములను కొనియాడుచు ప్రజలు ప్రేమమగ్నులైరి. తమభాగ్యములకు పొంగిపోయిరి. శ్రీరామునిచే ఆత్మీయులుగా భావింపబడు తమవంటి అదృష్టవంతులు జగత్తులో అరుదుగా ఉందురు. అని అనుకొనుచుండిరి.
(చౌ॥ 1-4)

దో- ప్రేమ మగన తెహి సమయ సబ, సుని ఆవత మిథిలేసు।
సహిత సభా సంభ్రమ ఉఠెఉ, రబికుల కమల దినేసు॥ 274 ॥

ఆసమయమున మిథిలాధిపతియైన జనకమహారాజు వచ్చుచున్నాడని విని, అందఱును ఆనందించుచుండిరి. సూర్యవంశ భాస్కరుడగు శ్రీరామచంద్రుడు అందఱితో గూడి, తానును గౌరవభావముతో నిలబడెను. (దో॥ 274)

చౌ- భాఇ సచివ గుర పురజన సాథా । ఆగేఁ గవను కీన్హ రఘునాథా ॥
గిరిబరు దీఖ జనకపతి జబహీఁ । కరి ప్రనాము రథ త్యాగేఉ తబహీఁ ॥ 1 ॥
రామ దరస లాలసా ఉఛాహూ । పథ శ్రమ లేసు కలేసు న కాహూ ॥
మన తహఁ జహఁ రఘుబర బైదేహీ । బిను మన తన దుఖ సుఖ సుధి కేహీ ॥ 2 ॥
ఆవత జనకు చలే ఏహి భాఁతీ । సహిత సమాజ ప్రేమ మతి మాతీ ॥
ఆఏ నికట దేఖి అనురాగే । సాదర మిలన పరసపర లాగే ॥ 3 ॥
లగే జనక మునిజన పద బందన । రిషిన్హ ప్రనాము కీన్హ రఘునందన ॥
భాఇన్హ సహిత రాము మిలి రాజహి । చలే లవాఇ సమేత సమాజహి ॥ 4 ॥

జనకుని ఆహ్వానించుటకు శ్రీరఘునాథుడు తనసోదరులతో, మంత్రులతో, గురువులతో, పురజనులతో ముందునకు నడచెను. జనకుడు పర్వతరాజమైన 'కామదగిరి'ని చూడగానే ప్రణమిల్లి, రథమునుండి క్రిందికి దిగెను. శ్రీరాముని దర్శించు కాంక్షతో ఉండుటచే వారందఱును అలసటక్లేశముల మాటనే మఱచిరి. వారి మనస్సులన్నియును సీతారాములపైననే లగ్నమైయున్నవి. మనస్సు లేకుండా శరీరముపై ధ్యాస ఎవరికి ఉండును? సుఖదుఃఖములను గూర్చి ఎవరికి పట్టును? ఇట్లు జనకుడును, ఆయన పరివారములును శ్రీరాముని ప్రేమలో నిమగ్నులైరి. శ్రీరాముని సమీపింపగనే మిక్కిలి ప్రేమాదరములతో పరస్పరము గౌరవించుకొనిరి. జనకుడు వసిష్ఠాదిమహర్షులకు నమస్కరించెను. శ్రీరఘునాథుడును శతానందాది మహామునులకు ప్రణమిల్లెను. పిమ్మట సోదరులతోగూడి శ్రీరాముడు జనకుని గలిసి, ఆయనను సపరివారముగా తన ఆశ్రమమునకు సాదరముగా ఆహ్వానించి, తీసికొనివచ్చెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- ఆశ్రమ సాగర సాంత రస, పూరన పావన పాథు ।
సేన మనహుఁ కరునా సరిత, లిఏఁ జాహిఁ రఘునాథు ॥ 275 ॥

శ్రీరామునిఆశ్రమము ఒక సాగరము. అది శాంతరసమనెడి పవిత్రజలములచే పరిపూర్ణమైయున్నది. జనకుని పరివారము ఒక కరుణారసవాహిని. దానిని ఆశ్రమసాగరమున గలుపుటకు శ్రీరాముడు తీసికొని వచ్చుచున్నాడు. (దో॥ 275)

చౌ- బోరతి గ్యాన బిరాగ కరారే । బచన ససోక మిలత నద నారే ॥
సోచ ఉసాస సమీర తరంగా । ధీరజ తట తరుబర కర భంగా ॥ 1 ॥
బిషమ బిషాద తొరావతి ధారా । భయ భ్రమ భవఁర అబర్త అపారా ॥
కేవట బుధ బిద్యా బడి నావా । సకహిఁ న ఖేఇ ఐక నహిఁ ఆవా ॥ 2 ॥
బనచర కోల కిరాత బిచారే । థకే బిలోకి పథిక హియఁ హారే ॥
ఆశ్రమ ఉదధి మిలీ జబ జాఈ । మనహుఁ ఉఠేఉ అంబుధి అకులాఈ ॥ 3 ॥

సోక బికల దౌఉ రాజ సమాజా । రహా న గ్యాను న ధీరజు లాజా ॥
భూప రూప గున సీల సరాహీ । రోవహిఁ సోక సింధు అవగాహీ ॥ 4 ॥

ఈ కరుణానది జ్ఞానవైరాగ్యములనెడి తీరములను ఒరసికొనుచు వచ్చుచున్నది. శోకభరిత వచనములనెడి ఉపనదులు, కాల్వలు ఈ నదిలో కలియుచున్నవి. విచారమనెడి దీర్ఘ నిఃశ్వాసములగాలులకు ఇందలిఅలలు లేచి, నదీతీరములయందుగల ధైర్యమనెడి వృక్షములను పెకలించి వేయుచున్నవి. ప్రచండవిషాదమే ఈ నదీవేగప్రవాహము, భయము, భ్రమ అనునవి ఇందలిభయంకరములైన సుడిగుండములు. పండితులు నావికులు, విద్యయే గొప్పనావ. కాని వారు ఆ నావలను నడపలేరు. (వారి విద్య ఇచట నిరుపయోగమైనది.) దానిని నడుపు ఉపాయము ఎవ్వరును ఎఱుగరు. వనములలో సంచరించు కోలులు కిరాతులు ప్రయాణికులు. వారు ఈ నదీప్రవాహమును జూచి, మానసికముగా స్తబ్ధులైరి. ఈ కరుణానది ఆశ్రమములో గలిసినప్పుడు ఆ ఆశ్రమసముద్రమంతయును కల్లోలితమైనది. ఉభయరాజపరివారములును శోకవిహ్వలములైనవి. జ్ఞానము, ధైర్యము, లజ్జ అనునవి అదృశ్యమాయెను. దశరథరాజు యొక్క రూపగుణ శీలములను ప్రస్తుతించుచు అందఱును శోకసముద్రమున మునిగిరి. (చౌ॥ 1-4)

ఛం- అవగాహి సోక సముద్ర సోచహిఁ నారి నర బ్యాకుల మహా ।
దై దోష సకల సరోష బోలహిఁ బామ బిధి కీన్హో కహా ॥
సుర సిద్ధ తాపస జోగిజన ముని దేఖి దసా బిదేహ కీ ।
తులసీ న సమరథు కోఉ జో తరి సకై సరిత సనేహ కీ ॥

శోకసాగరమున మగ్నులైన స్త్రీపురుషులెల్లరును అతివ్యాకులపాటుతో విచారపడుచుండిరి. "విధాత ఎంత క్రూరకార్యము నొనరించినాడు?" అని అందఱును దూషించుచుండిరి. తులసీదాసు చెప్పుచున్నాడు. దేవతలు, సిద్ధులు, తాపసులు, యోగులు, మునులు మొదలగు వారందఱును ఆ సమయమున జనకరాజు పరిస్థితిని జూచి, స్నేహరూపనదిని దాటుటకు సమర్థులు కాకపోయిరి. కావున అందఱును శోకమగ్నులైరి. (ఛం)

సో- కిఏ అమిత ఉపదేస, జహఁ తహఁ లోగన్హ మునిబరన్హ ।
ధీరజు ధరిఅ నరేస, కహేఉ బసిష్ఠ బిదేహ సన ॥ 276 ॥

అక్కడక్కడ మునులు జనులకు అనేకవిధములుగా ఉపదేశములను ఇచ్చుచుండిరి. వసిష్ఠ మహర్షి జనకునితో పలికెను. "రాజా! ధైర్యము వహింపుము." (సో॥ 276)

చౌ- జాసు గ్యాను రబి భవ నిసి నాసా । బచన కిరన ముని కమల బికాసా ॥
తెహి కి మోహ మమతా నిఅరాఈ । యహ సియ రామ సనేహ బడాఈ ॥ 1 ॥
బిషఈ సాధక సిద్ధ సయానే । త్రిబిధ జీవ జగ బేద బఖానే ॥
రామ సనేహ సరస మన జాసూ । సాధు సభాఁ బడ ఆదర తాసూ ॥ 2 ॥
సోహ న రామ పేమ బిను గ్యానూ । కరనధార బిను జిమి జలజానూ ॥
ముని బహుబిధి బిదేహు సముఝాఏ । రామఘాట సబ లోగ నహాఏ ॥ 3 ॥

సకల సోక సంకుల నర నారీ । సో బాసరు బీతెఉ బిను బారీ ॥
పసు ఖగ మృగన్హ న కీన్హ అహారూ । ప్రియ పరిజన కర కౌన బిచారూ ॥ 4 ॥

జనక మహారాజుయొక్క జ్ఞాన భాస్కరుడు జనన మరణ రూపమైన రాత్రిని పటాపంచలు చేయును. ఆయన వచనకిరణములు మునుల హృదయకమలములను వికసింప జేయును. అట్టి జనకమహారాజును మోహమమకారములావరించుట నిజముగా శ్రీరామప్రేమప్రభావ ఫలితమే. విషయలోలురు, సాధకులు, జ్ఞానులు అని జీవులను వేదములు మూడు విధములుగా పేర్కొనినవి. శ్రీరాముని స్నేహసరస్సులో నిమగ్నమైన చిత్తములుగలవారిని సజ్జనసమాజము మిక్కిలి గౌరవించును. కర్ణధారుడులేనినావవలె శ్రీరామభక్తి లేని జ్ఞానము శోభింపదు. వసిష్ఠుడు జనకుని పెక్కురీతుల అనునయించెను. అందఱును శ్రీరామస్నానఘట్టమున మునుకలువేసిరి. స్త్రీపురుషులెల్లరును శోకభరితులైరి. ఆ దినమంతయు ఎవ్వరును నీటిని గూడ త్రాగలేదు. పశుపక్షిమృగాదులు సైతము ఆహారమును త్యజించినప్పుడు, ఇక పరిజనుల మాట చెప్పనేల? (చౌ॥ 1-4)

దో- దోఉ సమాజ నిమిరాజు రఘు, రాజు నహానే ప్రాత ।
బైఠే సబ బట బిటప తర, మన మలీన కృస గాత ॥ 277 ॥

మఱునాడు ప్రాతఃకాలముననే నిమివంశజుడైన జనకుని పరివారము, రఘు వంశమణియైన రామునిపరివారము స్నానములాచరించి, వటవృక్షచ్ఛాయలో ఆసీనులైరి. అందఱి మనస్సులు ఉదాసీనములై శరీరములు శుష్కించి యుండెను. (దో॥ 277)

చౌ- జే మహిసుర దసరథ పుర బాసీ । జే మిథిలాపతి నగర నివాసీ ॥
హంస బంస గుర జనక పురోధా । జిన్హ జగ మగు పరమారథు సోధా ॥ 1 ॥
లగే కహన ఉపదేస అనేకా । సహిత ధరమ నయ బిరతి బిబేకా ॥
కౌసిక కహి కహి కథా పురానీఀ । సముఝాఈ సబ సభా సుబానీఀ ॥ 2 ॥
తబ రఘునాథ కౌసికహి కహేఉ । నాథ కాలి జల బిను సబు రహేఉ ॥
ముని కహ ఉచిత కహత రఘురాఈ । గయఉ బీతి దిన పహర అఢాఈ ॥ 3 ॥
రిషి రుఖ లఖి కహ తెరహుతిరాజూ । ఇహాఀ ఉచిత నహిఀ అసన అనాజూ ॥
కహా భూప భల సబహి సోహానా । పాఇ రజాయసు చలే నహానా ॥ 4 ॥

అయోధ్యామిథిలానగరములబ్రాహ్మణులు అచట ఉండిరి. లోకాభ్యుదయము, పరమార్థతత్త్వములను కూలంకషముగా ఎఱిగిన వసిష్ఠ శతానంద విశ్వామిత్రులుగూడ అచటనే యుండిరి. ధర్మ, నీతి, వైరాగ్య, వివేక విషయములను వారు పెక్కు విధముల బోధించిరి. విశ్వామిత్రుడు సదస్యులకు పెక్కు పౌరాణికగాథలను వినిపించెను.[1] పిమ్మట రఘునాథుడు విశ్వామిత్రునితో "స్వామీ! నిన్న ఎవ్వరును నీరుకూడముట్టలేదు". అనియనెను.

1. అయోధ్యామిథిలానగరములను రెండింటిని కలిపినట్టి బ్రహ్మర్షి విశ్వామిత్రుని ఆగమనమును, రాజర్షియైన జనకమహారాజు ఆగమనమును ఈ ప్రకరణమున వర్ణించుట తులసీదాసు మహాకవి యొక్క ప్రత్యేకత.

ఆ మహర్షి "శ్రీరఘునాథుడు లెస్స పలికెను. నేడును అపరాహ్ణామైనది." అని నుడివెను. ఋషి ముఖములోని భావమును గమనించి, జనకుడు పలికెను. "ఇచట వండిన (పక్వ) ఆహారమును భుజించుట ఉచితముగాదు." రాజుగారిమాట అందఱికిని రుచించెను. ఋషీశ్వరుని ఆజ్ఞతో అందఱును మాధ్యాహ్నిక కృత్యములకు దిగిరి.
(చౌ॥ 1-4)

దో- తెహి అవసర ఫల ఫూల దల, మూల అనేక ప్రకార।
లఇ ఆఏ బనచర బిపుల, భరి భరి కాఁవరి భార ॥ 278 ॥

ఇంతలో వనవాసులైన కోలులు, భిల్లులు వివిధఫలములను, పూవులను, ఆకులను, కందమూలములను గంపలలో నింపుకొని, వరుసలు గట్టి కావళ్ళల్లో తెచ్చిరి. (దో॥ 278)

చౌ- కామద భే గిరి రామ ప్రసాదా । అవలోకత అపహరత బిషాదా ॥
సర సరితా బన భూమి బిభాగా । జను ఉమగత ఆనఁద అనురాగా ॥ 1 ॥
బేలి బిటప సబ సఫల సఫూలా । బోలత ఖగ మృగ అలి అనుకూలా ॥
తెహి అవసర బన అధిక ఉఛాహూ । త్రిబిధ సమీర సుఖద సబ కాహూ ॥ 2 ॥
జాఇ న బరని మనోహరతాఈ । జను మహి కరతి జనక పహునాఈ ॥
తబ సబ లోగ నహాఇ నహాఈ । రామ జనక ముని ఆయసు పాఈ ॥ 3 ॥
దేఖి దేఖి తరుబర అనురాగే । జహఁ తహఁ పురజన ఉతరన లాగే ॥
దల ఫల మూల కంద బిధి నానా । పావన సుందర సుధా సమానా ॥ 4 ॥

శ్రీరామచంద్రునిఅనుగ్రహమువలన ఆ "కామదగిరి" అందరికిని కోరిన వస్తువులనన్నింటిని ప్రసాదించుచుండెను. వాటిని చూచినంతనే దుఃఖములన్నియును మాయమగుచుండెను. అచటి నదీతటాకములు, వనభూములు, ఆనందానురాగములతో వర్ధిల్లుచుండెను. వృక్షములు, లతలు ఫలపుష్పములతో కలకలలాడుచుండెను. పశుపక్షులు, భ్రమరములు మనోహరముగా పాడుచుండెను. ఆ సమయమున వనమునందు ఉత్సాహాతిరేకములు వెల్లుబుకుచుండెను. శీతలమందసుగంధవాయువులు అందఱికిని ఆహ్లాదమును గొల్పుచుండెను. ఆ వనరామణీయకము వర్ణనాతీతము. పృథ్వి జనకునకు ఆతిథ్యమిచ్చుచున్నట్లుండెను. మిథిలానగరవాసులు జనక, శ్రీరామ, వసిష్ఠుల ఆజ్ఞలను గైకొని వృక్ష సౌందర్యములచే ఆకర్షితులై హాయిగా విహరించుచుండిరి. పవిత్రములు, సుందరములు, అమృతతుల్యములగు ఫలములను, ఆకులను, కందమూలములను. (చౌ॥ 1-4)

దో- సాదర సబ కహఁ రామగుర, పఠఏ భరి భరి భార।
పూజి పితర సుర అతిథి గుర, లగే కరన ఫరహార ॥ 279 ॥

శ్రీరామునిగురువగు వసిష్ఠుడు సాదరముగా జనకపరివారములకు పుష్కలముగా పంపెను. పితరులను, దేవతలను, అతిథులను, గురువులను పూజించిన పిమ్మట అచట ఉన్నవారు అందఱును ఆ ఫలములను ఆరగించిరి.
(దో॥ 279)

చౌ- ఏహి బిధి బాసర బీతే చారీ । రాము నిరఖి నర నారి సుఖారీ ॥
దుహు సమాజ అసి రుచి మన మాహీం । బిను సియ రామ ఫిరబ భల నాహీం ॥ 1 ॥
సీతా రామ సంగ బనబాసూ । కోటి అమరపుర సరిస సుపాసూ ॥
పరిహరి లఖన రాము బైదేహీ । జెహి ఘరు భావ బామ బిధి తేహీ ॥ 2 ॥
దాహిన దఇఉ హోఇ జబ సబహీ । రామ సమీప బసిఅ బన తబహీ ॥
మందాకిని మజ్జను తిహు కాలా । రామ దరసు ముద మంగల మాలా ॥ 3 ॥
అటను రామ గిరి బన తాపస థల । అసను అమిఅ సమ కంద మూల ఫల ॥
సుఖ సమేత సంబత దుఇ సాతా । పల సమ హోహిం న జనిఅహిం జాతా ॥ 4 ॥

ఈ విధముగా నాలుగు (కొన్ని) దినములు గడిచినవి. శ్రీరామచంద్రుని జూచి ఎల్లరును సుఖులైరి. సీతారాములులేకుండ తిరిగిపోవుట ఉచితముగాదని ఉభయపరివారములును తలంచుచుండెను. వారికి సీతారాములతోపాటు వనవాసముగూడ కోటిస్వర్గములతో సమానముగా సుఖదాయకమై యున్నది. విధి వక్రించిన వాడే సీతారామలక్ష్మణులను వీడి ఇంటికై ఆరాటపడును. దైవము అనుకూలించినప్పుడే శ్రీరామునితోగూడి నివసించుభాగ్యము కలుగును. మందాకినీనదిలో నిత్యమూ మూడుసార్లు స్నానములు, ఆనందశుభలక్షణ సంపన్నుడైన శ్రీరామునిదర్శనము, శ్రీరామపర్వతమునకు (కామదగిరికి) ప్రదక్షిణములు వనములలో తపోభూములయందు విహారములు, అమృతతుల్యములైన కందమూలఫలములను భుజించుట -ఈ విధమైన ఆనందదాయకమైన జీవితము ఈరేడు (పదునాలుగు) సంవత్సరములైనను ఒక్క క్షణమువలె మనకు తెలియకుండగనే గడచి పోవును.
(చౌ॥ 1-4)

దో- ఏహి సుఖ జోగ న లోగ సబ, కహహిం కహాం అస భాగు ।
సహజ సుభాయం సమాజ దుహు, రామచరన అనురాగు ॥ 280 ॥

మేము ఇంతటి సుఖములకు అర్హులముకాము. మాకు ఇట్టి భాగ్యము ఎట్లబ్బెను? - అని అందఱును నుడువుచుండిరి. ఇఱుపక్షములవారును శ్రీరామునిచరణములపై సహజమైన సంపూర్ణ ప్రేమను కలిగి యుండిరి
(దో॥ 280)

ఉభయ పక్షముల గౌరవమర్యాదలు-చర్చలు

చౌ- ఏహి బిధి సకల మనోరథ కరహీం । బచన సప్రేమ సునత మన హరహీం ॥
సీయ మాతు తెహి సమయ పఠాఈం । దాసీం దేఖి సుఅవసరు ఆఈం ॥ 1 ॥
సావకాస సుని సబ సియ సాసూ । ఆయఉ జనకరాజ రనివాసూ ॥
కౌసల్యాం సాదర సనమానీ । ఆసన దిఏ సమయ సమ ఆనీ ॥ 2 ॥

సీలు సనేహు సకల దుహు ఓరా । ద్రవహిఁ దేఖి సుని కులిస కఠోరా ॥
పులక సిథిల తన బారి బిలోచన । మహి నఖ లిఖన లగీఁ సబ సోచన ॥ 3 ॥
సబ సీయ రామ ప్రీతి కి సి మూరతి । జను కరునా బహు బేష బిసూరతి ॥
సీయ మాతు కహ బిధి బుధి బాఁకీ । జో పయ ఫేను ఫోర పబి టాఁకీ ॥ 4 ॥

అందఱును ప్రేమ భరితములైన తమ మనోవాంఛలను ఇట్లు ప్రకటించుచుండిరి. వారి భక్తిభరిత వచనములు విన్నవారిమనస్సులను దోచుచుండెను. ఇంతలో సీతాదేవి తల్లియగు సునయనాదేవిచే కౌసల్యాది రాణులయొద్దకు పంపబడిన దాసీలు వచ్చిరి. ఆ దాసీల ద్వారా సీతాదేవి అత్తగార్లు ఆ సమయమున తీరికగా ఉన్నట్లు తెలిసికొని, జనకరాజుయొక్క రాణివాసస్త్రీలు వారిని కలిసికొనుటకు వెళ్లిరి. కౌసల్యాదేవి వారిని సాదరముగా ఆహ్వానించి, ఉచితాసనములపై కూర్చుండజేసెను. ఆ ఉభయపక్షములవారి అన్యోన్యానురాగములను, సౌశీల్యములను శోకవిచారములను చూచినచో, విన్నచో వజ్రములు గూడ ద్రవించి తీరును. వారి తనువులు పులకరించెను. కన్నుల నీరునిండెను. అందఱును విచారగ్రస్తలై తమ కాలిగోళ్లతో నేలను రాయుచు ఆలోచించుచుండిరి. సీతాదేవి అత్తగార్లందఱును సీతారాములప్రేమమూర్తులుగా కనబడిరి. కరుణరసమే అనేకరూపములలో విలపించుచున్నదా? అనునట్లు వారుండిరి. సీతాదేవిజననియైన సునయనాదేవి పలికెను. "విధాతబుద్ధి వక్రమైనది. పాలనురుగులవలె మృదునైన వస్తువులను కఠోరవజ్రములచే ఛేదించుచున్నాడు. (అనగా మీరు మిక్కిలి కోమలులు, నిర్దోషులు. కాని మీకు ఆపదపై ఆపద వచ్చుచున్నది.) (చౌ॥ 1-4)

దో- సునిఅ సుధా దేఖిఅహిఁ గరల, సబ కరతూతి కరాల ।
జహఁ తహఁ కాక ఉలూక బక, మానస సకృత మరాల ॥ 281 ॥

"అమృతము అను పేరును (పదమును) మాత్రము వినుచుందుము. కాని అది ప్రత్యక్షముగా లభింపదు. ఐతే విషముమాత్రము అక్కడక్కడ ప్రత్యక్షముగా చూడబడుచుండును. ఇట్లు విధాత కృత్యములన్నియును భయంకరములే. కాకులు గుడ్లగూబలు కొంగలు అంతటను కనబడుచుండును. కాని హంసలు మాత్రము కేవలము మానస సరోవరమునందే ఉండును." (దో॥ 281)

చౌ- సుని ససోచ కహ దేబి సుమిత్రా । బిధి గతి బడి బిపరీత బిచిత్రా ॥
జో సృజి పాలఇ హరఇ బహోరీ । బాలకేలి సమ బిధి మతి భోరీ ॥ 1 ॥
కౌసల్యా కహ దోసు న కాహూ । కరమ బిబస దుఖ సుఖ ఛతి లాహూ ॥
కఠిన కరమ గతి జాన బిధాతా । జో సుభ అసుభ సకల ఫల దాతా ॥ 2 ॥
ఈస రజాఇ సీస సబహీ కేఁ । ఉతపతి థితి లయ బిషహు అమీ కేఁ ॥
దేబి మోహ బస సోచిఅ బాదీ । బిధి ప్రపంచు అస అచల అనాదీ ॥ 3 ॥
భూపతి జిఅబ మరబ ఉర ఆనీ । సోచిఅ సఖి లఖి నిజ హిత హానీ ॥
సీయ మాతు కహ సత్య సుబానీ । సుకృతీ అవధి అవధపతి రానీ ॥ 4 ॥

సునయనాదేవి వచించిన ఈ మాటలను విని, సుమిత్రాదేవి విచారముతో పలికెను. "విధాతరీతి విచిత్రము, విపరీతము. జగత్తును సృష్టించి, పాలించువాడే సంహారమును గూడ చేయును. విధాతబుద్ధి బాలురక్రీడలవలె లీలావినోదాత్మకము." పిదప కౌసల్యపలికెను. "ఇందులో దోషమెవ్వరిదీలేదు. సుఖదుఃఖములు, మేలుకీడులు కర్మాధీనములు. కర్మగతి దుర్విజ్ఞేయము. దానిని విధాతయే యెఱుగును. అతడే మన కర్మలకు శుభాశుభఫలములనిచ్చును. ఉత్పత్తి స్థితిలయములును, అట్లే అమృతము, విషముగూడ ఈశ్వరాధీనములే. అతని ఆజ్ఞ అనుల్లంఘనీయము. దేవీ! మోహవశమున విచారించుట వృథా. బ్రహ్మ సృజించిన భవ(మాయా)జాలము అచలము, అనాది. సఖీ! మహారాజుగారి జీవితమును మరణమును తలచి, దుఃఖించుటకు కారణము కేవలము మన స్వార్థమే. ఇట్టి సంఘటనలు లోకమున సహజమే". తరువాత సునయనాదేవి పలికెను. "మీరు పలికిన మాటలు సత్యములు. శ్రేష్ఠములు. మీరు పుణ్యపురుషుడైన అయోధ్యాధిపతి దశరథునిరాణులుగదా!" (చౌ॥ 1-4)

దో- లఖను రాము సియ జాహిఁ బన, భల పరినామ న పోచు ।
గహబరి హియఁ కహ కౌసిలా, మోహి భరత కర సోచు ॥ 282 ॥

కౌసల్యాదేవి శోకసంతప్తహృదయయై పలికెను. "శ్రీరాముడు, లక్ష్మణుడు సీతాదేవి వనములకు వెళ్లుటవలన మంచియే జరుగవచ్చును. హానిమాత్రము జరుగదు. కాని నాకు భరతుని గూర్చియే చింత. (దో॥ 282)

చౌ- ఈస ప్రసాద అసీస తుమ్హారీ । సుత సుతబధూ దేవసరి బారీ ॥
రామ సపథ మైఁ కీన్హి న కాఊ । సో కరి కహఉఁ సఖీ సతి భాఊ ॥ 1 ॥
భరత సీల గున బినయ బడాఈ । భాయప భగతి భరోస భలాఈ ॥
కహత సారదహు కర మతి హీచే । సాగర సీప కి జాహిఁ ఉలీచే ॥ 2 ॥
జానఉఁ సదా భరత కులదీపా । బార బార మోహి కహేఉ మహీపా ॥
కసేఁ కనకు మని పారిఖి పాఏఁ । పురుష పరిఖిఅహిఁ సమయఁ సుభాఏఁ ॥ 3 ॥
అనుచిత ఆజు కహబ అస మోరా । సోక సనేహఁ సయానప థోరా ॥
సుని సురసరి సమ పావని బానీ । భఈఁ సనేహ బికల సబ రానీ ॥ 4 ॥

ఈశ్వరుని కృపవలన మీ ఆశీర్వాదములవలన నా నలుగురు కుమారులును, కోడండ్లును గంగాజలముల వలె పవిత్రమైనవారు. సఖీ! నేనెప్పుడును శ్రీరామునిపై ప్రమాణము చేయలేదు. కాని నేడు శ్రీరామునిపై 'ఒట్టు' పెట్టుకొని, నిజము పల్కుచున్నాను. భరతుని శీలము, గుణము, వినయము, ఔదార్యము, సౌభ్రాతృత్వము, భక్తివిశ్వాసములు, మంచితనము మున్నగువానిని గూర్చి, వాగ్దేవియు వర్ణింపజాలదు. ఒక ముత్యపుచిప్పతో సముద్రజలములను తోడిపోయగలమా? నేను ఎల్లప్పుడును భరతుడే మా కులదీపకుడని భావించుచుంటిని. మహారాజుగారుకూడ ఎల్లప్పుడును నాతో ఈ మాటనే చెప్పెడివారు. బంగారమును ఆకుఱాతిపై రుద్దినప్పుడే, రత్నము కమసాలివానిచేత చిక్కినప్పుడే వాటినాణ్యత తెలియును. అట్లే వ్యక్తుల స్వభావములు సమయము వచ్చినప్పుడే ప్రకటితములగును. కాని నేడు ఈ విధముగా నేను పలుకుట అనుచితము. శోకస్నేహములలో వివేకము లోపించును" (ప్రేమ కారణముగ భరతుని పొగడుచున్నట్లు జనులు భావింతురు) గంగవలె పవిత్రమైన కౌసల్యాదేవివాణిని విని, రాణులందఱును స్నేహవికలలైరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- కౌసల్యా కహ ధీర ధరి, సునహు దేబి మిథిలేసి ।
కో బిబేకనిధి బల్లభహి, తుమ్హహి సకఇ ఉపదేసి ॥ 283 ॥

కౌసల్య మఱల ధైర్యము వహించి, పల్కెను. "ఓమిథిలేశ్వరీ! మీరు వివేకనిధులైన జనక మహారాజుగారి ధర్మపత్నులు. మీకు ఉపదేశమును ఇయ్యగలవారు ఎవరు? (దో॥ 283)

చౌ- రాని రాయ సన అవసరు పాఈ । అపనీ భాఁతి కహబ సముఝాఈ ॥
రఖిఅహిఁ లఖను భరతు గవనహిఁ బన । జౌఁ యహ మత మానై మహీప మన ॥ 1 ॥
తౌ భల జతను కరబ సుబిచారీ । మోరేఁ సోచు భరత కర భారీ ॥
గూఢ సనేహ భరత మన మాహీఁ । రహేఁ నీక మొహి లాగత నాహీఁ ॥ 2 ॥
లఖి సుభాఉ సుని సరల సుబానీ । సబ భఇ మగన కరున రస రానీ ॥
నభ ప్రసూన ఝరి ధన్య ధన్య ధుని । సిథిల సనేహఁ సిద్ధ జోగీ ముని ॥ 3 ॥
సబు రనివాసు బిథకి లఖి రహేఊ । తబ ధరి ధీర సుమిత్రాఁ కహేఊ ॥
దేబి దండ జుగ జామిని బీతీ । రామ మాతు సుని ఉఠీ సప్రీతీ ॥ 4 ॥

ఓ రాణీ! అవకాశము లభించినప్పుడు లక్ష్మణుడు అయోధ్యలో నుండునట్లును, శ్రీరాముని సేవించుటకై భరతుడు వనవాసము చేయునట్లును మీమాటగా రాజుగారికి సూచించి, నచ్చజెప్పుడు. ఈ సూచన రాజుగారికి తృప్తికరమగుచో ఆలోచించి, ప్రయత్నము చేయుమనుడు. నాకు భరతుని గూర్చిన చింతపెద్దది. భరతునకు శ్రీరామునిపై అపారమైనప్రేమ గలదు. అతడు అయోధ్యలో ఉండుట సముచితముగా కన్పట్టదు." (అయోధ్యలో ఉన్నచో ప్రేమ వశమున అతడుగూడ ప్రాణత్యాగము చేయవచ్చును.) కౌసల్యాదేవికి భరతునిపైగల ప్రేమాతిరేకస్థితిని గమనించి, ఆమెపలికిన నిష్కపటవచనములను విని, రాణులందఱును కరుణరసములో మునిగిరి. ఆకాశమునుండి పూలవానతో పాటు "ధన్య, ధన్య" అని జయధ్వానములు వినిపించెను. సిద్ధులు, యోగులు, మునులు రామప్రేమపరవశులైరి. ఈ పరిస్థితినంతయు జూచి, రాణివాసము స్తబ్ధమాయెను. ధైర్యము వహించి, సుమిత్రాదేవి పలికెను. "రాత్రి రెండు గడియలు గడచినవి" ఈ మాటవినగానే కౌసల్యాదేవి అటనుండి లేచెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- బేగి పాఉ ధారిఅ థలహి, కహ సనేహఁ సతిభాయ ।
హమరేఁ తౌ అబ ఈస గతి, కై మిథిలేస సహాయ ॥ 284 ॥

కౌసల్య స్నేహముతో సద్భావముతో పలికెను. "ఇంక మనగుడారములకు వెళ్లుదము. ఇప్పుడు భగవంతుడే మనకు దిక్కు. మిథిలేశ్వరుడు మనకు సహాయకుడు. (దో॥ 284)

చౌ- లఖి సనేహ సుని బచన బినీతా । జనకప్రియా గహ పాయ పునీతా ॥
దేబి ఉచిత అసి బినయ తుమ్హారీ । దసరథ ఘరిని రామ మహతారీ ॥ 1 ॥
ప్రభు అపనే నీచహు ఆదరహీఁ । అగిని ధూమ గిరి సిర తిను ధరహీఁ ॥
సేవకు రాఉ కరమ మన బానీ । సదా సహాయ మహేసు భవానీ ॥ 2 ॥

రఉరే అంగ జోగు జగ కో హై । దీప సహాయ కి దినకర సోహై ॥
రాము జాఇ బను కరి సుర కాజూ । అచల అవధపుర కరిహహిఀ రాజూ ॥ 3 ॥
అమర నాగ నర రామ బాహుబల । సుఖ బసిహహిఀ అపనేఀ అపనేఀ థల ॥
యహ సబ జాగబలిక కహి రాఖా । దేబి న హోఇ ముధా ముని భాషా ॥ 4 ॥

కౌసల్యాదేవిస్నేహమునుజూచి, ఆమెయొక్క వినమ్రవచనములనువిని, సునయనాదేవి ఆమెపవిత్ర పాదములను పట్టుకొని పలికెను. "దేవీ! నీవు దశరథమహారాజునకు ధర్మపత్నివి, శ్రీరామునకు తల్లివి. నీకీనమ్రత సహజమే. గొప్పవారు తమకంటె అల్పులనుగూడ ఆదరింతురు. అగ్ని పొగను, పర్వతములు గడ్డిని తలపై వహించును. మారాజుగారు త్రికరణశుద్ధిగా మీకు సేవకులు. సర్వదా అందఱికిని తోడుగా ఉండువారు ఆ పార్వతీపరమేశ్వరులే. జగత్తులో మీకు సహాయపడగలయోగ్యత ఎవరికి గలదు? దీపము సూర్యునకు సహాయకారి కాగల్గునా? శ్రీరామచంద్రుడు వనములకు వెళ్లి, దైవకార్యములను నెఱవేర్చి, తిరిగి వచ్చి, అయోధ్యను పరిపాలించును. శ్రీరాముని బాహుబలమువలన దేవతలు నాగులు మనుజులు తమతమ లోకములలో సుఖముగా నుందురు. ఈ విషయమును యాజ్ఞవల్క్యముని ఇంతకుముందే నుడివియుండిరి. దేవీ! మునివచనములు అసత్యములు కానేరవు. (చౌ॥ 1-4)

దో- అస కహి పగ పరి పేమ అతి, సియ హిత బినయ సునాఇ ।
సియ సమేత సియమాతు తబ, చలీ సుఆయసు పాఇ ॥ 285 ॥

ఈ విధముగా పలికి, సునయనాదేవి భక్తితో కౌసల్యాదేవిపాదములకు ప్రణమిల్లి, సీతాదేవిని తనతో తీసికొని పోవుటకు ప్రార్థించెను. అనుజ్ఞను పొంది, ఆమె సీతాదేవితోగూడి తన గుడారమునకు వెళ్లెను. (దో॥ 285)

చౌ- ప్రియ పరిజనహి మిలీ బైదేహీ । జో జెహి జోగు భాఀతి తెహి తేహీ ॥
తాపస బేష జానకీ దేఖీ । భా సబు బికల బిషాద బిసేషీ ॥ 1 ॥
జనక రామ గుర ఆయసు పాఈ । చలే థలహి సియ దేఖీ ఆఈ ॥
లీన్హి లాఇ ఉర జనక జానకీ । పాహుని పావన పేమ ప్రాన కీ ॥ 2 ॥
ఉర ఉమగెఉ అంబుధి అనురాగూ । భయఉ భూప మను మనహుఀ పయాగూ ॥
సియ సనేహ బటు బాఢత జోహా । తా పర రామ పేమ సిసు సోహా ॥ 3 ॥
చిరజీవీ ముని గ్యాన బికల జను । బూడత లహెఉ బాల అవలంబను ॥
మోహ మగన మతి నహిఀ బిదేహ కీ । మహిమా సియ రఘుబర సనేహ కీ ॥ 4 ॥

విదేహనందన సీతాదేవి తన కుటుంబ సభ్యులతో పెద్దవారినుండి చిన్నవారి వఱకును క్రమముగా అందఱిని కలిసెను. ఆమె వల్కలములను ధరించి యుండుటను జూచి, వారు శోక విహ్వలులైరి. శ్రీరాముని గురువగు వసిష్ఠుని ఆజ్ఞతో జనకుడు ఆమెయున్న గుడారమునకు వెళ్ళి, అచట సీతాదేవిని చూచెను. తనప్రాణములకంటెను మిన్నయైన సీతాదేవిని అక్కున జేర్చుకొనెను. అతని హృదయమున అనురాగసముద్రము ఉప్పొంగెను. జనకరాజుమనస్సు ఒక ప్రయాగవలెనుండెను. అందు సీతాదేవిప్రేమ అను ఒక అక్షయవటము పెఱుగుచున్నట్లు అతడు చూచెను.

శ్రీరామప్రేమయనెడి బాలముకుందుడు ఆ వటపత్రమున శోభిల్లుచుండెను. జనకుడను జ్ఞానరూపుడైన మార్కండేయ-ఋషి వ్యాకులుడై, ప్రేమసాగరములో మునుగుచు ఆ శ్రీరామప్రేమ అనెడి బాలముకుందుని ఆలంబనముగా పొందెను. విదేహునిబుద్ధి వస్తుతః మోహవశముగాదు. ఇది సీతారాములయెడ ఆయనకు గల ప్రేమ ప్రభావము. (చౌ॥ 1-4)

దో- సియ పితు మాతు సనేహ బస, బికల న సకీ సఁభారి ।
ధరనిసుతాఁ ధీరజు ధరేఉ, సమఉ సుధరము బిచారి ॥ 286 ॥

తల్లి దండ్రులపై తనకుగల ప్రేమప్రభావమున సీతాదేవి తనను తాను నిగ్రహించుకొనలేక పోయెను. కాని భూసుత యగుటవలన సమయసందర్భములను గమనించి, ధైర్యము వహించెను. (దో॥ 286)

చౌ- తాపస బేష జనక సియ దేఖీ । భయఉ పేము పరితోషు బిసేషీ ॥
పుత్రి పబిత్ర కిఏ కుల దోఊ । సుజస ధవల జగు కహ సబు కోఊ ॥ 1 ॥
జితి సురసరి కీరతి సరి తోరీ । గవను కీన్హ బిధి అండ కరోరీ ॥
గంగ అవని థల తీని బడేరే । ఎహిఁ కిఏ సాధు సమాజ ఘనేరే ॥ 2 ॥
పితు కహ సత్య సనేహఁ సుబానీ । సీయ సకుచ మహుఁ మనహుఁ సమానీ ॥
పుని పితు మాతు లీన్హి ఉర లాఈ । సిఖ ఆసిష హిత దీన్హి సుహాఈ ॥ 3 ॥
కహతి న సీయ సకుచి మన మాహీఁ । ఇహాఁ బసబ రజనీఁ భల నాహీఁ ॥
లఖి రుఖ రాని జనాయఉ రాఊ । హృదయఁ సరాహత సీలు సుభాఊ ॥ 4 ॥

తపస్విని వేషములోనున్న సీతాదేవినిజూచి, జనకునకు మిక్కిలి ప్రేమానందములు గలిగెను. పిదప ఇట్లు పలికెను. " బిడ్డా! నీవు ఉభయవంశములను పావనమొనర్చితివి. నీ కీర్తి లోకమునకే వెలుగులనిచ్చుచున్నది, అని అందఱును భావించుచున్నారు. గంగానదికంటెను పవిత్రమైన నీ కీర్తినది అనేకబ్రహ్మాండములలో ప్రవహించుచున్నది. గంగానది కేవలము క్షేత్రత్రయమును (హరిద్వారము, ప్రయాగ, గంగాసాగరము) పవిత్ర తీర్థ స్థానములుగా మార్చినది. కాని నీ కీర్తినది అనేకసజ్జనసమాజములను తీర్థస్థానములుగా మార్చినది." అని పలికిన జనకుని ప్రేమసిక్తమైన వాణిని విని, జానకి సిగ్గుదొంతరలలో మునిగెను. తల్లిదండ్రులు మఱల ఆమెను హృదయమునకు హత్తుకొనిరి, హితోక్తులను పలికిరి, ఆశీర్వాదములనిచ్చిరి. రాత్రివేళ అత్తగార్ల సేవలకు దూరముగా ఇచటనుండుట ఉచితముగాదని తెల్పుటకు సీతాదేవి వెనుకాడుచుండెను. సునయనాదేవి కూతురిముఖకవళికలను గ్రహించి, జనక రాజునకు తెలిపెను. ఇద్దఱును తమ మనస్సులలో ఆమెగుణశీలస్వభావములను మెచ్చుకొనిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- బార బార మిలి భేఁటి సియ, బిదా కీన్హి సనమాని ।
కహీ సమయ సిర భరత గతి, రాని సుబాని సయాని ॥ 287 ॥

వారు మాటిమాటికిని సీతాదేవిని అక్కున జేర్చుకొనుచుండిరి. పిదప కొంతసేపటికి వారు ఆమెను గుడారములకు సాదరముగా పంపిరి. సమయస్ఫూర్తి గలిగిన సునయనాదేవి ఈ సదవకాశమును గమనించి, తన భర్తకు భరతుని స్థితిని గూర్చి వివరింపసాగెను. (దో॥ 287)

చౌ- సుని భూపాల భరత బ్యవహారూ । సోన సుగంధ సుధా ససి సారూ ॥
మూదే సజల నయన పులకే తన । సుజసు సరాహన లగే ముదిత మన ॥ 1 ॥
సావధాన సును సుముఖి సులోచని । భరత కథా భవ బంధ బిమోచని ॥
ధరమ రాజనయ బ్రహ్మబిచారూ । ఇహాఀ జథామతి మోర ప్రచారూ ॥ 2 ॥
సో మతి మోరి భరత మహిమాహీ । కహై కాహ ఛలి ఛుఅతి న ఛాఀహీ ॥
బిధి గనపతి అహిపతి సివ సారద । కబి కోబిద బుధ బుద్ధి బిసారద ॥ 3 ॥
భరత చరిత కీరతి కరతూతీ । ధరమ సీల గున బిమల బిభూతీ ॥
సముఝత సునత సుఖద సబ కాహూ । సుచి సురసరి రుచి నిదర సుధాహూ ॥ 4 ॥

బంగారమునకు తావివలె చంద్రునిలో అమృతమువలెనున్న భరతుని సౌశీల్యమును విని, జనకుడు ఆనందాశ్రువులతోనిండిన తనకన్నులను మూసికొనెను. అనగా భరతునిప్రేమ ధ్యాసలో మునిగిపోయెను. ఆయనతనువు పులకరించెను. మనస్సులోనే భరతుని సౌశీల్యమును గూర్చి మెచ్చుకొనుచు ఇట్లు పలికెను. "ఓ సుముఖీ! సునయనా! సావధానముగా వినుము. భరతుని కథాశ్రవణము భవబంధవిమోచకము. ధర్మము, రాజనీతి, బ్రహ్మవిచారములను గూర్చి బుద్ధిబలము మేరకు నేనును కొంత యెఱుగుదును. వీటిలో నాకు కొంత ప్రవేశమున్నను భరతుని గొప్పదనము యొక్క నీడను గూడ తాకుటకు నేను అశక్తుడను. ఇక దానిని వర్ణించుట ఎట్లు సాధ్యము? కవులు, జ్ఞానులు, పండితులు, ఇతర బుద్ధిమంతులు మున్నగువారికి మాత్రమేగాక శేషుడు, సరస్వతి, శివుడు, బ్రహ్మ, గణపతి ప్రభృతి దేవతలందఱికిని, భరతుని చరిత్ర, కీర్తి, ప్రవర్తన, ధర్మశీలగుణములు ఆతనినిర్మలఐశ్వర్యముల శ్రవణము మిక్కిలి ఆనందదాయకము. ఇవి పరమపవిత్రమైన గంగకంటెను మిక్కిలి పునీతమైనవి. అమృతము కంటెను మధురమైనవి. (చౌ॥ 1-4)

దో- నిరవధి గున నిరుపమ పురుషు, భరతు భరత సమ జాని ।
కహిఅ సుమేరు కి సేర సమ, కబికుల మతి సకుచాని ॥ 288 ॥

భరతునిగుణములు అనంతములు. అతనిచరితము నిరుపమానమైనది. అతనికి అతడేసాటి. అతనిని ఎవరితో పోల్చుటకు యత్నించినను కవులబుద్ధులు కుంఠితములగును. సుమేరు పర్వతమును మానత్రాసులో తూచుట సాధ్యమా? (దో॥ 288)

చౌ- అగమ సబహి బరనత బరబరనీ । జిమి జలహీన మీన గము ధరనీ ॥
భరత అమిత మహిమా సును రానీ । జానహిఀ రాము న సకహిఀ బఖానీ ॥ 1 ॥
బరని సప్రేమ భరత అనుభాఊ । తియ జియ కీ రుచి లఖి కహ రాఊ ॥
బహురహిఀ లఖను భరతు బన జాహీఀ । సబ కర భల సబ కే మన మాహీఀ ॥ 2 ॥

దేబి పరంతు భరత రఘుబర కీ । ప్రీతి ప్రతీతి జాఇ నహిం తరకీ ॥
భరతు అవధి సనేహ మమతా కీ । జద్యపి రాము సీమ సమతా కీ ॥ 3 ॥
పరమారథ స్వారథ సుఖ సారే । భరత న సపనెహుఁ మనహుఁ నిహారే ॥
సాధన సిద్ధి రామ పగ నేహూ । మోహి లఖి పరత భరత మత ఏహూ ॥ 4 ॥

ఓ సుందరీ! నీరులేనినేలపై చేప ముందుకు పోవుటకు అసాధ్యమైనట్లు భరతుని మహిమను వర్ణించుటయు అంత అసాధ్యము. రాణీ! భరతుని అపారమహిమను శ్రీరాముడు మాత్రమే యెఱుగును. కాని ఆయనయు వర్ణింపజాలడు." ఈ విధముగా భరతుని ప్రభావమును వర్ణించుచు తన భార్యమనస్సును దెలిసికొని, జనక మహారాజు పలికెను." లక్ష్మణుడు అయోధ్యకు చేరుటయు, భరతుడు వనములలో శ్రీరాముని అనుసరించుటయు యుక్తమని నీవు పల్కుచుంటివి. అందఱి మనస్సులలో ఉన్న ఆలోచనయు ఇదియే. కాని దేవీ! శ్రీరామభరతుల మధ్యగల ప్రేమవిశ్వాసములు మన బుద్ధికి అగ్రాహ్యములు. శ్రీరామచంద్రుడు 'సమత్వము'నకు సీమ. భరతుడు మమతాప్రేమలకు పరాకాష్ఠ. భరతుడు ఎన్నడును. రామప్రేమనుతప్ప స్వార్థపరమార్థములనుగాని, ఇతరసుఖములనుగాని కలలోగూడ కోరడు. శ్రీరాముని పాదములయెడ నిరంతరభక్తియే అతనివిధైకసాధనము, లక్ష్యము. ఇదియే భరతునిసిద్ధాంతమని నాకు తోచుచున్నది. (చౌ॥ 1-4)

దో- భోరెహుఁ భరత న పేలిహహిం, మనసహుఁ రామ రజాఇ ।
కరిఅ న సోచు సనేహ బస, కహేఉ భూప బిలఖాఇ ॥ 289 ॥

రాజు ప్రేమవిహ్వలుడై పలికెను. "భరతుడు పొరపాటునగూడ శ్రీరామచంద్రునిఆజ్ఞను మీఱడు. కావున వాత్సల్యవశమున నీవు ఆందోళనపడవలదు. (దో॥ 289)

చౌ- రామ భరత గున గనత సప్రీతీ । నిసి దంపతిహి పలక సమ బీతీ ॥
రాజ సమాజ ప్రాత జుగ జాగే । న్హాఇ న్హాఇ సుర పూజన లాగే ॥ 1 ॥
గే నహాఇ గుర పహిం రఘురాఈ । బంది చరన బోలే రుఖ పాఈ ॥
నాథ భరతు పురజన మహతారీ । సోక బికల బనబాస దుఖారీ ॥ 2 ॥
సహిత సమాజ రాఉ మిథిలేసూ । బహుత దివస భఏ సహత కలేసూ ॥
ఉచిత హోఇ సోఇ కీజిఅ నాథా । హిత సబహీ కర రౌరేం హాథా ॥ 3 ॥
అస కహి అతి సకుచే రఘురాఊ । ముని పులకే లఖి సీలు సుభాఊ ॥
తుమ్హ బిను రామ సకల సుఖ సాజా । నరక సరిస దుహు రాజ సమాజా ॥ 4 ॥

ఈ విధముగ శ్రీరామభరతులగుణప్రశంసలతో వారికి ఆ రాత్రియంతయు ఒక్క క్షణమువలె గడచెను. అయోధ్యామిథిలావాసులు ప్రాతఃకాలముననే మేల్కొని, స్నానాదికములనాచరించి, ఇష్టదైవములను ఆరాధించిరి. శ్రీరాముడు స్నానాదికములను ముగించుకొని, వసిష్ఠమహామునికడకు వెళ్లెను. ఆయన పాదములకు ప్రణమిల్లి, ఆ ముని ఇంగితమును ఎఱింగి, ఇట్లు పలికెను. మునీశ్వరా! భరతుడు, అయోధ్యావాసులు, తల్లులు వనవాసదుఃఖితులై

వ్యాకులపాటునకు లోనైయున్నారు. మిథిలాధిపతి జనకుడుగూడ సపరివారముగా క్లేశములను అనుభవించుచున్నాడు. చాలా దినములు గడిచినవి. కావున ఓ మునీశ్వరా! మీకు ఉచితమని తోచిన దానిని చేయుడు. అందఱి హితమూ మీ చేతులలోనే యున్నది" - అని పలికి శ్రీరాముడు మౌనము వహించెను. రామునిశీలస్వభావములకు వసిష్ఠుడు పులకితగాత్రుడాయెను. పిదప మునిపల్కెను. "రామా! నీవు లేకుండ ఈ ఉభయబృందములవారికిని (అయోధ్యావాసులకును, మిథిలావాసులకును) ఇల్లు, వాకిలి, ఇతర సుఖములు నరకప్రాయములు. (చౌ॥ 1-4)

దో- ప్రాన ప్రాన కే జీవ కే, జివ సుఖ కే సుఖ రామ।
తుమ్హ తజి తాత సొహాత గృహ, జిన్హహి తిన్హహి బిధి బామ ॥ 290 ॥

రామా! నీవు అందఱికిని ప్రాణములకు ప్రాణమైనవాడవు. జీవులకు జీవుడవు. సుఖములకు సుఖస్వరూపుడవు. నాయనా! నిన్ను వీడి ఐహికసుఖములను కోరుకొనువాడు దైవోపహతుడు. (దో॥ 290)

చౌ- సో సుఖు కరము ధరము జరి జాఊ। జహఁ న రామ పద పంకజ భాఊ ॥
జోగు కుజోగూ గ్యాను అగ్యానూ। జహఁ నహిఁ రామ పేమ పరధానూ ॥ 1 ॥
తుమ్హ బిను దుఖీ సుఖీ తుమ్హ తేహీఁ। తుమ్హ జానహు జియ జో జేహి కేహీఁ ॥
రాఉర ఆయసు సిర సబహీ కేఁ। బిదిత కృపాలహి గతి సబ నీకేఁ ॥ 2 ॥
ఆపు ఆశ్రమహి ధారిఅ పాఊ। భయఉ సనేహ సిథిల మునిరాఊ ॥
కరి ప్రనాము తబ రాము సిధాఏ। రిషి ధరి ధీర జనక పహిఁ ఆఏ ॥ 3 ॥
రామ బచన గురు నృపహి సునాఏ। సీల సనేహ సుభాయఁ సుహాఏ ॥
మహారాజ అబ కీజిఅ సోఈ। సబ కర ధరమ సహిత హిత హోఈ ॥ 4 ॥

శ్రీరాముని చరణకమలములపై భక్తిలేనివాని సుఖములు, కర్మలు, ధర్మములు కాల్పనా? శ్రీరామునిపై భక్తిలేని యోగము యోగమేగాదు, అది దుర్యోగము, జ్ఞానము జ్ఞానమేగాదు, అది అజ్ఞానము. అందఱి సుఖములకును నీవే కారణము.[1,2] నీవు దూరమైనచో వారికి మిగులునది దుఃఖములే. అందఱి మనస్సులలోని భావములను నీవు ఎఱుగుదువు. నీ ఆజ్ఞయే అందఱికిని శిరోధార్యము. నీవు కృపాళుడవు. అందఱిగతియు నీకు పూర్తిగా తెలియును. ప్రస్తుతమునకు నీవు ఆశ్రమమునకు వెళ్లుము." ఇట్లు పలికి వసిష్ఠుడు స్నేహపరవశుడాయెను. అంతట శ్రీరాముడు మునికి ప్రణమిల్లి, అచ్చటినుండి వెడలిపోయెను. వసిష్ఠుడు ధైర్యము వహించి, జనకునికడకు ఏతెంచెను. గురువు శ్రీరామచంద్రుని స్నేహశీలయుక్తములైన వచనములను రాజునకు వినిపించి ఇట్లు పలికెను. "రాజా! అందఱికిని హితమును గూర్చు ధర్మయుక్తమైనడపాయమును సూచింపుడు. (చౌ॥ 1-4)

1. సున్నాలెన్నియున్నను వాటికి ముందు ఒకటిని (ఒక అంకెను) చేర్చినప్పుడే ఆ సున్నాలకు (ఆ సంఖ్యకు) విలువ ఏర్పడును.
2. ఏమి చేసితేనేమి? శ్రీరామ స్వామికరుణలేని వారిలలో ॥ ఏమి ॥
కామమోహదాసులై శ్రీరాముని కట్టు తెలియని వారిలలో ॥ ఏమి ॥ (త్యాగరాజ)

దో- గ్యాన నిధాన సుజాన సుచి, ధరమ ధీర నరపాల ।
తుమ్హ బిను అసమంజస సమన, కో సమరథ ఏహి కాల ॥ 291 ॥

మహారాజా! మీరు విజ్ఞాననిధులు, సుజనులు, పవిత్రులు, ధర్మనిష్ఠాపరులు. ఈ ధర్మసంకట పరిస్థితిని పరిష్కరించుటకు మీరే సమర్థులు. (దో॥ 291)

చౌ- సుని ముని బచన జనక అనురాగే । లఖి గతి గ్యాను బిరాగు బిరాగే ॥
సిథిల సనేహఀ గునత మన మాహీఀ । ఆఏ ఇహాఀ కీన్హ భల నాహీఀ ॥ 1 ॥
రామహి రాయఀ కహేఉ బన జానా । కీన్హ ఆపు ప్రియ ప్రేమ ప్రవానా ॥
హమ అబ బన తేఀ బనహి పఠాఈ । ప్రముదిత ఫిరబ బిబేక బడాఈ ॥ 2 ॥
తాపస ముని మహిసుర సుని దేఖీ । భఏ ప్రేమబస బికల బిసేషీ ॥
సమఉ సముఝి ధరి ధీరజు రాజా । చలే భరత పహిఀ సహిత సమాజా ॥ 3 ॥
భరత ఆఇ ఆగేఀ భఇ లీన్హే । అవసర సరిస సుఆసన దీన్హే ॥
తాత భరత కహ తెరహుతి రాఊ । తుమ్హహి బిదిత రఘుబీర సుభాఊ ॥ 4 ॥

వసిష్ఠుని వచనములను విని, జనకుడు ప్రేమపరవశుడాయెను. ఆయనస్థితిని జూచి, జ్ఞానవైరాగ్యములకును వైరాగ్యము అబ్బెను. "మేము ఇచ్చటికి వచ్చుట సముచితముగా కన్పట్టుట లేదు". అని స్నేహాతిరేకముచే అతడు తన మనస్సులో తలపోసెను. " దశరథ మహారాజు శ్రీరాముని వనములకు పొమ్మని చెప్పి, పుత్ర విరహమును భరింపజాలక అసువులను వీడి, రామునిపై తనకుగల అపారప్రేమను నిరూపించుకొనెను. కాని ఇప్పుడు మనము ఆయనను ఈ వనములనుండి గహనారణ్యములకు పంపి, మనతెలివితేటలకు సంతోషపడుచు ఇండ్లకు మఱలెదము". రాజుగారి ఈ స్థితిని జూచి, మాటలను విని, తాపసులు, మునులు బ్రాహ్మణులు ప్రేమవివశులైరి. అనువగు సమయమును జూచుకొని, జనక మహారాజు ధైర్యమును బూని, తన పరివారములతో భరతుని యొద్దకు వెళ్లెను. భరతుడు సాదరముగా ఎదురేగి, ఆయనకు స్వాగతము పలికెను. ఉచితాసనముపై ఆసీనుని గావించెను. జనకుడు ఇట్లు పలికెను. "నాయనా! శ్రీరాముని స్వభావము నీకు సుపరిచితమే. (చౌ॥ 1-4)

దో- రామ సత్యబ్రత ధరమరత, సబ కర సీలు సనేహు ।
సంకట సహత సకోచ బస, కహిఅ జో ఆయసు దేహు ॥ 292 ॥

శ్రీరాముడు సత్యవ్రతుడు, ధర్మపరాయణుడు. ఆయనహృదయమున అందఱియెడ ప్రేమాదరములు గలవు. కావున ఎటుచెప్పుటకును వలనుపడక అతడు సంకటపరిస్థితిని ఎదుర్కొనుచున్నాడు. నీ ఆశయమును దెల్పుము. దానిని ఆయనకు తెల్పెదను." (దో॥ 292)

చౌ- సుని తన పులకి నయన భరి బారీ । బోలే భరతు ధీర ధరి భారీ ॥
ప్రభు ప్రియ పూజ్య పితా సమ ఆపూ । కులగురు సమ హిత మాయ న బాపూ ॥ 1 ॥

కౌసికాది ముని సచివ సమాజా । గ్యాన అంబునిధి ఆపుస ఆజా ॥
సిసు సేవకు ఆయసు అనుగామీ । జాని మోహి సిఖ దేఇఅ స్వామీ ॥ 2 ॥
ఏహిఁ సమాజ థల బూఝబ రాఉర । మౌన మలిన మైఁ బోలబ బాఉర ॥
ఛోటే బదన కహఉఁ బడి బాతా । ఛమబ తాత లఖి బామ బిధాతా ॥ 3 ॥
ఆగమ నిగమ ప్రసిద్ధ పురానా । సేవాధరము కఠిన జగు జానా ॥
స్వామి ధరమ స్వారథహి బిరోధూ । బైరు అంధ ప్రేమహి న ప్రబోధూ ॥ 4 ॥

ఈ మాటలను విని, భరతునితనువు పులకరించెను. నేత్రములు అశ్రుపూరితములాయెను. అతడు ధైర్యమువహించి పలికెను. "ప్రభూ! మీరు మాకు పితృతుల్యులు. మాకు ప్రీతి పాత్రులు, పూజ్యులు. మాకులగురువైన వసిష్ఠుడు మా తలిదండ్రుల కంటెను మాకు హితమును గూర్చువాడు. విశ్వామిత్రుడు మొదలగు మహర్షులును, మంత్రులును, ఇక్కడనే కలరు. జ్ఞానసాగరులైన మీరును ఇచట కలరు. ప్రభూ! నన్ను బాలునిగా, మీ ఆజ్ఞలను తలదాల్చు సేవకునిగా భావించి, ఉపదేశమును ఇండు. ఇట్టి పవిత్ర స్థలమున, సజ్జనుల మధ్య, జ్ఞానులును పూజ్యులును ఐన మీరు నన్ను అడుగుట! దానికి నేను మౌనముగా ఉన్నచో మలిన మనస్కునిగా భావింపబడుదును. ఒకవేళ ఏదైనను చెప్పినచో నేను పిచ్చివాడనే అగుదును. పిట్ట కొంచెము, కూత ఘనము అన్నట్లు ఉన్నది- నేను చిన్నవానినైనను పెద్దవానివలె మాట్లాడుచున్నాను. విధివైపరీత్యమును గమనించి, నన్ను క్షమింపుడు. 'సేవాధర్మము చాల క్లిష్టమైనది'- అని వేదశాస్త్ర పురాణములునుడువు చున్నవి. స్వామి ధర్మము, స్వార్థము ఒక చోట ఇముడజాలవు. స్వామిధర్మమున కర్తవ్యపరాయణత్వము ముఖ్యము. స్వార్థము దానికి విరుద్ధము. (నేను ప్రేమవశమున పల్కినను లేక స్వార్థముతో నుడివినను అందు దోషమే గోచరించును.) (చౌ॥ 1-4)

దో- రాఖి రామ రుఖ ధరము బ్రతు, పరాధీన మోహి జాని ।
సబ కేఁ సమ్మత సర్బహిత, కరిఅ పేము పహిచాని ॥ 293 ॥

కావున నన్ను అస్వతంత్రునిగా భావించి, శ్రీరామచంద్రుని ఇష్టమును, ధర్మపరాయణత్వమును, సత్యపాలనమును గౌరవించి, ఆయనయెడల అందఱి ప్రేమానురాగములను గుర్తించి, అందఱికిని సమ్మతము, శుభప్రదము ఐన దానిని నిర్ణయింపుడు. (దో॥ 293)

చౌ- భరత బచన సుని దేఖి సుభాఊ । సహిత సమాజ సరాహత రాఊ ॥
సుగమ అగమ మృదు మంజు కఠోరే । అరథు అమిత అతి ఆఖర థోరే ॥ 1 ॥
జ్యోఁ ముఖు ముకుర ముకురు నిజ పానీ । గహి న జాఇ అస అదభుత బానీ ॥
భూప భరతు ముని సహిత సమాజూ । గే జహఁ బిబుధ కుముద ద్విజరాజూ ॥ 2 ॥
సుని సుధి సోచ బికల సబ లోగా । మనహుఁ మీనగన నవ జల జోగా ॥
దేవఁ ప్రథమ కులగుర గతి దేఖీ । నిరఖి బిదేహ సనేహ బిసేషీ ॥ 3 ॥

రామ భగతిమయ భరతు నిహారే । సుర స్వారథీ హహరి హియఁ హారే ॥
సబ కొఉ రామ పేమమయ పేఖా । భఏ అలేఖ సోచ బస లేఖా ॥ 4 ॥

భరతుని వచనములను విని, ఆతని సౌశీల్యమునకు ముగ్ధుడై జనకరాజు పరివారముతో గూడి ఆయనను ప్రశంసించెను. విజ్ఞుడైన భరతునిమాటలు సుగమములైనను గంభీరములు, మృదు మధురములైనను కఠినములు, సంక్షిప్తములేయైనను వాటి అర్థములు అపారములు, అగాధములు, అద్దములోని ప్రతిబింబమువలె భరతుని వాణి అగ్రాహ్యము. (పట్టుకొనుటకు దొరకనిది) పిమ్మట దేవతలనెడి కుముదములను వికసింపజేయు శ్రీరామచంద్రుని కడకు జనక మహారాజు, భరతుడు, వసిష్ఠ మహర్షి వెళ్లిరి. ఈ విషయమును ఎఱింగి, శ్రీరాముని నిర్ణయము ఎట్లుండునో? అను ఆందోళనతో 'వర్షఋతు ఆరంభమున క్రొత్తనీటిలో విలవిలలాడు చేపవలె' ప్రజలెల్లరును వ్యాకులతనొందిరి. దేవతలు మొదట వసిష్ఠుని స్థితిని, పిదప జనకుని విశిష్టప్రేమను, కడకు రామభక్తిలో మునింగిన భరతుని జూచిరి. అపుడు స్వార్థపరులైన దేవతలు తమ కార్యము సిద్ధింపదేమోయని భయపడి, నిరాశకు లోనైరి. అందఱును శ్రీరామభక్తిపరవశులై యుండుట జూచి, వారు అంతులేని విచారమునకు లోనైరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- రాము సనేహ సకోచ బస, కహ ససోచ సురరాజు ।
రచహు ప్రపంచహి పంచ మిలి, నాహిఁ త భయఉ అకాజు ॥ 294 ॥

దేవేంద్రుడు చింతాక్రాంతుడై, "శ్రీరామచంద్రుడు భరతాదుల ప్రేమానురాగములకు వశుడైయున్నాడు. కావున మనమందఱము కలిసి, ఏదైననొక యుక్తిని పన్నవలెను. లేనిచో మన పని చెడిపోవును" అని పలికెను. (దో॥ 294)

చౌ- సురన్హ సుమిరి సారదా సరాహీ । దేబి దేవ సరనాగత పాహీ ॥
ఫేరి భరత మతి కరి నిజ మాయా । పాలు బిబుధ కుల కరి ఛల ఛాయా ॥ 1 ॥
బిబుధ బినయ సుని దేబి సయానీ । బోలీ సుర స్వారథ జడ జానీ ॥
మో సన కహహు భరతమతి ఫేరూ । లోచన సహస న సూఝ సుమేరూ ॥ 2 ॥
బిధి హరి హర మాయా బడి భారీ । సోఉ న భరత మతి సకఇ నిహారీ ॥
సో మతి మోహి కహత కరు భోరీ । చందిని కర కి చండకర చోరీ ॥ 3 ॥
భరత హృదయఁ సియ రామ నివాసూ । తహఁ కి తిమిర జహఁ తరని ప్రకాసూ ॥
అస కహి సారద గఇ బిధిలోకా । బిబుధ బికల నిసి మానహుఁ కోకా ॥ 4 ॥

ఆసమయమున దేవతలు సరస్వతీదేవిని స్మరించి, స్తుతించి, ప్రార్థించిరి. "దేవీ! దేవతలందఱును నీ శరణుజొచ్చినారు. మమ్ము రక్షింపుము. నీ మాయా ప్రభావముచే భరతుని బుద్ధిని మార్చుము. ఏదైన నొక కపటోపాయమునన్ని దేవతలను కాపాడుము." దేవతల ప్రార్థనలను ఆలకించిన సరస్వతీ దేవి "వీరు స్వార్థ పరత్వముచే వివేకశూన్యులైనారు." అని భావించి, దేవేంద్రునితో ఇట్లు పలికెను. "భరతుని బుద్ధిని మార్చవలసినదిగా నన్ను అడుగుచుంటివి. వేయికన్నులున్నను నీకు మేరు పర్వతము కనబడుట లేదా? బ్రహ్మ విష్ణు

మహేశ్వరులమాయ మిక్కిలి ప్రబలమైనది. అదియును భరతుని బుద్ధివైపు చూచుటకు సమర్థము గాదు. భరతునిబుద్ధి వైభవము అట్టిది. అట్టి దానిని మార్చుటకు శక్యమా? ప్రచండ కిరణములుగల సూర్యుని (సూర్యతాపమును) వెన్నెల అపహరింపగలదా? భరతుని హృదయములో శ్రీసీతారాములు నిండి యున్నారు. సూర్యుడున్నచోట చీకటి ఉండగలదా?" అని పలికి సరస్వతి బ్రహ్మలోకమునకు వెళ్లిపోయెను. రాత్రులయందు చక్రవాక పక్షులవలె దేవతలు వ్యాకులులైరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- సుర స్వారథీ మలీన మన, కీన్హ కుమంత్ర కుఠాటు ।
రచి ప్రపంచ మాయా ప్రబల,భయ భ్రమ అరతి ఉచాటు ॥ **295** ॥

దేవతలు స్వార్థపరులై, మలిన మనస్కులై కుతంత్రములను పన్నిరి. తమ ప్రబల మాయాజాలమును పఱచి, అయోధ్యప్రజలలో భయము, భ్రమ, విరక్తి, ఉద్వేగములను వ్యాపింపచేసిరి. (దో॥ 295)

చౌ- కరి కుచాలి సోచత సురరాజా । భరత హాథ సబు కాజు అకాజూ ॥
గఏ జనకు రఘునాథ సమీపా । సనమానే సబ రబికుల దీపా ॥ 1 ॥
సమయ సమాజ ధరమ అబిరోధా । బోలే తబ రఘుబంస పురోధా ॥
జనక భరత సంబాదు సునాఈ । భరత కహాఉతి కహీ సుహాఈ ॥ 2 ॥
తాత రామ జస ఆయసు దేహూ । సో సబు కరై మోర మత ఏహూ ॥
సుని రఘునాథ జోరి జుగ పానీ । బోలే సత్య సరల మృదు బానీ ॥ 3 ॥
బిద్యమాన ఆపుని మిథిలేసూ । మోర కహబ సబ భాఁతి భదేసూ ॥
రాఉర రాయ రజాయసు హోఈ । రాఉరి సపథ సహీ సిర సోఈ ॥ 4 ॥

ఈ కుతంత్రములకు పాల్పడియు, ఇంద్రుడు తనప్రయత్నము యొక్క 'జయాపజయములు' భరతుని మీదనే ఆధారపడియున్నవని భావించెను. ఇక్కడ జనకుడు వసిష్ఠాదిమునులతో గూడి, శ్రీ రఘునాథుని యొద్దకు వచ్చెను. సూర్యవంశదీపకుడైన శ్రీరాముడు అందఱిని గౌరవించెను. అప్పుడు వసిష్ఠుడు సమయసమాజధర్మములకు అనుగుణమైన వచనములను పలికెను. మొదట జనకభరతుల సంవాదమును వినిపించి,పిదప భరతుని కథనమును తెలిపెను. అనంతరము "నాయనా! రామా! అందఱును నీ ఆజ్ఞను తలదాల్చెదరు. ఇది నా అభిప్రాయము" అని పలికెను. రఘునాథుడు చేతులు జోడించి, మృదుమధురముగా సత్యమును వచించెను." మీరును, మిథిలేశ్వరుడును ఉండగా మీ సమక్షమున నేను పలుకుట అన్ని విధములుగా అనుచితము. మీరు, మహారాజు గారు ఇచ్చెడి ఆజ్ఞ అందఱికిని శిరోధార్యము. దానిని నేను తప్పక పాటింతునని శపథము చేయుచున్నాను." (చౌ॥ 1-4)

దో- రామ సపథ సుని ముని జనకు, సకుచే సభా సమేత ।
సకల బిలోకత భరత ముఖు, బనఇ న ఊతరు దేత ॥ **296** ॥

శ్రీరాముని శపథమును విని, మునీశ్వరుడు, జనక మహారాజు, సభాసదులు, అందఱును సందిగ్ధావస్థలో పడిరి. ఎవ్వరును పెదవి విప్పలేదు. అందఱును భరతుని వైపుచూడసాగిరి. (దో॥ 296)

చౌ- సభా సకుచ బస భరత నిహారీ । రామబంధు ధరి ధీరజు భారీ ॥
కుసమఉ దేఖి సనేహు సంభారా । బఢత బింధి జిమి ఘటజ నివారా ॥ 1 ॥
సోక కనకలోచన మతి ఛోనీ । హరీ బిమల గున గన జగజోనీ ॥
భరత బిబేక బరాహఁ బిసాలా । అనాయాస ఉధరీ తెహి కాలా ॥ 2 ॥
కరి ప్రనాము సబ కహఁ కర జోరే । రాము రాఉ గుర సాధు నిహోరే ॥
ఛమబ ఆజు అతి అనుచిత మోరా । కహఉఁ బదన మృదు బచన కఠోరా ॥ 3 ॥
హియఁ సుమిరీ సారదా సుహాఈ । మానస తేఁ ముఖ పంకజ ఆఈ ॥
బిమల బిబేక ధరమ నయ సాలీ । భరత భారతీ మంజు మరాలీ ॥ 4 ॥

సదస్యుల ధోరణిని గమనించి, భరతుడు మిక్కిలి ధైర్యము వహించెను. పెఱుగుచున్న వింధ్యాచలమును అగస్త్యుడు అదుపు చేసినట్లు భరతుడు నిబ్బరముతో తన ప్రేమోద్రేకములను నిరోధించెను. శోకమనెడి హిరణ్యాక్షుడు సభాసదుల బుద్ధియనెడి పృథ్విని హరించి వేసెను. ఆ బుద్ధి విమలసద్గుణసమూహములనెడి జగత్తును ఉత్పన్నము చేయునట్టిది. ఆసమయముననే భరతుని వివేకమనెడి ప్రబలవరాహము శోకరూప హిరణ్యాక్షుని తుదముట్టించి, బుద్ధియనెడి పృథ్విని అవలీలగా కాపాడెను. భరతుడు అంజలి ఘటించి, అందఱికిని నమస్కరించెను. శ్రీరామచంద్రునకును, జనకమహారాజునకును, గురునైన వసిష్ఠునకును, సాధుపురుషులకును ఇట్లు విన్నవించెను. "నేటి నా సాహసవచనములను మన్నింపుడు. నా నోట కఠినములైన మాటలు వెలువడుచున్నవి." అతడు వాగ్దేవిని స్మరించెను. వెంటనే ఆమె అతని మనస్సనెడి మానససరోవరమునుండి అతని ముఖకమలమున విరాజిల్లెను. నిర్మలవివేకము, ధర్మము, నీతి సమ్మిళితమైన భరతుని వాణియనెడి హంస ధర్మాధర్మములనెడి నీరక్షీరములను విభజించెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- నిరఖి బిబేక బిలోచనన్హి, సిథిల సనేహఁ సమాజు ।
కరి ప్రనాము బోలే భరతు, సుమిరి సీయ రఘురాజు ॥ 297 ॥

భరతుడు తన వివేకదృష్టితో ప్రేమపరవశులైన సదస్యులను జూచి, వారికి ప్రణమిల్లి, శ్రీ సీతారాములను స్మరించి, యిట్లు పలికెను. (దో॥ 297)

చౌ- ప్రభు పితు మాతు సుహృద గుర స్వామీ । పూజ్య పరమ హిత అంతరజామీ ॥
సరల సుసాహిబు సీల నిధానూ । ప్రనతపాల సర్బగ్య సుజానూ ॥ 1 ॥
సమరథ సరనాగత హితకారీ । గునగాహకు అవగున అఘ హారీ ॥
స్వామి గొసాఁఇహి సరిస గొసాఈఁ । మోహి సమాన మైఁ సాఇఁ దోహాఈఁ ॥ 2 ॥
ప్రభు పితు బచన మోహబస పేలీ । ఆయఉఁ ఇహాఁ సమాజు సకేలీ ॥
జగ భల పోచ ఊఁచ అరు నీచూ । అమిఅ అమరపద మాహురు మీచూ ॥ 3 ॥

రామ రజాఇ మేట మన మాహీఀ । దేఖా సునా కతహుఀ కోఉ నాహీఀ ॥
సో మైఀ సబ బిధి కీన్హి ఢిఠాఈ । ప్రభు మానీ సనేహ సేవకాఈ ॥ 4 ॥

"ప్రభూ! నాకు తల్లి, తండ్రి, మిత్రుడు, గురువు, స్వామి, హితకారి, అంతర్యామి, అన్నియు మీరే. మీరు సరళహృదయులు, నాకు యజమానులు, పూజ్యులు, గుణశీలనిధులు, శరణాగతవత్సలురు, సర్వజ్ఞులు, ఉదారులు, సమర్థులు, శరణుజొచ్చిన వారికి హితైషులు, గుణగ్రాహులు, దోషములను, పాపములను హరించువారు. స్వామీ! నేను ప్రమాణముచేసి చెప్పుచున్నాను. మీ వంటి ప్రభువు మీరే. నావంటి అపరాధి మఱియొకడు ఉండడు. తండ్రిగారి ఆజ్ఞను ఉల్లంఘించి, మోహవశమున ప్రజలతోగూడి ఇచటికి వచ్చితిని. ప్రభూ! ప్రపంచమున మంచి-చెడు, గొప్ప-బీద, అమృతము-విషము, అమరత్వము-మృత్యువు మొదలగు పరస్పరవైరుధ్యముగలవి పెక్కుగలవు. కాని మీకు మాత్రము విరోధులెవ్వరును లేరు. శ్రీరామచంద్రుని ఆజ్ఞను మనస్సునందైనను వ్యతిరేకించు వానిని, నేను ఎచ్చటను ఇంత వఱకు కని, విని యెఱుగను. నేను అన్ని విధముల ధృష్టత్వమునకే పాల్పడితిని. కాని మీరు దీనిని గూడ సేవాస్నేహములుగనే భావించితిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- కృపాఀ భలాఈఀ ఆపనీ, నాథ కీన్హ భల మోర ।
దూషన భే భూషన సరిస, సుజసు చారు చహు ఓర ॥ 298 ॥

స్వామీ! మీకృపాసౌజన్యములవలన నాకు అంతయు మేలే జరిగినది. నా దోషములుగూడ భూషణములైనవి. నలుదిక్కులయందును నా కీర్తి వ్యాపించినది. (దో॥ 298)

చౌ- రాఉరి రీతి సుబాని బడాఈ । జగత బిదిత నిగమాగమ గాఈ ॥
కూర కుటిల ఖల కుమతి కలంకీ । నీచ నిసీల నిరీస నిసంకీ ॥ 1 ॥
తేఉ సుని సరన సాముహేఀ ఆఏ । సకృత ప్రనాము కిహేఀ అపనాఏ ॥
దేఖి దోష కబహుఀ న ఉర ఆనే । సుని గున సాధు సమాజ బఖానే ॥ 2 ॥
కో సాహిబ సేవకహి నెవాజీ । ఆప సమాజ సాజ సబ సాజీ ॥
నిజ కరతూతి న సముఝిఅ సపనేఀ । సేవక సకుచ సోచు ఉర అపనేఀ ॥ 3 ॥
సో గోసాఇఀ నహిఀ దూసర కోపీ । భుజా ఉఠాఇ కహఉఀ పన రోపీ ॥
పసు నాచత సుక పాఠ ప్రబీనా । గున గతి నట పాఠక ఆధీనా ॥ 4 ॥

ప్రభూ! మీరీతియు, కారుణ్య స్వభావమూ జగత్ప్రసిద్ధములు. ఇవి వేదశాస్త్రముల యందును వర్ణింపబడినవి. క్రూరులు, కుటిలురు, దుష్టులు, దుర్బుద్ధులు, కళంకితులు, నీచులు, దుశ్శీలురు, నాస్తికులు, నీతిమాలిన వారు- ఇట్టి వారు అందఱును మీ శరణుజొచ్చి, మీకు ఒక్కసారి ప్రణమిల్లిన మాత్రముననే వెంటనే వారిని అక్కున జేర్చుకొని, ఆత్మీయులుగా ఆదరించెదరు. ఆ శరణాగతులదోషములను ఏ మాత్రమూ మనస్సునకు రానీయరు. పైగా వారి గుణములను మాత్రమే గ్రహించి, వారిని సాధుజనసమక్షమున కొనియాడుదురు.

సేవకులయోగక్షేమములసమస్తభారమును వహించునట్టి మీ వంటి కృపాళువులు ఎక్కడ ఉందురు? తాముచేసిన మేలును ఏ మాత్రము తలపక, ఆశ్రితుల చింతలను, కడగండ్లను తొలగించుటయే గాక, వారిఆపదలనుజూచి వగచు స్వామి ఎక్కడ నుండును? చేతులెత్తి, నమస్కరించి, ప్రతిజ్ఞాపూర్వకముగ పలుకుచున్నాను. మీవంటి ప్రభువు మఱియొకరు లేనేలేరు. శిక్షణతో కోతులు, ఎలుగుబంట్లు నాట్యమాడును, చెప్పిన పాఠములను చిలుకలు వల్లించును. కాని చిలుకలపలుకులు, జంతువులవిన్యాసములు వాటికి శిక్షణను ఇచ్చిన వానిపై ఆధారపడును. (చౌ॥ 1-4)

దో- యోం సుధారి సనమాని జన, కిఏ సాధు సిరమోర ।
కో కృపాల బిను పాలిహై, బిరిదావలి బరజోర ॥ 299 ॥

అట్లే భంగపఱచబడిన సేవకులకార్యములను సంస్కరించి, మీరు వారిని సమాదరించి, సజ్జనశిరోమణులను గావించినారు. కృపానిధులైన మీకుదప్ప ఇట్టికీర్తి ప్రతిష్ఠలు మఱియెవ్వరికబ్బును? కనుక ఈ విషయమున మీకు మీరే సాటి. (దో॥ 299)

చౌ- సోక సనేహం కి బాల సుభాఏం । ఆయఉం లాఇ రజాయసు బాఏం ॥
తబహుం కృపాల హేరి నిజ ఓరా । సబహి భాంతి భల మానెఉ మోరా ॥ 1 ॥
దేఖెఉం పాయ సుమంగల మూలా । జానెఉం స్వామి సహజ అనుకూలా ॥
బడేం సమాజ బిలోకెఉం భాగూ । బడీం చూక సాహిబ అనురాగూ ॥ 2 ॥
కృపా అనుగ్రహు అంగు అఘాఈ । కీన్హి కృపానిధి సబ అధికాఈ ॥
రాఖా మోర దులార గోసాఈం । అపనేం సీల సుభాయం భలాఈం ॥ 3 ॥
నాథ నిపట మైం కీన్హి ఢిఠాఈ । స్వామి సమాజ సకోచ బిహాఈ ॥
అబినయ బినయ జథారుచి బానీ । ఛమిహి దేఉ అతి ఆరతి జానీ ॥ 4 ॥

శోకమున మునింగి, మీ ప్రేమకు వశుడనై బాల్యచాపల్యముచే మీ ఆజ్ఞను ప్రక్కనబెట్టి, నేను మీ పదసన్నిధికి చేరితిని. ఐనను కృపతో నా అపరాధమును మన్నించి, నన్ను చేరదీసి అక్కునజేర్చుకొనినారు. సర్వ శుభములకును మూలమైన మీ చరణములను దర్శించితిని. స్వాభావికముగనే మీరు నాయందు అనురక్తులని గ్రహించితిని. దయామయులైన మీరు మీ కృపాకటాక్షములను నాపై అపారముగా ప్రసరింపజేసితిరి. స్వామీ! మీ సౌశీల్య సౌజన్య స్వభావములచే నన్నెంతో లాలించితిరి. నా కారణముగ క్షమార్హము గాని గొప్ప తప్పిదమే జరిగినను మీరు నాపై అపరిమితమైన అనురాగమును ప్రదర్శించితిరి. ప్రభూ! మీ యెదుట, సదస్యుల సమక్షమున నిస్సంకోచముగా, ఇష్టమువచ్చినట్లు, సవినయముగానో లేక తద్విరుద్ధముగనో పల్కితివి. నా ఈ అపరాధమును క్షమింపుడు. (చౌ॥ 1-4)

దో- సుహృద సుజాన సుసాహిబహి, బహుత కహబ బడి ఖోరి ।
ఆయసు దేఇఅ దేవ అబ, సబఇ సుధారీ మోరి ॥ 300 ॥

దేవా! సుహృదులు, జ్ఞానులు, శ్రేష్ఠులు ఐన ప్రభువుల యెదుట ఎక్కువగా మాట్లాడుటయు దోషమే. మీరు నా కోరికలనన్నింటిని నెఱవేర్చితిరి. కావున దయతో నా కర్తవ్యమును ఆదేశింపుడు. మీ ఆజ్ఞాపాలనతోడనే అన్నియు చక్కబడును. (దో॥ 300)

చౌ- ప్రభు పద పదుమ పరాగ దోహాఈ । సత్య సుకృత సుఖ సీవఁ సుహాఈ ॥
సో కరి కహఉఁ హిఏ అపనే కీ । రుచి జాగత సోవత సపనే కీ ॥ 1 ॥
సహజ సనేహఁ స్వామి సెవకాఈ । స్వారథ ఛల ఫల చారి బిహాఈ ॥
అగ్యా సమ న సుసాహిబ సేవా । సో ప్రసాదు జన పావై దేవా ॥ 2 ॥
అస కహి ప్రేమ బిబస భఏ భారీ । పులక సరీర బిలోచన బారీ ॥
ప్రభు పద కమల గహే అకులాఈ । సమఉ సనేహు న సో కహి జాఈ ॥ 3 ॥
కృపాసింధు సనమాని సుబానీ । బైఠాఏ సమీప గహి పానీ ॥
భరత బినయ సుని దేఖి సుభాఊ । సిథిల సనేహఁ సభా రఘురాఊ ॥ 4 ॥

సత్యపుణ్యసుఖప్రదములైన ప్రభుపాదపద్మపరాగములపై ప్రతినబూని, నా మనస్సులోని కోరికను ప్రకటించుచున్నాను. జాగత్స్వప్నసుషుప్త్యవస్థలలోగూడ స్వార్థకపటములను, చతుర్విధ పురుషార్థములను వీడి, స్వామిసేవలొనర్చుటయే నా అభిలాష. సత్ప్రభువుల ఆజ్ఞలను తలదాల్చుటకంటె గొప్పసేవ యేముండును? దేవా! అట్టి ఆజ్ఞారూపమైన అనుగ్రహమును ఈ సేవకునిపై చూపుడు" ఇట్లు పలికి భరతుడు ప్రేమ పరవశుడాయెను, పులకిత గాత్రుడాయెను, ఆనందాశ్రుపూర్ణనేత్రుడాయెను. అతడు వ్యాకులుడై, ప్రభుచరణకమలములపై వ్రాలెను. ఆ సమయమునందలి వారి ప్రేమాతిరేకములు వర్ణనాతీతములు. కృపాసింధువైన శ్రీరామచంద్రుడు మనోహరములైన పలుకులతో భరతుని లాలించెను. అతనిని స్వయముగా తన యొద్దకూర్చుండబెట్టుకొనెను. భరతుని విన్నపమును ఆలకించి, అతని స్వభావమును గమనించి, సభాసదులును, శ్రీరామచంద్రుడును ప్రేమ విహ్వలులైరి. (చౌ॥ 1-4)

ఛం- రఘురాఉ సిథిల సనేహఁ సాధు సమాజ ముని మిథిలా ధనీ ।
మన మహుఁ సరాహత భరత భాయప భగతి కీ మహిమా ఘనీ ॥
భరతహి ప్రసంసత బిబుధ బరషత సుమన మానస మలిన సే ।
తులసీ బికల సబ లోగ సుని సకుచే నిసాగమ నలిన సే ॥

శ్రీరఘురాముడు, వసిష్ఠమహర్షి, మిథిలాధిపతి జనకుడు, సాధుజనులు, మున్నగు వారు భరతుని ఉదాత్త వచనములకు పరవశులైరి. అందఱును అతని భ్రాతృభావమును, అపారభక్తిమహిమను పొగడసాగిరి. దేవతలు మోహావిష్టహృదయములతో అతనిని ప్రశంసించుచు పుష్పవృష్టిని గురిపించిరి. తులసీదాసు చెప్పుచున్నాడు- అందఱును భరతునిభాషణమును విన్న పిమ్మట రాబోవు పరిణామములకు వ్యాకులత చెందుచుండిరి. రాత్రిరాకతో కమలములవలె వారు నిస్తేజనిరాశలకు లోనైరి. (ఛం)

సో- దేఖి దుఖారీ దీన, దుహు సమాజ నర నారి సబ ।
మఘవా మహా మలీన, ముఏ మారి మంగల చహత ॥ 301 ॥

ఇరుపక్షములయందలి ప్రజలదైన్యదుఃఖములను గాంచి, మహామలినమనస్కుడైన ఇంద్రుడు చచ్చిన వారిని ఇంకను చంపి, తాను లాభపడదలచెను. (సో॥ 301)

చౌ- కపట కుచాలి సీవఁ సురరాజా । పర అకాజ ప్రియ ఆపన కాజా ॥
కాక సమాన పాకరిపు రీతీ । ఛలీ మలీన కతహుఁ న ప్రతీతీ ॥ 1 ॥
ప్రథమ కుమత కరి కపటు సఁకేలా । సో ఉచాటు సబ కేఁ సిర మేలా ॥
సురమాయాఁ సబ లోగ బిమోహే । రామ ప్రేమ అతిసయ న బిఛోహే ॥ 2 ॥
భయ ఉచాట బస మన థిర నాహీఁ । ఛన బన రుచి ఛన సదన సోహాహీఁ ॥
దుబిధ మనోగతి ప్రజా దుఖారీ । సరిత సింధు సంగమ జను బారీ ॥ 3 ॥
దుచిత కతహుఁ పరితోషు న లహహీఁ । ఏక ఏక సన మరము న కహహీఁ ॥
లఖి హియఁ హఁసి కహ కృపానిధానూ । సరిస స్వాన మఘవాన జుబానూ ॥ 4 ॥

సురరాజు ఇంద్రుడు కపటమునకు, వంచనకు పెట్టిందిపేరు. ఇతరులపనులను భంగపఱచి, తనపబ్బము గడపుకొనుటయే అతని నైజము. అతడు కాకివలె ప్రవర్తించును. అతడు మోసకారి, మనోమాలిన్యము గలవాడు, ఎవరినీ విశ్వసింపడు. ఇంద్రుడు మొదట దురాలోచనాపరుడై కుట్ర నడిపి, దాని ఫలితమైన వ్యామోహమును అందఱిపై రుద్దెను. ఈ దేవతలమాయవలన అందఱును మిక్కిలి మోహితులైరి. కాని శ్రీరామచంద్రునిపై గలప్రేమవలన వారు అంతగా తొణక లేదు. ఎవరి మనస్సుల యందును విరక్తి, ఔదాసీన్యము స్థిరముగా లేకుండెను. ఒక క్షణములో వనములలో నుండనిచ్చగింతురు. మఱుక్షణముననే ఇంటిపైకి ధ్యాసను మఱలింతురు. నదీసముద్రసంగమస్థానమున జలములవలెవారి మనస్సులు సందిగ్ధావస్థకు గురియయ్యెను. అస్థిరచిత్తులైనందున వారికి మనశ్శాంతి దూరమగుచుండెను. తమమనస్సులలోని మాటలను ఇతరులకు చెప్పుటకును వెనుకాడుచుండిరి. వారి ఈ దశను జూచి, కృపానిధియైన శ్రీరామచంద్రుడు నవ్వుచు మనస్సులో ఇట్లనుకొనెను. కుక్క, ఇంద్రుడు, నవయువకుడు ఒకే (కామ) స్వభావము గలవారు. (విషయలౌల్యములో ముగ్గురును సమానులే) పాణినీయ వ్యాకరణమునుసరించి, శ్వన్, యువన్, మఘవన్ అను మూడు శబ్దముల రూపములు వరుసగా శ్వా, యువా, మఘవా, అను రీతిలో ఒకే విధముగా ఉండును. (చౌ॥ 1-4)

దో- భరతు జనకు మునిజన సచివ, సాధు సచేత బిహాఇ ।
లాగి దేవమాయా సబహి, జథాజోగు జను పాఇ ॥ 302 ॥

భరతుడు, జనకుడు, మునులు, మంత్రులు, జ్ఞానులైన మహాత్ములును తప్ప. అందఱును వారివారిస్వభావములనుసరించి దేవతలమాయలలో పడిపోయిరి. (దో॥ 302)

చౌ- కృపాసింధు లఖి లోగ దుఖారే । నిజ సనేహఁ సురపతి ఛల భారే ॥
సభా రాఉ గుర మహిసుర మంత్రీ । భరత భగతి సబ కై మతి జంత్రీ ॥ 1 ॥
రామహి చితవత చిత్ర లిఖే సే । సకుచత బోలత బచన సిఖే సే ॥
భరత ప్రీతి నతి బినయ బడాఈ । సునత సుఖద బరనత కఠినాఈ ॥ 2 ॥
జాసు బిలోకి భగతి లవలేసూ । ప్రేమ మగన మునిగన మిథిలేసూ ॥
మహిమా తాసు కహై కిమి తులసీ । భగతి సుభాయఁ సుమతి హియఁ హులసీ ॥ 3 ॥
ఆపు ఛోటి మహిమా బడి జానీ । కబికుల కాని మాని సకుచానీ ॥
కహి న సకతి గున రుచి అధికాఈ । మతి గతి బాల బచన కీ నాఈ ॥ 4 ॥

కరుణాసాగరుడైన శ్రీరామచంద్రుడు ఇంద్రమాయచే దుఃఖితులైన తనప్రజల స్థితిని చూచెను. సభాసదులు, జనకుడు, గురువు, బ్రాహ్మణులు, మంత్రులు మొదలగువారందఱును భరతుని భక్తికి వశులై, ఏమియు మాట్లాడుటకును, చేయుటకును తోచనివారైరి. అందఱును చిత్తరువులవలె శ్రీరామచంద్రునివైపు రెప్పలార్పక చూచుచుండిరి. వల్లించిన మాటలవలె సంకోచముతో చిలుక పలుకులు పలుకుచుండిరి. భరతుని ప్రీతి, నమ్రత, వినయము, మహిమ వినుటకు సుఖదములు. కాని వర్ణించుట అసాధ్యము. అతని భక్తిని అణుమాత్రము చూచినను, మునులు, మిథిలేశ్వరుడైన జనకుడు ప్రేమమగ్నులైరి. అట్టి భరతుని మహిమను తులసీదాసు ఎట్లు వర్ణింపగలడు. అతని భక్తి ప్రపత్తులు కవిహృదయములలో సద్బుద్ధిని ఉదాత్తభావములను రేకెత్తింపజేయును. 'కాని నా బుద్ధి చిన్నది, భరతునిభక్తిమహిమ గొప్పది' అని తెలిసికొని, కవికులమర్యాదను పాటించుచు వాటిని వర్ణించుటకు నేను సాహసింపలేను. ఆయన గుణములను వర్ణింపవలెనను ఆసక్తి మెండుగాగలదు- కాని వానిని తెల్పుటకు నాకు శక్తి చాలదు. నా బుద్ధిబలము బాలకులమాటలవలెనైనది. మనస్సున భావమున్నది. దానిని మాటలలో ప్రకటించుటకు అశక్తుడను. (చౌ॥ 1-4)

దో- భరత బిమల జసు బిమల బిధు, సుమతి చకోరకుమారి ।
ఉదిత బిమల జన హృదయ నభ, ఎకటక రహీ నిహారి ॥ 303 ॥

భరతుని విమలయశస్సు ఒకనిర్మలచంద్రుడు. కవి సుబుద్ధి ఒక చకోరము. భక్తుల హృదయములనెడి నిర్మల- ఆకాశమున అది ఆ కీర్తి చంద్రుని కన్నులార్పక చూచును. కాని వర్ణింపలేదు. (దో॥ 303)

చౌ- భరత సుభాఉ న సుగమ నిగమహూఁ । లఘు మతి చాపలతా కబి ఛమహూఁ ॥
కహత సునత సతిభాఉ భరత కో । సీయ రామ పద హోఇ న రత కో ॥ 1 ॥
సుమిరత భరతహి ప్రేము రామ కో । జెహి న సులభు తెహి సరిస బామ కో ॥
దేఖి దయాల దసా సబహీ కీ । రామ సుజాన జాని జన జీ కీ ॥ 2 ॥
ధరమ ధురీన ధీర నయ నాగర । సత్య సనేహ సీల సుఖ సాగర ॥
దేసు కాలు లఖి సమఉ సమాజూ । నీతి ప్రీతి పాలక రఘురాజూ ॥ 3 ॥

బోలే బచన బాని సరబసు సే । హిత పరినామ సునత ససి రసు సే ॥
తాత భరత తుమ్హ ధరమ ధురీనా । లోక బేద బిద ప్రేమ ప్రబీనా ॥ 4 ॥

భరతుని స్వభావమును వేదములు గూడ సులభముగా వర్ణింపజాలవు. కావున కవీశ్వరులు నా మందబుద్ధి చాపల్యమును క్షమింతురు గాక. భరతుని సద్భావమును చెప్పినను వినినను శ్రీరామచంద్రుని చరణములయందు అనురక్తుడు కానివాడెవ్వడు? భరతుని స్మరించినను శ్రీరామునియందు భక్తి కలుగనివాడు నిజముగా దురదృష్టవంతుడు. దయాళువైన శ్రీరాముడు అచటనున్నవారిస్థితిని జూచి, భరతునిమనస్సులోని ఆంతర్యమును గ్రహించెను. ధర్మధురంధరుడు, ధీరుడు, నీతికోవిదుడు, సత్యస్నేహశీలసుఖసాగరుడు, నీతిని, ప్రీతిని పాలించువాడైన శ్రీరామచంద్రుడు దేశకాల-అవసరములను, సమాజమును పరిశీలించి, పలికిన వచనములు వాణీ సర్వస్వములై, శుభప్రదములై, అమృతతుల్యములై యుండెను. "సోదరా! భరతా! నీవు ధర్మపరాయణుడవు. లోకాచారములను, వేదపరంపరలను ఎఱిగినవాడవు. ప్రేమ స్వరూపుడవు. (చౌ॥ 1-4)

భరతునకు శ్రీరాముని ఆదేశము

దో- కరమ బచన మానస బిమల, తుమ్హ సమాన తుమ్హ తాత ।
గురసమాజ లఘు బంధు గున, కుసమయఁ కిమి కహి జాత ॥ 304 ॥

నాయనా! మనో వాక్కాయకర్మలపవిత్రతకు నీకు నీవే సాటి. గురుజనుల సమక్షమున, తగని సమయమున నా తమ్మునిగుణములను ఎట్లు ప్రశంసింతును? (దో॥ 304)

చౌ- జానహు తాత తరనికుల రీతీ । సత్యసంధ పితు కీరతి ప్రీతీ ॥
సమఉ సమాజు లాజ గురజన కీ । ఉదాసీన హిత అనహిత మన కీ ॥ 1 ॥
తుమ్హహి బిదిత సబహీ కర కరమూ । ఆపన మోర పరమ హిత ధరమూ ॥
మోహి సబ భాఁతి భరోస తుమ్హారా । తదపి కహఉఁ అవసర అనుసారా ॥ 2 ॥
తాత తాత బిను బాత హమారీ । కేవల గురకుల కృపాఁ సఁభారీ ॥
నతరు ప్రజా పరిజన పరివారూ । హమహి సహిత సబు హోత ఖుఆరూ ॥ 3 ॥
జౌఁ బిను అవసర అథవఁ దినేసూ । జగ కెహి కహహు న హోఇ కలేసూ ॥
తస ఉతపాతు తాత బిధి కీన్హా । ముని మిథిలేస రాఖి సబు లీన్హా ॥ 4 ॥

నాయనా! నీవు సూర్యవంశమర్యాదను, సత్యసంధుడైన తండ్రిగారి కీర్తిప్రతిష్ఠలను, ఆయన ప్రేమను, సమయసందర్భములను, సమాజమునందును, గురువులయందును పాటింప వలసిన మర్యాదను, ఉదాసీనుల మిత్ర, శత్రుమనస్సులనుగూడ ఎఱుగుదువు. అందఱి కర్తవ్యమును, నీకును నాకును హితమును గూర్చు ధర్మమును బాగుగా తెలిసినవాడవు. నీపై నాకు పూర్తిగా విశ్వాసము గలదు. ఐనను సమయసందర్భములకు అనువుగా ఒక మాట చెప్పెదను వినుము. నాయనా! తండ్రిగారు లేని సమయమున కేవలము గురువుగారి కృపయే మనలను రక్షించినది. లేనిచో మనకును, మనపరివారములకును మనప్రజలకును దుర్దశ ప్రాప్తించియుండెడిది. సమయమునకు

ముందుగానే సూర్యుడస్తమించినచో ఎవనికి క్లేశము గలుగదు? తండ్రిగారి అకాలమరణమువలన విధాత మనకు అట్టి అనర్థమునే కలుగజేసెను. కాని గురువైన వసిష్ఠులవారు, జనకమహారాజుగారు అందఱిని రక్షించిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- రాజకాజ సబ లాజ పతి, ధరమ ధరని ధన ధామ।
గుర ప్రభాఉ పాలిహి సబహి, భల హోఇహి పరినామ ॥ 305 ॥

రాజకార్యములే గాక మనవంశగౌరవప్రతిష్ఠలు, ధర్మము, పృథ్వి, ధనము, కుటుంబము- అన్నియును గురువుగారి ప్రభావముననే రక్షింపబడును. పరిణామమున అంతయు శుభమేయగును. (దో॥ 305)

చౌ- సహిత సమాజ తుమ్హార హమారా। ఘర బన గుర ప్రసాద రఖవారా ॥
మాతు పితా గుర స్వామి నిదేసూ। సకల ధరమ ధరనీధర సేసూ ॥ 1 ॥
సో తుమ్హ కరహు కరావహు మోహూ। తాత తరనికుల పాలక హోహూ ॥
సాధక ఏక సకల సిధి దేనీ। కీరతి సుగతి భూతిమయ బేనీ ॥ 2 ॥
సో బిచారి సహి సంకటు భారీ। కరహు ప్రజా పరివారు సుఖారీ ॥
బాఁటీ బిపతి సబహిఁ మోహి భాఈ। తుమ్హహి అవధి భరి బడి కఠినాఈ ॥ 3 ॥
జాని తుమ్హహి మృదు కహఉఁ కఠోరా। కుసమయఁ తాత న అనుచిత మోరా ॥
హోహిఁ కుఠాయఁ సుబంధు సహాఏ। ఓడిఅహిఁ హాథ అసనిహు కె ఘాఏ ॥ 4 ॥

గురువుగారి అనుగ్రహమే నిన్ను, నన్ను, మన సమాజమును ఇంటిలో ఉన్నను వనములో ఉన్నను రక్షించును. శేషుడు భూభారమును వహించునట్లు మాతాపితృగురుప్రభువుల ఆజ్ఞలను ఔదలదాల్చవలెను. అదియే అత్యుత్తమమైన ధర్మము. కావున నాయనా! నీవు వారి ఆజ్ఞను పాలింపుము, నన్ను గూడ పాలింపనిమ్ము. సూర్యవంశ పాలకుడవు, రక్షకుడవుకమ్ము. (ఈ విషయమును 264వ దోహకు ముందుగల మొదటి చౌపాయిలో శ్రీరాముడు ఇంతకు ముందే తెలిపియున్నాడు.) వారి ఆజ్ఞాపాలనయే సాధకులకు సిద్ధులను ప్రసాదించును. అది కీర్తి, సద్గతి, ఐశ్వర్యములను అనుగ్రహించు త్రివేణీ సంగమము వంటిది. ఇట్లు యోచించి దుర్భర కష్టములను సైతము సహించుచు ప్రజలకును పరివారములకును సుఖశాంతులను గూర్చుము. సోదరా! నా కష్టములను మీరు అందఱును పంచుకొనినారు. కాని వనవాస కాలము ముగియు వఱకు అమితమైన బరువు బాధ్యతలు నీపైననే ఉండును. నీవు మెత్తని మనస్సుకలవాడవేయని తెలిసినను, నేను కఠినవచనములను పల్కుచున్నాను. ఇది తగని సమయమని తెలిసియునేనిట్లు పలుకుట అనుచితము కాబోదు. ఏలనన వజ్ర ప్రహారమును ఆపుటకు చేతిని ఉపయోగించినట్లు కష్టకాలమునందు ఉత్తముడైన సోదరుడే సహాయపడును. (చౌ॥ 1-4)

దో- సేవక కర పద నయన సే, ముఖ సో సాహిబు హోఇ।
తులసీ ప్రీతి కి రీతి సుని, సుకబి సరాహహిఁ సోఇ ॥ 306 ॥

సేవకులు కాలుసేతులతో నేత్రములతో సమానులు. ప్రభువు నోరు(ముఖము) వంటివాడు. స్వామి సేవక-అనుబంధరీతులను వినిన కవులు వారిని ప్రశంసించెదరు.[1] అని తులసీదాసు చెప్పుచున్నాడు. (దో॥ 306)

చౌ- సభా సకల సుని రఘుబర బానీ । ప్రేమ పయోధి అమిఅఁ జను సానీ ॥
సిథిల సమాజ సనేహ సమాధీ । దేఖి దసా చుప సారద సాధీ ॥ 1 ॥
భరతహి భయఉ పరమ సంతోషూ । సనముఖ స్వామి బిముఖ దుఖ దోషూ ॥
ముఖ ప్రసన్న మన మిటా బిషాదూ । భా జను గూంగెహి గిరా ప్రసాదూ ॥ 2 ॥
కీన్హ సప్రేమ ప్రనాము బహోరీ । బోలే పాని పంకరుహ జోరీ ॥
నాథ భయఉ సుఖు సాథ గఏకో । లహెఉఁ లాహు జగ జనము భఏ కో ॥ 3 ॥
అబ కృపాల జస ఆయసు హోఈ । కరౌఁ సీస ధరి సాదర సోఈ ॥
సో అవలంబ దేవ మోహి దేఈ । అవధి పారు పావౌఁ జెహి సేఈ ॥ 4 ॥

ప్రేమసముద్రమును చిలికినపుడు వెలువడిన అమృతమువంటి రఘునాథుని వచనములను విని అందఱును ప్రేమపరవశులైరి. ఈ దశను జూచి సరస్వతీ దేవియు మూగనోము పట్టెను. స్వామి అనుగ్రహించుటవలన భరతునిదుఃఖమూ, దోషమూ దూరమాయెను. అతనికి సంతోషము కలిగెను. ముఖము ప్రసన్నమయ్యెను.(సరస్వతీ కటాక్షముచే) మూగవానికి మాటలు వచ్చినట్లు అయ్యెను. పిమ్మట భరతుడు భక్తితో ప్రణమిల్లి, కరకమలములు జోడించి పల్కెను. "స్వామీ! వనమునకు మీతోగూడివచ్చు సుఖముగూడ నాకు లభించినది. నా జన్మ సఫలమైనది. కృపాళూ! మీ ఆజ్ఞ ఏదైనప్పటికినీ నేను దానిని సాదరముగా శిరసావహింతును. ఈ వనవాసకాలమునందు సేవచేయుటకై ఏదైననొక ఆలంబనమును ఒసంగుడు. (చౌ॥ 1-4)

సర్వతీర్థ నిమజ్జనము - భరతకూపమహత్త్వము

దో- దేవ దేవ అభిషేక హిత, గుర అనుసాసను పాఇ ।
ఆనెఉఁ సబ తీరథ సలిలు, తెహి కహఁ కాహ రజాఇ ॥ 307 ॥

దేవా! గురువుగారి ఆజ్ఞతో పట్టాభిషేకమునకై సర్వతీర్థములనుండి జలములను తీసికొని వచ్చినాను. దానికి మీ ఆజ్ఞ ఏమి? (దో॥ 307)

చౌ- ఏకు మనోరథు బడ మన మాహీఁ । సభయఁ సకోచ జాత కహి నాహీఁ ॥
కహహు తాత ప్రభు ఆయసు పాఈ । బోలే బాని సనేహ సుహాఈ ॥ 1 ॥

1. కాలుసేతులు శ్రమించి, నోటికి ఆహారమును అందించును. ఈ ఆహారమువలన కలుగు బలము శక్తి ముఖమునకు (నోటికి) మాత్రమే గాక శరీరాంగములన్నింటికిని సమానముగనే లభించును. అట్లే ప్రజలొనర్చు సేవల ప్రయోజనములను రాజేగాక ప్రజలందఱును సమానముగా అనుభవింపవలెను.

చిత్రకూట సుచి థల తీరథ బన । ఖగ మృగ సర సరి నిర్ఝర గిరిగన ॥
ప్రభు పద అంకిత అవని బిసేషీ । ఆయసు హోఇ త ఆవౌఁ దేఖీ ॥ 2 ॥
అవసి అత్రి ఆయసు సిర ధరహూ । తాత బిగతభయ కానన చరహూ ॥
ముని ప్రసాద బను మంగలదాతా । పావన పరమ సుహావన భ్రాతా ॥ 3 ॥
రిషినాయకు జహఁ ఆయసు దేహీఁ । రాఖెహు తీరథ జలు థల తేహీఁ ॥
సుని ప్రభు బచన భరత సుఖు పావా । ముని పద కమల ముదిత సిరు నావా ॥ 4 ॥

"నా మనస్సులో ఒక గొప్ప అభిలాష కలదు. భయసంకోచములవలన చెప్పలేకపోవుచున్నాను." శ్రీరామచంద్రుడు 'సోదరా! నీ అభిలాషను తెలుపుము' అని పలికెను. ప్రభునాజ్ఞను పొంది, భరతుడు భక్తితో పలికెను. "మీఆజ్ఞయైనచో చిత్రకూటమునందలి ఋష్యాశ్రమములను, తీర్థములను, వనములను, పశుపక్షులను, నదీ తటాకములను, సెలయేర్లను, పర్వతసమూహములను, విశేషముగా ప్రభుపాదముద్రలుగల భూములను చూచెదను." శ్రీరామచంద్రుడు పలికెను. "నాయనా! అవశ్యముగా అత్రి మహాముని ఆజ్ఞను బడసి, నీవు నిర్భయముగా సంచరింపుము. ఆ మహర్షి అనుగ్రహమువలన వనము శుభప్రదము, పరమపవిత్రము, అతి మనోహరము ఐనది. ఆ ఋషిపుంగవుడు చెప్పిన స్థానములోనే తీర్థ జలములను ఉంచుము." ప్రభు వచనములను విని భరతుడు మిక్కిలి సంతసించెను. అత్రి మహాముని చరణములకడ ప్రసన్నమనస్కుడై ప్రణమిల్లెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- భరత రామ సంబాదు సుని, సకల సుమంగల మూల।
సుర స్వారథీ సరాహి కుల, బరషత సురతరు ఫూల ॥ 308 ॥

సకల శుభములకును మూలమైన శ్రీరామభరతసంవాదములను విని, స్వకార్యసిద్ధికై నిరీక్షించుచున్న దేవతలు రఘువంశమును ప్రశంసించుచు కల్పతరుప్రసూనములను కురిపించిరి. (దో॥ 308)

చౌ- ధన్య భరత జయ రామ గోసాఈఁ । కహత దేవ హరషత బరిఆఈఁ ॥
ముని మిథిలేస సభాఁ సబ కాహూ । భరత బచన సుని భయఉ ఉఛాహూ ॥ 1 ॥
భరత రామ గున గ్రామ సనేహూ । పులకి ప్రసంసత రాఉ బిదేహూ ॥
సేవక స్వామి సుభాఉ సుహావన । నేము పేము అతి పావన పావన ॥ 2 ॥
మతి అనుసార సరాహన లాగే । సచివ సభాసద సబ అనురాగే ॥
సుని సుని రామ భరత సంబాదూ । దుహు సమాజ హియఁ హరషు బిషాదూ ॥ 3 ॥
రామ మాతు దుఖు సుఖు సమ జానీ । కహి గున రామ ప్రబోధీఁ రానీ ॥
ఏక కహహిఁ రఘుబీర బడాఈ । ఏక సరాహత భరత భలాఈ ॥ 4 ॥

"భరతుడు ధన్యుడు. శ్రీరామచంద్ర ప్రభువునకు జయము" అని పల్కుచు దేవతలు ఒక్కసారిగా ఆనందాబ్ధిలో ఓలలాడిరి. భరతుని మాటలకు వసిష్ఠమహర్షి, మిథిలాధిపతి జనకమహారాజు, సభాసదులు, అందఱును సంతోషపడిరి. జనకుడు పులకితగాత్రుడై శ్రీరామభరతుల గుణములను వారిప్రేమానురాగములను ప్రశంసించెను.

స్వామిసేవకులస్వభావములు ఉదాత్తములు. వారి నియమములు, అన్యోన్యములు, పవిత్రతను గూడ పవిత్రమొనర్చు చుండెను. మంత్రులును, సదస్యులును ప్రేమ పరవశులై, తమకుతోచినరీతిగా వారిఅనురాగములను పొగడుచుండిరి. శ్రీరామభరతులసంవాదమును విని, ఇరుపక్షములవారిమనస్సులలో హర్షవిషాదములు ముప్పిరిగొనెను. శ్రీరామునితల్లియైన కౌసల్యాదేవి సుఖదుఃఖములను సమానముగా భావించెను. శ్రీరాముని గుణములను వర్ణించి, ఇతరరాణులను ఓదార్చెను. కొందఱు శ్రీరాముని గొప్పదనమును, మఱి కొందఱు భరతుని మంచితనమును కొనియాడుచుండిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- అత్రి కహేఉ తబ భరత సన, సైల సమీప సుకూప ।
రాఖిఅ తీరథ తోయ తహఀ, పావన అమిఅ అనూప ॥ 309 ॥

అప్పుడు అత్రి మహాముని భరతునితో పలికెను. "ఈ పర్వత సమీపమున ఒక అందమైన బావిగలదు. నిరుపమానమైన అమృతమువంటి ఈ పవిత్ర తీర్థ జలములను అందుంచుము." (దో॥ 309)

చౌ- భరత అత్రి అనుసాసన పాఈ । జల భాజన సబ దిఏ చలాఈ ॥
సానుజ ఆపు అత్రి ముని సాధూ । సహిత గఏ జహఀ కూప అగాధూ ॥ 1 ॥
పావన పాథ పున్యథల రాఖా । ప్రముదిత ప్రేమ అత్రి అస భాషా ॥
తాత అనాది సిద్ధ థల ఏహూ । లోపేఉ కాల బిదిత నహిఀ కేహూ ॥ 2 ॥
తబ సేవకన్హ సరస థలు దేఖా । కీన్హ సుజల హిత కూప బిసేషా ॥
బిధి బస భయఉ బిస్వ ఉపకారూ । సుగమ అగమ అతి ధరమ బిచారూ ॥ 3 ॥
భరతకూప అబ కహిహహిఀ లోగా । అతి పావన తీరథ జల జోగా ॥
ప్రేమ సనేమ నిమజ్జత ప్రానీ । హోఇహహిఀ బిమల కరమ మన బానీ ॥ 4 ॥

అత్రి మహాముని ఆజ్ఞననుసరించి, భరతుడు ఆ తీర్థజలపాత్రలను సేవకులద్వారా ముందుగా పంపెను. సోదరుడైన శత్రుఘ్నునితోడను, అత్రిమహామునితోడను, ఇతర సాధుసజ్జనులు మొదలగు వారితోడను గూడి, తాను ఆ అగాధకూపము కడకు వెళ్లెను. ఆ పావన జలములను ఆ పుణ్య స్థలమునందుంచెను. అత్రి మహాముని ప్రసన్నుడై పలికెను. "ఈ స్థానము అనాదియైన సిద్ధక్షేత్రము. కాలక్రమమున మఱుగునబడినది. కావున దీనినిగూర్చి ఎవ్వరికిని అంతగా తెలియదు." అప్పుడు అత్రిమహాముని శిష్యులు ఆ సజల స్థలమునుజూచి, అచట ఒకవిశిష్టమైన బావిని నిర్మించిరి. దైవయోగమువలన సమస్త ప్రపంచమునకును శుభము చేకూరెను. అన్ని తీర్థములను ఒకే చోట సేవించుట ఇంతవఱకును అసాధ్యముగా ఉండెను. అది ఇప్పుడు ఇచట సాధ్యమైనది. ఈ కూప ప్రభావమున గహనప్రాయమైన సకలతీర్థ సేవన ధర్మాచరణము మిక్కిలి సులభమైనది. అప్పటి నుండియు ఇది ('భరతుని బావి') భరతకూపము అని వాసికెక్కెను. సకల తీర్థముల జలములచే ఆ బావి మిక్కిలి పునీతమయ్యెను. ఆ బావి యందు భక్తితో స్నానమాడినవారు ఎల్లరును త్రికరణశుద్ధిగా పునీతులగుదురు. (చౌ॥ 1-4)

దో- కహత కూప మహిమా సకల, గఏ జహాఀ రఘురాఉ ।
అత్రి సునాయఉ రఘుబరహి, తీరథ పున్య ప్రభాఉ ॥ 310 ॥

ఆ బావి మహిమను కొనియాడుచు జనులందఱును శ్రీరాముని ఆశ్రమమునకు చేరిరి. అత్రిముని శ్రీరామునకు ఆ పుణ్యతీర్థ ప్రభావమును వివరించెను. (దో॥ 310)

చౌ- కహత ధరమ ఇతిహాస సప్రీతీ । భయఉ భోరు నిసి సో సుఖ బీతీ ॥
నిత్య నిబాహి భరత దోఉ భాఈ । రామ అత్రి గుర ఆయసు పాఈ ॥ 1 ॥
సహిత సమాజ సాజ సబ సాదేం । చలే రామ బన అటన పయాదేం ॥
కోమల చరన చలత బిను పనహీం । భఇ మృదు భూమి సకుచి మన మనహీం ॥ 2 ॥
కుస కంటక కాంకరీం కురాఈం । కటుక కఠోర కుబస్తు దురాఈం ॥
మహి మంజుల మృదు మారగ కీన్హే । బహత సమీర త్రిబిధ సుఖ లీన్హే ॥ 3 ॥
సుమన బరషి సుర ఘన కరి ఛాహీం । బిటప ఫూలి ఫలి తృన మృదుతాహీం ॥
మృగ బిలోకి ఖగ బోలి సుబానీ । సేవహిం సకల రామ ప్రియ జానీ ॥ 4 ॥

సంతృప్తికరమైన ధార్మికచర్చలతో ఆరాత్రి గడిచెను. తెల్లవాఱగనే భరతశత్రుఘ్నులిద్దఱును తమనిత్యకృత్యములను దీర్చుకొని, శ్రీరామ-అత్రి, వసిష్ఠుల ఆజ్ఞలను గైకొని, సపరివారముగా పాదచారులై సాధారణ వేషములతో రామవనమున తిరుగుటకై బయలు దేఱిరి. వారిచరణములు మిక్కిలి కోమలములైనవి. పాదరక్షలు సైతము లేకుండ వారు తిరుగుటను జూచి, భూమియే మెత్తబడెను. గడ్డి, ముండ్లు, గులకఱాళ్లు మొదలగు బాధాకరములైన వస్తువులను తనలోదాచుకొని, భూదేవి వారి మార్గమును సుగమముగా కోమలముగా జేసెను. శీతల మందసుగంధపవనములు హాయిని గూర్చుచు వీచెను. దారిలో దేవతలు పుష్పములను వర్షించిరి. మేఘములు నీడలనిచ్చెను. వృక్షములు పుష్పఫలభరితములాయెను. తృణములు కోమలత్వము వహించి, మార్గమును సుఖ ప్రదము గావించెను. మృగములు తమచూపుల తోడను, పక్షులు తమమృదుమధురకూజితములచేతను వారిని ఆహ్లాదపఱచెను. ప్రాణులన్నియు భరతుడు శ్రీరామచంద్రునకు అత్యంతప్రీతిపాత్రుడని గుర్తించి సేవలొనర్చెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- సులభ సిద్ధి సబ ప్రాకృతహు, రామ కహత జముహాత ।
రామ ప్రానప్రియ భరత కహుం, యహ న హోఇ బడి బాత ॥ 311 ॥

ఒక సామాన్యవ్యక్తియు ఆవులించునప్పుడు రామనామమును ఉచ్చరించినచో సకల సిద్ధులను పొందగలిగినప్పుడు శ్రీరామచంద్రునకు ప్రాణతుల్యుడైన భరతునకు ఇట్టి శుభములు కలుగుట ఆశ్చర్యకరము గాదు. (దో॥ 311)

చౌ- ఏహి బిధి భరతు ఫిరత బన మాహీం । నేము ప్రేము లఖి ముని సకుచాహీం ॥
పున్య జలాశ్రయ భూమి బిభాగా । ఖగ మృగ తరు తృన గిరి బన బాగా ॥ 1 ॥
చారు బిచిత్ర పబిత్ర బిసేషీ । బూఝత భరతు దిబ్య సబ దేఖీ ॥
సుని మన ముదిత కహత రిషిరాఊ । హేతు నామ గున పున్య ప్రభాఊ ॥ 2 ॥
కతహుం నిమజ్జన కతహుం ప్రనామా । కతహుం బిలోకత మన అభిరామా ॥
కతహుం బైఠి ముని ఆయసు పాఈ । సుమిరత సీయ సహిత దోఉ భాఈ ॥ 3 ॥

దేఖి సుభాఉ సనేహు సుసేవా । దేహిఁ అసీస ముదిత బనదేవా ॥
ఫిరహిఁ గఏఁ దిను పహర అఢాఈ । ప్రభు పద కమల బిలోకహిఁ ఆఈ ॥ 4 ॥

ఈ విధముగా భరతుడు వనములో విహరించెను. అతని నియమములను, భక్తిని జూచి, మునులే సిగ్గుపడిరి. విశేషసౌందర్యశోభితములైన పవిత్రజలాశయములను, భూఖండములను, పశుపక్షులను, వృక్షతృణములను, పర్వతములను, వన-ఉపవనములను గాంచి, భరతుడు వాటి పవిత్రతకును, దివ్యత్వమునకును అబ్బురపడెను. భరతుడడుగగా అత్రిమహాముని ప్రసన్నచిత్తుడై, వాటి పేర్లను, గుణములను, పుణ్య ప్రభావములను తత్కారణములను చక్కగా వివరించెను. భరతుడు ఒకచోట స్నానమాడును, మఱియొక చోట ప్రణమిల్లును. మనోహర దృశ్యములను దర్శించును. అతడక్కడక్కడ అత్రిమునిఆజ్ఞను బడసి కూర్చొని, శ్రీ సీతారామలక్ష్మణులను స్మరించును. అతని స్వభావమును,ప్రేమానురాగ పూరితసేవాభావమును జూచి వనదేవతలు ప్రసన్నులై ఆశీర్వదించిరి. మూడవజాము సగముగడిచినపిదప భరతుడు తిరిగివచ్చి ప్రభుపాదపద్మములను దర్శించుచుండెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- దేఖే థల తీరథ సకల, భరత పాఁచ దిన మాఁఝ ।
కహత సునత హరి హర సుజసు, గయఉ దివసు భఇ సాఁఝ ॥ 312 ॥

ఈ విధముగా భరతుడు అన్నితీర్థస్థానములను ఐదుదినములు దర్శించెను. హరిహరులనిర్మలదివ్యగాథలను వర్ణించుచు, వినుచు ఐదవదినము గూడ గడిచెను. ఇంతలో సాయంకాలమాయెను. (దో॥ 312)

శ్రీరామ పాదుకా ప్రదానము

చౌ- భోర న్హాఇ సబు జురా సమాజూ । భరత భూమిసుర తెరహుతి రాజూ ॥
భల దిన ఆజు జాని మన మాహీఁ । రాము కృపాల కహత సకుచాహీఁ ॥ 1 ॥
గుర నృప భరత సభా అవలోకీ । సకుచి రామ ఫిరి అవని బిలోకీ ॥
సీల సరాహి సభా సబ సోచీ । కహుఁ న రామ సమ స్వామి సఁకోచీ ॥ 2 ॥
భరత సుజాన రామ రుఖ దేఖీ । ఉఠి సప్రేమ ధరి ధీర బిసేషీ ॥
కరి దండవత కహత కర జోరీ । రాఖీఁ నాథ సకల రుచి మోరీ ॥ 3 ॥
మోహి లగి సహేఉ సబహిఁ సంతాపూ । బహుత భాఁతి దుఖు పావా ఆపూ ॥
అబ గోసాఈఁ మోహి దేఉ రజాఈ । సేవౌఁ అవధ అవధి భరి జాఈ ॥ 4 ॥

మఱునాడు ఉదయముననే స్నానాదికములనొనర్చి, భరతుడు, జనకమహారాజు, బ్రాహ్మణులు, ఇతర పరివారములు సమావేశమైరి. ఆ దినము యాత్రకు చాల మంచిదని తెలిసియు, చెప్పుటకు శ్రీరాముడు సంకోచించెను. వసిష్ఠుని, జనకుని, భరతుని, సభాసదులందఱిని జూచి, శ్రీరాముడు సంకోచముతో భూమివైపు చూడసాగెను. అతని ఔదార్యమును జూచి, శ్రీరామచంద్రునివంటి ఉదారస్వభావుడు ఎవ్వరూ లేరని అందఱును అనుకొనసాగిరి. జ్ఞానియైన భరతుడు శ్రీరాముని మనస్సులోని భావమును గుర్తించి, ధైర్యము వహించి, సాష్టాంగప్రణామములనాచరించి, అంజలి ఘటించి పలికెను. "ప్రభూ! మీరు నా కోరికలనన్నింటిని తీర్చితిరి. నా కారణమున వీరందఱును క్లేశములకు గురియైరి. మీరు గూడ చాల ఇబ్బంది పడినారు. స్వామీ! ఇప్పుడు అయోధ్యకు

కారణమున వీరందఱును క్లేశములకు గురియైరి. మీరు గూడ చాల ఇబ్బంది పడినారు. స్వామీ! ఇప్పుడు అయోధ్యకు తిరిగిపోయి మీరు వచ్చు వఱకు మీ సేవ చేయుటకు నాకు అనుజ్ఞ ఇండు. (చౌ॥ 1-4)

దో- జెహిఁ ఉపాయ పుని పాయ జను, దేఖై దీనదయాల ।
సో సిఖ దేఇఅ అవధి లగి, కోసలపాల కృపాల ॥ 313 ॥

ఓ దీనబంధూ! కోసలాధీశా! మీ వనవాసము ముగియువఱకు ఈ సేవకుడు మీ చరణములను దర్శించు ఉపాయమును సెలవిండు. (దో॥ 313)

చౌ- పురజన పరిజన ప్రజా గోసాఈఁ । సబ సుచి సరస సనేహఁ సగాఈఁ ॥
రాఉర బది భల భవ దుఖ దాహూ । ప్రభు బిను బాది పరమ పద లాహూ ॥ 1 ॥
స్వామి సుజాను జాని సబ హీ కీ । రుచి లాలసా రహని జన జీ కీ ॥
ప్రనతపాలు పాలిహి సబ కాహూ । దేఉ దుహూ దిసి ఓర నిబాహూ ॥ 2 ॥
అస మోహి సబ బిధి భూరి భరోసో । కిఏఁ బిచారు న సోచు ఖరో సో ॥
ఆరతి మోర నాథ కర ఛోహూ । దుహుఁ మిలి కీన్హ ఢీఠు హఠి మోహూ ॥ 3 ॥
యహ బడ దోషు దూరి కరి స్వామీ । తజి సకోచ సిఖఇఅ అనుగామీ ॥
భరత బినయ సుని సబహిఁ ప్రసంసీ । ఖీర నీర బిబరన గతి హంసీ ॥ 4 ॥

ప్రభూ! ఇంతకాలము అయోధ్యావాసులు, పరిజనులు, బంధువులు మున్నగువారందఱును మీ ప్రేమలో మునిగి తేలుచుండుటవలన పవిత్రులై పరమానందమును అనుభవించినారు. మీకొఱకై జననమరణక్లేశములను అనుభవించుటయు మాకు శ్రేయస్కరమే. కాని మీరులేని పరమపదముగూడ వ్యర్థమే. స్వామీ! మీ స్వభావములు అత్యున్నతములు, మీరు అందఱిహృదయములను ఎఱుగుదురు, ఈ సేవకుని అభిరుచిని, లాలసను, ప్రవర్తనను చక్కగా తెలిసిన వారు. శరణాగతవత్సలా! మీరు అందఱిని పాలించువారు. చివరి వఱకును మాపై మీ కృపను ప్రసరింపజేయుచు, మమ్ము పరిపాలించుచుండగలరు. ఇది నా సంపూర్ణ విశ్వాసము. ప్రభుకృప నా దైన్యమును పోగొట్టి, నాకు ధైర్యమును ప్రసాదించినది. ఇక నాకే మాత్రమూ విచారము లేదు. నాదోషములను మన్నించి, నిస్సంకోచముగా నన్ను మీ అనుచరునిగా భావించి, ఉపదేశమునిండు" హంసవలె పాలను నీళ్లను వేఱుచేయు భరతుని యొక్క విన్నపమును విని, అందఱును అతనిని శ్లాఘించిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- దీనబంధు సుని బంధు కే, బచన దీన ఛలహీన ।
దేస కాల అవసర సరిస, బోలే రాము ప్రబీన ॥ 314 ॥

దీనజనరక్షకుడు, జ్ఞాన స్వరూపుడునైన శ్రీరామచంద్రుడు భరతుని నిష్కపటదీనవచనములను విని, దేశకాలావసరములను గమనించి పల్కెను. (దో॥ 314)

చౌ- తాత తుమ్హారి మోరి పరిజన కీ । చింతా గురహి నృపహి ఘర బన కీ ॥
మాథే పర గుర ముని మిథిలేసూ । హమహి తుమ్హహి సపనెహుఁ న కలేసూ ॥ 1 ॥

మోర తుమ్హార పరమ పురుషారథు । స్వారథు సుజసు ధరము పరమారథు ॥
పితు ఆయసు పాలిహిఀ దుహు భాఈఀ । లోక బేద భల భూప భలాఈఀ ॥ 2 ॥
గుర పితు మాతు స్వామి సిఖ పాలేఀ । చలెహుఀ కుమగ పగ పరహిఀ న ఖాలేఀ ॥
అస బిచారి సబ సోచ బిహాఈ । పాలహు అవధ అవధి భరి జాఈ ॥ 3 ॥
దేసు కోసు పరిజన పరివారూ । గుర పద రజహిఀ లాగ ఛరుభారూ ॥
తుమ్హ ముని మాతు సచివ సిఖ మానీ । పాలెహు పుహుమి ప్రజా రజధానీ ॥ 4 ॥

"నాయనా! మనము ఇంటిలోనున్నను వనమునయున్నను మనలను గూర్చిన, మన కుటుంబ పరివారములగుఱించిన చింత గురువులైన వసిష్ఠులను, జనకమహారాజును స్మరించుచునే యుండును. వసిష్ఠ, విశ్వామిత్రులును, (వామదేవ, జాబాలి మున్నగువారును) జనకమహారాజుగారును మనకు రక్షకులైయుండగా నీకును, నాకును స్వప్నములోగూడ క్లేశములుండవు. మన స్వప్రయోజనములును, పురుషార్థములును, యశస్సూ, ధర్మములును, పరమార్థమూ తండ్రి గారిఆజ్ఞలను పాలించుటవలననే సిద్ధించును. దానివలన తండ్రిగారి ఆజ్ఞను నెఱవేర్చినట్లగును. వేదశాస్త్రలోకమర్యాదలను నిల్పినట్లుగును. దానివలన రాజునకు మేలు కలుగును. గురువుల, తలిదండ్రుల, ప్రభువుల ఆజ్ఞలను పాలించుటకై ఆపద్ధర్మమునకు పాల్పడుటకైనను(అపమార్గమును అనుసరింపవలసివచ్చినను) వెనుకాడరాదు. ఇట్లు ఆలోచించి, విచారము మాని, నా వనవాసకాలము ముగియువఱకు నీవు అయోధ్యను పాలింపుము. మన దేశము, కోశాగారము, ప్రజలు, పరివారము- అందఱి బరువు బాధ్యతలూ గురువుగారి చరణములపైనుండును. నీవు మాత్రము వసిష్ఠముని, మంత్రులు, వీరి ఉపదేశానుసారము ప్రజలను, రాజధానిని, రాజ్యమును పరిపాలింపుము. (చౌ॥ 1-4)

దో- ముఖిఆ ముఖు సో చాహిఐ, ఖాన పాన కహుఀ ఏక ।
పాలఇ పోషఇ సకల అఀగ, తులసీ సహిత బిబేక ॥ 315 ॥

తులసీదాసు చెప్పుచున్నాడు. అధికారి- నోరువంటివాడు. నోరుమాత్రమే అన్నపానాదులను స్వీకరించును. కాని వివేకముతో శరీరము నందలి అన్ని భాగములను అది పోషించును. అట్లే రాజు ప్రజలందఱి యోగక్షేమములకై పాటుపడవలెను. (దో॥ 315)

చౌ- రాజధరము సరబసు ఏతనోఈ । జిమి మన మాహఀ మనోరథ గోఈ ॥
బంధు ప్రబోధు కీన్హ బహు భాఀతీ । బిను అధార మన తోషు న సాఀతీ ॥ 1 ॥
భరత సీల గుర సచివ సమాజూ । సకుచ సనేహ బిబస రఘురాజూ ॥
ప్రభు కరి కృపా పాఀవరీఀ దీన్హీఀ । సాదర భరత సీస ధరి లీన్హీఀ ॥ 2 ॥
చరనపీఠ కరునానిధాన కే । జను జుగ జామిక ప్రజా ప్రాన కే ॥
సంపుట భరత సనేహ రతన కే । ఆఖర జుగ జను జీవ జతన కే ॥ 3 ॥

కుల కపాట కర కుసల కరమ కే । బిమల నయన సేవా సుధరమ కే ॥
భరత ముదిత అవలంబ లహే తేఁ । అస సుఖ జస సియ రాము రహే తేఁ ॥ 4 ॥

రాజధర్మతత్త్వసారమిదియే. సమస్త కోరికలూ మనస్సునందే గుప్తములై యున్నట్లు రాజ ధర్మములన్నియును ఇందులోనే ఇమిడియున్నవి. శ్రీరఘునాథుడు సోదరుడైన భరతునకు అనేక విధముల నచ్చజెప్పెను. కాని ప్రత్యక్షముగా ఒక ఆలంబనము లేనిదే భరతుని మనస్సున సుఖశాంతులు కుదురుకొనలేదు. గురుజనులు, మంత్రులు, ఇతర సదస్యులు ఆసీనులైయున్న నిండుసభలో భరతునిస్నేహసౌశీల్యములకు వశుడై శ్రీ రఘునాథుడు ఎట్టి నిర్ణయమును తీసికొనజాలక స్నేహసంకోచములకు లోనయ్యెను. కడకు శ్రీరామచంద్రప్రభువు కృపతో భరతునకు తనపాదుకలను అనుగ్రహించెను. భరతుడు వాటిని భక్తితో తన శిరముపై నుంచు కొనెను. దయానిధియైన శ్రీరామచంద్రుని ఆ పాదుకలు ప్రజలప్రాణములను కాపాడు రక్షకుల వంటివి. భరతుని అపారప్రేమరత్నములకు అవి భద్రపేటికలు. జీవులనుద్ధరించు 'రామ' అను అక్షరద్వయమునకు అవి ప్రతీకలు. అవి రఘువంశమునకు రక్షకకవాటములు. శుభకార్య నిర్వహణలో అవి దివ్యహస్తములు.అవి పరమధర్మప్రదర్శకములైన నేత్రములు. ఈ ఆలంబనములను (పాదుకలను)పొంది, భరతుడు పరమానందభరితుడాయెను. పాదుకలు లభించుటచే శ్రీసీతారాములు అయోధ్యకు మఱలివచ్చుచున్నంతసౌఖ్యమును భరతుడనుభవించెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- మాగెఉ బిదా ప్రనాము కరి, రామ లిఏ ఉర లాఇ ।
లోగ ఉచాటే అమరపతి, కుటిల కుఅవసరు పాఇ ॥ 316 ॥

భరతుడు శ్రీరామచంద్రునకు ప్రణమిల్లి, అయోధ్య ప్రయాణమునకు అనుజ్ఞను గోరెను. శ్రీరాముడు భరతుని తనఅక్కున జేర్చుకొనెను. కుటిలుడైన దేవేంద్రుడు అదను జూచుకొని ప్రజల మనస్సులలో మఱల ఆందోళనను రేకెత్తింప జేసెను. (దో॥ 316)

చౌ- సో కుచాలి సబ కహఁ భఇ నీకీ । అవధి ఆస సమ జీవని జీ కీ ॥
నతరు లఖన సియ రామ బియోగా । హహరి మరత సబ లోగ కురోగా ॥ 1 ॥
రామకృపాఁ అవరేబ సుధారీ । బిబుధ ధారి భఇ గునద గొహారీ ॥
భేఁటత భుజ భరి భాఇ భరత సో । రామ ప్రేమ రసు కహి న పరత సో ॥ 2 ॥
తన మన బచన ఉమగ అనురాగా । ధీర ధురంధర ధీరజు త్యాగా ॥
బారిజ లోచన మోచత బారీ । దేఖి దసా సుర సభా దుఖారీ ॥ 3 ॥
మునిగన గుర ధుర ధీర జనక సే । గ్యాన అనల మన కసేఁ కనక సే ॥
జే బిరంచి నిరలేప ఉపాఏ । పదుమ పత్ర జిమి జగ జల జాఏ ॥ 4 ॥

అతనిపన్నాగముగూడ అయోధ్యావాసులకు హితకరమే అయెను. వనవాసకాలము ముగియువఱకు ప్రాణములను నిలుపుకొనుటకు అదియు వారిపాలిటి సంజీవని అయ్యెను. లేనిచో శ్రీ

సీతారామలక్ష్మణులవిరహముతో హాహాకారములనొనర్చుచు వారందఱును అసువులను బాసెడివారు. శ్రీరామునికృపవలన ఆపదలన్నియు తొలగిపోయెను. కొల్ల గొట్టుటకువచ్చిన దేవతాసైనికులే రక్షకులైరి. శ్రీరాముడు భరతుని గాఢాలింగన మొనర్చుకొనెను. ఆయిరువురి ప్రేమానందానుభవములు వర్ణనాతీతములు. భరతుని మనోవాక్కాయములలో ప్రేమ పొంగిపొరలెను. ధీరోదాత్తుడైన శ్రీరామునకును ధైర్యము సడలెను. అతని నయనకమలములు అశ్రుపూరితములయ్యెను. ఆయనస్థితినిగాంచిన దేవతలకును కన్నులు చెమ్మగిల్లెను. జనకమహారాజు, వసిష్ఠాది మహర్షులును మహామహితాత్ములు. వారి బంగారు మనస్సులు జ్ఞానాగ్నిలో తప్తములైనవి. బ్రహ్మయొక్క నిర్మలసృష్టికి వారు ప్రతీకలు, మాయా జగత్తనెడినీట జన్మించినను వారు తామరాకు వలె విరక్తులు. అట్టి ధీరులు కూడ- (చౌ॥ 1-4)

దో- తెఉ బిలోకి రఘుబర భరత, ప్రీతి అనూప అపార ।
భఏ మగన మన తన బచన, సహిత బిరాగ బిచార ॥ 317 ॥

శ్రీరామభరతుల అనుపమ-అపార పరస్పర ప్రేమానురాగములను దర్శించిన పిమ్మట వారి వైరాగ్యవివేకములు , మనోవాక్కాయములు ప్రేమవాహినిలో మునకలు వేసినవి. (దో॥ 317)

చౌ- జహాఁ జనక గుర గతి మతి భోరీ । ప్రాకృత ప్రీతి కహత బడి ఖోరీ ॥
బరనత రఘుబర భరత బియోగూ । సుని కఠోర కబి జానిహి లోగూ ॥ 1 ॥
సో సకోచ రసు అకథ సుబానీ । సమఉ సనేహు సుమిరి సకుచానీ ॥
భేఁటి భరతు రఘుబర సముఝాఏ । పుని రిపుదవను హరషి హియఁ లాఏ ॥ 2 ॥
సేవక సచివ భరత రుఖ పాఈ । నిజ నిజ కాజ లగే సబ జాఈ ॥
సుని దారున దుఖు దుహూఁ సమాజా । లగే చలన కే సాజన సాజా ॥ 3 ॥
ప్రభు పద పదుమ బంది దోఉ భాఈ । చలే సీస ధరి రామ రజాఈ ॥
ముని తాపస బనదేవ నిహోరీ । సబ సనమాని బహోరి బహోరీ ॥ 4 ॥

జనక వసిష్ఠాదులబుద్ధులనుగూడ కుంఠితమొనర్చిన ఆ దివ్యప్రేమను ప్రాకృతికము, లౌకికము- అని చెప్పుట కేవలము అవివేకము. శ్రీరామభరతుల వియోగావస్థను వర్ణించు కవిని లోకులు కఠినాత్ముడని భావింతురు. ఒకరినొకరు విడిచిపోలేని ఆయిరువురి స్థితిని వర్ణించుటకు మాటలు చాలవు. కావుననే కవియొక్క మనోహరవాణియు ఆ సందర్భమున వారి ప్రేమను స్మరించి, మిన్నకుండెను. శ్రీ రఘునాథుడు భరతుని కౌగిలించుకొని ఊరటగూర్చెను. పిమ్మట ఆయన ప్రసన్నచిత్తుడై శత్రుఘ్నుని తనహృదయమునకు హత్తుకొనెను. భరతుని అనుజ్ఞనుగొని, సేవకులు, మంత్రులు తమ తమ పనులలో నిమగ్నులైరి. తిరుగు ప్రయాణముల మాట చెవిన బడినంతనే ఉభయ పక్షముల వారును మిక్కిలి దుఃఖితులైరి. పిమ్మట వారు ప్రయాణములకు సన్నద్ధులైరి. శ్రీరామచంద్ర ప్రభుచరణకమలములకు వందనములనాచరించి, ఆయన ఆజ్ఞను శిరసావహించి, భరతశత్రుఘ్నులు మునులకును, తపోధనులకును, వన దేవతలకును వినతులను సమర్పించి ఆదరసమ్మానములను గావించి, బయలుదేఱిరి. (చౌ॥ 1-4)

భరతుడు అయోధ్యకు మఱలుట- పాదుకా పట్టాభిషేకము

దో- లఖనహి భేఁటి ప్రనాము కరి, సిర ధరి సియ పద ధూరి ।
చలే సప్రేమ అసీస సుని, సకల సుమంగల మూరి ॥ 318 ॥

పిదప భరతుడు ఆలింగనముతో, శత్రుఘ్నుడు ప్రణతులతో లక్ష్మణుని గౌరవించిరి. వారు సీతాదేవి పాదధూళిని శిరస్సున దాల్చి, ఆమెశుభాశీస్సులతో ప్రయాణమైరి. (దో॥ 318)

చౌ- సానుజ రామ నృపహి సిర నాఈ । కీన్హి బహుత బిధి బినయ బడాఈ ॥
దేవ దయా బస బడ దుఖు పాయఉ । సహిత సమాజ కాననహిఁ ఆయఉ ॥ 1 ॥
పుర పగు ధారిఅ దేఇ అసీసా । కీన్హ ధీర ధరి గవను మహీసా ॥
ముని మహిదేవ సాధు సనమానే । బిదా కిఏ హరి హర సమ జానే ॥ 2 ॥
సాసు సమీప గఏ దౌఉ భాఈ । ఫిరే బంది పగ ఆసిష పాఈ ॥
కౌసిక బామదేవ జాబాలీ । పురజన పరిజన సచివ సుచాలీ ॥ 3 ॥
జథా జోగు కరి బినయ ప్రనామా । బిదా కిఏ సబ సానుజ రామా ॥
నారి పురుష లఘు మధ్య బడేరే । సబ సనమాని కృపానిధి ఫేరే ॥ 4 ॥

శ్రీరాముడు లక్ష్మణునితో గూడి జనక మహారాజునకు ప్రణమిల్లెను, ఆయనను పెక్కురీతుల ప్రస్తుతించి ఇట్లు పలికెను. "మీరు దయతో సపరివారముగా వనములకు విచ్చేసి, అనేకక్లేశములను సహించితిరి. మమ్ములను ఆశీర్వదించి, నగరమునకు బయలుదేఱుడు" జనకమహారాజు మనస్సును దిటవుచేసికొని, సపరివారముగా బయలుదేఱెను. శ్రీరామచంద్రుడు మునులను, బ్రాహ్మణులను, సాధుజనులను హరిహరులతో సమానముగా భావించి, సాదరముగా వీడ్కొలిపెను. పిమ్మట సోదరులిద్దఱును అత్తగారైన సునయనాదేవి యొద్దకు వెళ్లి, ఆమె చరణములకు మ్రొక్కి ఆశీర్వాదములను గైకొనిరి. అనంతరము విశ్వామిత్ర వామదేవ జాబాలి ప్రభృతి మహర్షులకును, పరిజనులకును, పురజనులకును, మంత్రులకును యథార్హముగా వినయ వచన ప్రణామములను ఆచరించి, వారిని వీడ్కొలిపిరి. కృపానిధియైన శ్రీరామచంద్రుడు చిన్న, పెద్ద, మధ్య వయస్కులైన స్త్రీ పురుషులందఱిని సాదరముగా పంపివైచెను. (చౌ॥ 1-4)

దో- భరత మాతు పద బంది ప్రభు, సుచి సనేహఁ మిలి భేఁటి ।
బిదా కీన్హ సజి పాలకీ, సకుచ సోచ సబ మేటి ॥ 319 ॥

శ్రీరామచంద్రుడు తల్లి కైకేయిదేవి చరణములకు వందనమాచరించి, ప్రీతితో కౌగిలించుకొని, ఆమెశోకసంకోచములను తుడిచి వైచెను. అలంకృతమైన పల్లకీలో కూర్చుండజేసి, ఆమెను వీడ్కొలిపెను. (దో॥ 319)

చౌ- పరిజన మాతు పితహి మిలి సీతా । ఫిరీ ప్రానప్రియ ప్రేమ పునీతా ॥
కరి ప్రనాము భేటీ సబ సాసూ । ప్రీతి కహత కబి హియఁ న హులాసూ ॥ 1 ॥
సుని సిఖ అభిమత ఆసిష పాఈ । రహీ సీయ దుహు ప్రీతి సమాఈ ॥
రఘుపతి పటు పాలకీఁ మగాఈఁ । కరి ప్రబోధు సబ మాతు చఢాఈఁ ॥ 2 ॥
బార బార హిలి మిలి దుహు భాఈఁ । సమ సనేహఁ జననీఁ పహుచాఈఁ ॥
సాజి బాజి గజ బాహన నానా । భరత భూప దల కీన్హ పయానా ॥ 3 ॥
హృదయఁ రాము సియ లఖన సమేతా । చలే జాహిఁ సబ లోగ అచేతా ॥
బసహ బాజి గజ పసు హియఁ హారేఁ । చలే జాహిఁ పరబస మన మారేఁ ॥ 4 ॥

ప్రాణనాథుడైన శ్రీరామునకు ప్రీతిపాత్రురాలైన సీతాదేవి తల్లిదండ్రులను, తన పరిచారికలను కలిసి, వీడ్కోలు చెప్పి, మరల భర్తయొద్దకు వచ్చెను. అత్తలందరిని కౌగిలించుకొని, వారికి పాదాభివందనమాచరించెను. ఆ శోకపరిప్లుతమైన దృశ్యమును వర్ణించుట ఎవరి తరము? సీతాదేవి వారిఉపదేశములను విని, తన మనోవాంఛితములీడేరునట్లు ఆశీర్వచనములను పొందెను. శ్రీరామచంద్రుడు తల్లులను అనునయించి, అందమైన పల్లకీలలో వారిని ఆసీనలను గావించెను. సోదరులిద్దఱును వారిని పదే పదే కౌగిలించుకొనుచు కొంత దూరము సాగనంపిరి. జనకుని పరివారములు, భరతునిఅనుయాయిగణములు, వారి వారి రథాశ్వగజపదాతిబలములతో బయలుదేఱిరి. తమతమ హృదయములలో శ్రీ సీతారామలక్ష్మణులనే స్మరించుకొనుచు జనులెల్లరును అచేతనస్థితిలో (అప్రయత్నముగనే) ముందునకు సాగిపోవుచుండిరి. ఎద్దులు, గుఱ్ఱములు, ఏనుగులు మున్నగు జంతువులు గూడ ప్రేమ పారవశ్యములతో దుఃఖాశ్రువులను రాల్చుచు ఇంటి ముఖముగా అడుగులిడుచున్నవి. (చౌ॥ 1-4)

దో- గుర గురతియ పద బంది ప్రభు, సీతా లఖన సమేత ।
ఫిరే హరష బిసమయ సహిత, ఆఏ పరన నికేత ॥ 320 ॥

పిమ్మట శ్రీ రామచంద్రుడు సీతాలక్ష్మణులతో గూడి గురువైన వసిష్ఠునకును, గురుపత్నియైన అరుంధతీదేవికిని పాదాభివందనములనాచరించి, వారి అనుజ్ఞ గైకొని, హర్ష విషాదములతో తమ పర్ణకుటీరమునకు ఏతెంచెను. (దో॥ 320)

చౌ- బిదా కీన్హ సనమాని నిషాదూ । చలెఉ హృదయఁ బడ బిరహ బిషాదూ ॥
కోల కిరాత భిల్ల బనచారీ । ఫేరే ఫిరే జొహారి జొహారీ ॥ 1 ॥
ప్రభు సియ లఖన బైఠి బటఛాహీఁ । ప్రియ పరిజన బియోగ బిలఖాహీఁ ॥
భరత సనేహ సుభాఉ సుబానీ । ప్రియా అనుజ సన కహత బఖానీ ॥ 2 ॥
ప్రీతి ప్రతీతి బచన మన కరనీ । శ్రీముఖ రామ ప్రేమ బస బరనీ ॥
తెహి అవసర ఖగ మృగ జల మీనా । చిత్రకూట చర అచర మలీనా ॥ 3 ॥

బిబుధ బిలోకి దసా రఘుబర కీ । బరషి సుమన కహి గతి ఘర ఘర కీ ॥
ప్రభు ప్రనాము కరి దీన్హ భరోసో । చలే ముదిత మన డర న ఖరో సో ॥ 4 ॥

పిమ్మట శ్రీరాముడు నిషాదరాజైన గుహుని సగౌరవముగా వీడ్కొలిపెను. అతడు తన హృదయములో తీవ్రవిరహవేదనను అనుభవించుచు గృహోన్ముఖుడయ్యెను. కోలులు, కిరాతులు, భిల్లులు మొదలగు వనవాసులను శ్రీరాముడు సాగనంపెను. వారు పదే పదే శ్రీ సీతారామలక్ష్మణులకు నమస్కరించుచు ఇండ్లకు మఱలిరి. శ్రీ సీతారామలక్ష్మణులు వటవృక్షచ్ఛాయలో గూర్చొని, ఆత్మీయులైన తమకుటుంబసభ్యులఎడబాటునకు దుఃఖితులైరి. భరతుని ప్రేమను, స్వభావమును, మృదుమధురవచనములను కొనియాడుచు శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణులతో ముచ్చటించెను. ప్రేమపరవశుడై శ్రీరాముడు త్రికరణశుద్ధిగల భరతుని ప్రేమానురాగములను స్వయముగా వర్ణించెను. ఆ సమయమున చిత్రకూటమునందలి పశువులు, పక్షులు, జలచరములు మున్నగు చరాచర ప్రాణులన్నియును చెప్పలేనంతగా దిగులునకు లోనయ్యెను. శ్రీరాముని ప్రేమముగ్ధదశను పరికించి, దేవతలు పుష్పములను వర్షించి, తమ ఆవేదనను ఆయనకు నివేదించుకొనిరి. ప్రభువు వారికి నమస్కరించి, అభయప్రదానము చేసెను. వారు ప్రసన్నమనస్కులై నిర్భయముగా వెళ్ళిపోయిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- సానుజ సీయ సమేత ప్రభు, రాజత పరన కుటీర ।
భగతి గ్యాను బైరాగ్య జను, సోహత ధరేఀ సరీర ॥ 321 ॥

పర్ణకుటీరమున శ్రీరామచంద్రుడు సీతాలక్ష్మణులతోగూడి, భక్తిజ్ఞానవైరాగ్యములు మూర్తీభవించినట్లు శోభాయమానుడై విరాజిల్లెను. (దో॥ 321)

చౌ-ముని మహిసుర గుర భరత భుఆలూ । రామ బిరహఀ సబు సాజు బిహాలూ ॥
ప్రభు గున గ్రామ గనత మన మాహీఀ । సబ చుపచాప చలే మగ జాహీఀ ॥ 1 ॥
జమునా ఉతరి పార సబు భయఊ । సో బాసరు బిను భోజన గయఊ ॥
ఉతరి దేవసరి దూసర బాసూ । రామసఖాఀ సబ కీన్హ సుపాసూ ॥ 2 ॥
సఈ ఉతరి గోమతీఀ నహాఏ । చౌథేఀ దివస అవధపుర ఆఏ ॥
జనకు రహే పుర బాసర చారీ । రాజ కాజ సబ సాజ సఀభారీ ॥ 3 ॥
సౌఀపి సచివ గుర భరతహి రాజూ । తేరహుతి చలే సాజి సబు సాజూ ॥
నగర నారి నర గుర సిఖ మానీ । బసే సుఖేన రామ రజధానీ ॥ 4 ॥

మునులు, బ్రాహ్మణులు, వసిష్ఠమహర్షి, జనకమహారాజు ఇతరపరివారములు శ్రీరామవిరహముచే వ్యాకులతనొందిరి. వారు మనస్సున ప్రభుగుణగణములను స్మరించుచు మౌనముగా నడచుచుండిరి. మొదటిదినమున యమునానదిని దాటి ఉపవసించిరి. రెండవ దినమున గంగానదిని దాటి, శృంగబేరపురమున బసచేసిరి. అక్కడ శ్రీరామసుఖుడైన నిషాదరాజు వారికి అన్ని ఏర్పాట్లు కావించెను. మూడవదినమున 'సయీనది'ని దాటి, గోమతీ నదీజలములలో స్నానముల నాచరించిరి. నాల్గవదినమున అందఱును అయోధ్యకు చేరిరి. జనకుడు కొన్నిదినములు అయోధ్యలో నుండెను. అతడు రాజకార్యములు, సంభారములు చక్కదిద్ది, మంత్రులకును,

వసిష్ఠునకును, భరతునకును రాజ్యభారమును అప్పగించి, పూర్తియేర్పాట్లు గావించిన పిమ్మట తనరాజధానియైన మిథిలకు చేరెను. అయోధ్యానగరమునందలి పౌరులు గురువుల ఉపదేశములను అనుసరించుచు సుఖముగా ఉండిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- రామ దరస లగి లోగ సబ, కరత నేమ ఉపబాస।
తజి తజి భూషన భోగ సుఖ, జిఅత అవధి కీం ఆస ॥ 322 ॥

శ్రీరామచంద్రుని దర్శననిరీక్షణలతో అందఱును నియమములను, వ్రతములను పాటించుచుండిరి. వారు భూషణములను భోగవిలాసవస్తువులను వదలిపెట్టి, వనవాసకాలావధి ముగియుటకై ఎదురుతెన్నులుచూచుచు జీవించుచుండిరి. (దో॥ 322)

చౌ- సచివ సుసేవక భరత ప్రబోధే । నిజ నిజ కాజ పాఇ సిఖ ఓధే ॥
పుని సిఖ దీన్హి బోలి లఘు భాఈ । సౌంపీ సకల మాతు సేవకాఈ ॥ 1 ॥
భూసుర బోలి భరత కర జోరే । కరి ప్రనామ బయ బినయ నిహోరే ॥
ఊంచ నీచ కారజు భల పోచూ । ఆయసు దేబ న కరబ సంకోచూ ॥ 2 ॥
పరిజన పురజన ప్రజా బోలాఏ । సమాధాను కరి సుబస బసాఏ ॥
సానుజ గే గుర గేహం బహోరీ । కరి దండవత కహత కర జోరీ ॥ 3 ॥
ఆయసు హోఇ త రహౌం సనేమా । బోలే ముని తన పులకి సపేమా ॥
సముఝబ కహబ కరబ తుమ్హ జోఈ । ధరమ సారు జగ హోఇహి సోఈ ॥ 4 ॥

భరతుడు మంత్రులకును, విశ్వాసపాత్రులైన సేవకులకును తగినఆదేశముల నిచ్చెను. వారు ఆయనఆజ్ఞలను చక్కగా నెఱవేర్చుచుండిరి. తమ్ముడైన శత్రుఘ్నునకు తల్లుల సేవాబాధ్యతలను అప్పగించెను. బ్రాహ్మణులను పిలిపించి, వారికి నమస్కరించి, "మీరు చిన్న, పెద్ద, కార్యమేదైననుసరే నిస్సంకోచముగా నాకు ఆజ్ఞలను ఇండు." అని నమ్రతతో విన్నవించెను. పిమ్మట పరిజనులను, నగర వాసులను, ప్రముఖులను పిలిపించి, వారిని సమాధాన పఱచి, వలసిన వసతులను ఏర్పాటు చేయించెను. సోదరుడైన శత్రుఘ్నునితోగూడి భరతుడు గురువుకడకు వెళ్ళి, దండప్రణామములనాచరించి, పలికెను. "గురుదేవా! నియమ నిష్ఠలను పాటించుటకు మీ ఆజ్ఞను అభ్యర్థించుచున్నాను."- దీనికి వసిష్ఠుడు పులకితుడై ప్రీతితో పలికెను. "భరతా! నీవేమి యోచించినను, చెప్పినను, ఆచరించినను అదియే ధర్మ సారమగును." (చౌ॥ 1-4)

దో- సుని సిఖ పాఇ అసీస బడి, గనక బోలి దిను సాధి।
సింఘాసన ప్రభు పాదుకా, బైఠారే నిరుపాధి ॥ 323 ॥

ఈ మాటలను విని, భరతుడు గురువు గారి ఉపదేశములను, ఆశీస్సులను పొంది, జ్యోతిషపండితులను రప్పించెను. శుభముహూర్తమును నిర్ణయించి, శ్రీరామచంద్రప్రభు పాదుకలను అయోధ్యా సింహాసనముపై ప్రతిష్ఠించి పట్టాభిషేకమొనర్చెను. (దో॥ 323)

చౌ- రామ మాతు గుర పద సిరు నాఈ । ప్రభు పద పీఠ రజాయసు పాఈ ॥
నందిగావఁ కరి పరన కుటీరా । కీన్హ నివాసు ధరమ ధుర ధీరా ॥ 1 ॥
జటాజూట సిర మునిపట ధారీ । మహి ఖని కుస సాఁథరీ సఁవారీ ॥
అసన బసన బాసన బ్రత నేమా । కరత కఠిన రిషిధరమ సప్రేమా ॥ 2 ॥
భూషన బసన భోగ సుఖ భూరీ । మన తన బచన తజే తిన తూరీ ॥
అవధ రాజు సుర రాజు సిహాఈ । దసరథ ధను సుని ధనదు లజాఈ ॥ 3 ॥
తెహిఁ పుర బసత భరత బిను రాగా । చంచరీక జిమి చంపక బాగా ॥
రమా బిలాసు రామ అనురాగీ । తజత బమన జిమి జన బడభాగీ ॥ 4 ॥

శ్రీరామజననియైన కౌసల్యాదేవికిని, గురువైన వసిష్ఠునకును శిరసా ప్రణమిల్లి, ప్రభు చరణపాదుకలఆజ్ఞలను బడసి, ధర్మశ్రేష్ఠుడు, ధీరుడైన భరతుడు నందిగ్రామమున ఒక పర్ణకుటీరమును నిర్మించుకొని, అందు నివసింపసాగెను. శిరమున జటాజూటమును, మునులవలె వల్కలములను ధరించెను. నేలను త్రవ్వి, దానిపై కుశాసనమును ఏర్పఱచెను. భోజనము, వస్త్రములు, పాత్రలు, వ్రతనియమములు మొదలగు విషయములలో శ్రద్ధాదరములతో ఋషీశ్వరుల కఠిన ధర్మములనే ప్రీతితో పాటించెను. ఆభరణములను, రాజోచిత వస్త్రములను సమస్త సుఖభోగము లను త్రికరణశుద్ధిగా తృణప్రాయముగా భావించి త్యజించెను. అత్యున్నత వైభవ సంపదలతో తులతూగుచున్న అయోధ్యా రాజ్యమును జూచి ఇంద్రుడుగూడ అసూయాగ్రస్తుడగుచుండెను. దశరథునిసంపదలను విని, కుబేరుడు గూడ సిగ్గుపడుచుండెను. అట్టి అయోధ్యయందు భరతుడు సంపెంగ పుష్పవనములో భ్రమరము వలె అనాసక్తముగా నివసించుచుండెను. శ్రీరామచంద్రుని పరమభక్తులు లక్ష్మీదేవి ప్రసాదించు భోగభాగ్యములన్నింటిని కన్నెత్తియైనను చూడకుండిరి. (చౌ॥ 1-4)

దో- రామ పేమ భాజన భరతు, బడే న ఎహిఁ కరతూతి ।
చాతక హంస సరాహిఅత, టేఁక బిబేక బిభూతి ॥ 324 ॥

చాతకము తానెంతగా దప్పిగొన్నను అది మేఘజలముకొఱకే నిరీక్షించుచుండును. నిష్ఠతో నిరీక్షించు గుణము దానికి సహజము. అందువలన అది శ్లాఘనీయము. నీరక్షీరములను వేఱుచేయగలశక్తి హంస ప్రత్యేకత. అట్టి వివేకశక్తివలన అది ప్రశంసా పాత్రమైనది. చాతకమునందలి నియమనిష్ఠలును, హంసయొక్క వివేచనాశక్తియు భరతునకు సహజముగా అబ్బినగుణములు. ఏలనన శ్రీరాముని పునరాగమనమునకై నియమనిష్ఠలతో భరతుడు ఎదురు చూచుచుండెను. ధర్మాధర్మములను వేఱుచేసి, స్పష్టముగా చూడగలవాడు భరతుడు. ఈ విశిష్ట గుణములను కలిగి యుండుటయేగాక శ్రీరామునియెడ అనన్యభక్తి తత్పరతలు కలిగియుండుటయు, శ్రీరామునకు ప్రీతిపాత్రుడగుటయు ఆయన వైశిష్ట్యములు. అందువలననే భరతుడు అత్యంత శ్లాఘనీయుడు. (దో॥ 324)

చౌ- దేహ దినహుఁ దిన దూబరి హోఈ । ఘటఇ తేజు బలు ముఖఛబి సోఈ ॥
నిత నవ రామ ప్రేమ పను పీనా । బఢత ధరమ దలు మను న మలీనా ॥ 1 ॥
జిమి జలు నిఘటత సరద ప్రకాసే । బిలసత బేతస బనజ బికాసే ॥
సమ దమ సంజమ నియమ ఉపాసా । నఖత భరత హియ బిమల అకాసా ॥ 2 ॥

ధ్రువ బిస్వాసు అవధి రాకా సీ । స్వామి సురతి సురబీథి బికాసీ ॥
రామ పేమ బిధు అచల అదోషా । సహిత సమాజ సోహ నిత చోఖా ॥ 3 ॥
భరత రహని సముఝని కరతూతీ । భగతి బిరతి గున బిమల బిభూతీ ॥
బరనత సకల సుకబి సకుచాహీం । సేస గనేస గిరా గము నాహీం ॥ 4 ॥

భరతుని తనువు దినదినమునకును శుష్కింపసాగెను. కాని అతని ఆత్మబలము, తేజస్సు, ముఖవర్చస్సు దినదినాభివృద్ధి చెందుచుండెను. శ్రీరామునిపై అపారమైన ఆతనిభక్తి నిత్య నూతనముగా పరిపుష్టమగుచుండెను. ధర్మనిష్ఠలు నిరంతరము అభివృద్ధి యగుచుండెను. మనస్సు ప్రసన్నమై విలసిల్లుచుండెను. శరదృతువునందు సరోవరములు నిర్మలములైన జలములతో స్వచ్ఛముగా విరాజిల్లునట్లును, ఆకాశము నిర్మలముగా ప్రకాశించురీతి. కమలములు చక్కగా వికసించి, శోభిల్లు విధముగా భరతుని హృదయమనెడి నిర్మలాకాశము శమ, దమ, సంయమ, నియమ-ఉపవాసాదివ్రతములనెడి నక్షత్రములచే విరాజిల్లుచుండెను, భరతుని హృదయాకాశము నందు 'రాముడు తప్పక తిరిగివచ్చును' అని దృఢ విశ్వాసమే ధ్రువతారగా, పదునాల్గు సంవత్సరముల 'అవధి'యే పూర్ణచంద్రచంద్రికలుగా, శ్రీరాముని నిరంతరస్మృతియే పాలపుంత (సురవీధి)గా ప్రకాశించుచుండెను. శ్రీరామునిపైగల నిశ్చలభక్తి తరగని చంద్రుడై సుగుణసమూహమనెడి నక్షత్రముల మధ్య విలసిల్లుచుండెను. భరతుని ప్రవర్తనను, విజ్ఞానమును, కార్యములను, భక్తి వైరాగ్యములను, నిర్మలగుణములను, ఐశ్వర్యమును, వర్ణించుటకు ఉత్తమకవులుసైతము తటపటాయించెదరు. ఏలనన శేషుడు, గణేశుడు, వాగ్దేవియు వాటిని స్పృశింపలేరు. (చౌ॥ 1-4)

దో- నిత పూజత ప్రభు పాంవరీ, ప్రీతి న హృదయం సమాతి ।
మాగి మాగి ఆయసు కరత, రాజ కాజ బహు భాంతి ॥ 325 ॥

భరతుడు నిత్యము శ్రీరామునిపాదుకలను పూజించి, పొంగిపొరలుచున్న ప్రేమభావముతో వాటిఆజ్ఞలో రాజ్యకార్యములను నిర్వహించుచుండెను. (దో॥ 325)

చౌ- పులక గాత హియం సియ రఘుబీరూ । జీహ నాము జప లోచన నీరూ ॥
లఖన రామ సియ కానన బసహీం । భరతు భవన బసి తప తను కసహీం ॥ 1 ॥
దోఉ దిసి సముఝి కహత సబు లోగూ । సబ బిధి భరత సరాహన జోగూ ॥
సుని బ్రత నేమ సాధు సకుచాహీం । దేఖి దసా మునిరాజ లజాహీం ॥ 2 ॥
పరమ పునీత భరత ఆచరనూ । మధుర మంజు ముద మంగల కరనూ ॥
హరన కఠిన కలి కలుష కలేసూ । మహామోహ నిసి దలన దినేసూ ॥ 3 ॥
పాపపుంజ కుంజర మృగరాజూ । సమన సకల సంతాప సమాజూ ॥
జన రంజన భంజన భవ భారూ । రామ సనేహ సుధాకర సారూ ॥ 4 ॥

భరతుని హృదయమున సర్వదా శ్రీ సీతారాములు వసించుచుండిరి. అతనినాలుకపై రామనామజపము సాగుచునే యుండెను. దానిచే తనువు పులకరించుచుండెను. నేత్రములు ఆనందాశ్రుపూర్ణములగుచుండెను. శ్రీ సీతారామలక్ష్మణులు వనములలో నివసించుచుండిరి. కాని భరతుడు ఇంటిలోనే తపస్సు చేయుచు శరీరమును శుష్కింపజేయుచుండెను. ఆ ఉభయుల (శ్రీరామ-భరతుల) పరిస్థితులను మనస్సునకు దెచ్చుకొని, ప్రజలు 'భరతుడు అన్నివిధముల శ్లాఘనీయుడు' అనియనుచుండిరి. అతని నియమవ్రతములను విని, సాధుపుంగవులు సిగ్గుపడుచుండిరి. అతని ప్రేమనిష్ఠను జూచి మునులు గూడ లజ్జతో తలలు వంచుకొనుచుండిరి. భరతునిఆచరణము పరమపవిత్రము, మధురము, మనోహరము, ఆనందప్రదము. అది కలియుగ పాపములను, క్లేశములను తొలగించునది. మహామోహమనెడి చిమ్మచీకట్లను పటాపంచలు చేయుటలో సూర్యునివంటిది. అతనిజీవనవిధానము పాపసమూహములనెడు ఏనుగుల పాలిటి సింహము. అది సర్వసంతాపహరము, భక్తులకు ఆనంద దాయకము, సంసారబంధములనుండి ముక్తిని ప్రసాదించును. అది శ్రీరామచంద్రభక్తిరసామృత ప్లావితము. (చౌ॥ 1-4)

ఛం- సియ రామ ప్రేమ పియూష పూరన హోత జనము న భరత కో।
ముని మన అగమ జమ నియమ సమ దమ బిషమ బ్రత ఆచరత కో॥
దుఖ దాహ దారిద దంభ దూషన సుజస మిస అపహరత కో।
కలికాల తులసీ సే సఠన్హి హఠి రామ సనముఖ కరత కో॥

నిరంతరము శ్రీసీతారామచంద్రుల ప్రేమామృతముతో నిండియుండువాడు భరతుడు. అతడు జన్మింపకున్నచో మునుల మనస్సులకును అగమ్యమైన ఈయమనియమములను, శమదమాదిక కఠినవ్రతములను అభ్యసింపగలవారెవరు? అట్లే దుఃఖము, సంతాపము, దారిద్ర్యము, దంభము మొదలగు దోషములను హరింపజేసెడి యశోమూర్తులెవరు? అంతే గాక తులసీదాసు వంటి పాపాత్ములను శ్రీరాముని సమ్ముఖమునకు తీసికొని పోజాలెడి వారెవరు? (ఛం)

సో- భరత చరిత కరి నేము, తులసీ జో సాదర సునహిం।
సీయ రామ పద పేము, అవసి హోఇ భవ రస బిరతి ॥ 326 ॥

తులసీదాసు పలుకుచున్నాడు. అయోధ్యాకాండమునకు భరతుని చరితమే పట్టుగొమ్మ. దానిని సాదరముగా నియమ నిష్ఠలతో వినెడి వారికి శ్రీ సీతారామచంద్రుల చరణములపై భక్తి అవశ్యముగా కలుగును, సాంసారిక విషయములయందు విరక్తియు జనించును. (సో॥ 326)

మాసపారాయణము - ఇరువది ఒకటవ విరామము

ఇతి శ్రీమద్రామచరితమానసే సకలకలికలుషవిధ్వంసనే ద్వితీయ సోపానః సమాప్తః

కలియుగపాపములను నశింపజేయు శ్రీరామచరితమానసమునందలి

అయోధ్యాకాండము అను ద్వితీయ సోపానము సమాప్తము

(అయోధ్యాకాండము సమాప్తము)

శ్రీ గణేశాయ నమః
శ్రీజానకీవల్లభో విజయతే

శ్రీరామచరితమానసము

తృతీయ సోపానము

అరణ్యకాండము

దైవ స్తుతి

శ్లో॥ మూలం ధర్మతరోర్వివేకజలధేః పూర్ణేందుమానందదం
వైరాగ్యాంబుజభాస్కరం హ్యఘఘనధ్వాంతాపహం తాపహమ్ ।
మోహాంభోధరపూగపాటనవిధౌ స్వఃసంభవం శంకరం
వందే బ్రహ్మకులం కలంకశమనం శ్రీరామభూపప్రియమ్ ॥ 1 ॥

ధర్మమనెడి వృక్షమునకు మూలమైనవాడును, వివేకమనెడి సాగరమునకు ఆనందమును గూర్చు చంద్రుడును, వైరాగ్యమనెడి కమలమును వికసింపజేసెడి సూర్యుడును, పాపములనెడి ఘోరాంధకారములను నిశ్చయముగా రూపుమాపువాడును, తాపత్రయములను (దైహిక, దైవిక, భౌతిక తాపములను) హరించువాడును, మోహములనెడి మేఘసమూహములను చెల్లాచెదరు చేయుటలో ఆకాశమున ఉత్పన్నమైన వాయువు వంటివాడును, పరబ్రహ్మస్వరూపుడును, కళంకములను పాఱద్రోలువాడును, శ్రీరామచంద్ర ప్రభువునకు ఇష్టదైవమైనవాడును అగు శ్రీ శంకరునకు వందనమాచరింతును. (1)

శ్లో॥ సాంద్రానందపయోదసౌభగతనుం పీతాంబరం సుందరం
పాణౌ బాణశరాసనం కటిలసత్తూణీరభారం వరమ్ ।
రాజీవాయతలోచనం ధృతజటాజూటేన సంశోభితం
సీతాలక్ష్మణసంయుతం పథిగతం రామాభిరామం భజే ॥ 2 ॥

శ్రీరామచంద్రప్రభువు పరమానంద స్వరూపుడు. (అతడు) సజలమేఘ శ్యామసుందరుడు, మనోహర పీతవల్కలధారి, కరకమలములయందు ధనుర్బాణములను ధరించినవాడు, నడుమున అక్షయతూణీరశోభితుడు, విశాలకమలనేత్రుడు, శిరమున జటాజూటములతో శోభిల్లుచున్నవాడు, సీతాలక్ష్మణసమేతుడై వనపథములలో సాగిపోవుచున్నవాడు, సర్వ శ్రేష్ఠుడు, నయనాభిరాముడును ఐన ఆ రఘువరుని నేను భజింతును. (2)

సో॥ ఉమా రామగున గూఢ, పండిత ముని పావహిఁ బిరతి ।
పావహిఁ మోహ బిమూఢ, జే హరి బిముఖ న ధర్మరతి ॥

ఓ ఉమా! శ్రీరామునిగుణములు గూఢములైనవి, అవి పండితులకును, మునులకును పరమవైరాగ్యమును ప్రసాదించును. కాని శ్రీహరియెడ విముఖులును, ధర్మానురక్తిలేనివారును అగు మూర్ఖులు మోహగ్రస్తులగుచుందురు. (సోరఠ)

జయంతుని గర్వభంగము

చౌ- పురనర భరత ప్రీతి మైఁ గాఈ । మతి అనురూప అనూప సుహాఈ ॥
అబ ప్రభుచరిత సునహు అతి పావన । కరత జె బన సుర నర ముని భావన ॥ 1 ॥
ఏక బార చుని కుసుమ సుహాఏ । నిజ కర భూషన రామ బనాఏ ॥
సీతహి పహిరాఏ ప్రభు సాదర । బైఠే ఫటిక సిలా పర సుందర ॥ 2 ॥
సురపతిసుత ధరి బాయస బేషా । సఠ చాహత రఘుపతి బల దేఖా ॥
జిమి పిపీలికా సాగర థాహా । మహా మందమతి పావన చాహా ॥ 3 ॥
సీతా చరన చోఁచ హతి భాగా । మూఢ మందమతి కారన కాగా ॥
చలా రుధిర రఘునాయక జానా । సీఁక ధనుష సాయక సంధానా ॥ 4 ॥

అయోధ్యా పౌరుల భక్తి ప్రపత్తులను, అనన్యభక్తిభరితుడైన భరతునిప్రేమానురాగములను గూర్చి యథాశక్తి వర్ణించితిని. దేవతలను మునులను మనుష్యులను సర్వదా సంతసింపజేయు శ్రీరామచంద్రుడు వనవాసకాలమున ప్రదర్శించిన పవిత్రలీలావిలాసములను వినుడు. ఒకానొకనాడు శ్రీరాముడు సుందర కుసుమములను సేకరించి, సీతాసమేతుడై నిర్మలస్ఫటిక శిలపై కూర్చొనియుండెను. తాను స్వయముగా సిద్ధపఱచిన పుష్పభూషణములతో ఆమెను అలంకరించెను. ఆ సమయమున దేవేంద్రునికుమారుడును మందబుద్ధియునైన జయంతుడు కాకి రూపమును ధరించి, శ్రీరాముని మహిమలను పరీక్షింపదలచెను. అతని ప్రయత్నము చీమ సముద్రపులోతులను చూడదలిచినట్లుండెను. ఈ కారణమున ఆ మందబుద్ధి కాకి రూపమును ధరించి సీతాదేవి పాదములను తన ముక్కుతో పొడిచి పాఱిపోయెను. ముక్కుతో పొడువబడిన ఆ గాయమునుండి రక్తము స్రవించుచుండుట చూచిన శ్రీరాముడు ఒక గడ్డి పోచను బాణముగా చేసి, ప్రయోగించెను. (చౌపాఈ॥ 1-4)

దో- అతి కృపాల రఘునాయక, సదా దీన పర నేహ ।
తా సన ఆయి కీన్హ ఛలు, మూరఖ అవగునగేహ ॥ 1 ॥

శ్రీరఘునాథుడు అత్యంత కృపాళువు. దీనజనబాంధవుడు. అట్టి రామునికే మూర్ఖుడైన జయంతుడు వంచనతో కీడు తలపెట్టెను. (దోహా 1)

చౌ- ప్రేరిత మంత్ర బ్రహ్మసర ధావా । చలా భాజి బాయస భయ పావా ॥
ధరి నిజ రూప గయఉ పితు పాహీं । రామ బిముఖ రాఖా తేహి నాహీं ॥ 1 ॥
భా నిరాస ఉపజీ మన త్రాసా । జథా చక్ర భయ రిషి దుర్బాసా ॥
బ్రహ్మధామ సివపుర సబ లోకా । ఫిరా శ్రమిత బ్యాకుల భయ సోకా ॥ 2 ॥
కాహూँ బైఠన కహా న ఓహీ । రాఖి కో సకఇ రామ కర ద్రోహీ ॥
మాతు మృత్యు పితు సమన సమానా । సుధా హోఇ బిష సును హరిజానా ॥ 3 ॥
మిత్ర కరఇ సత రిపు కై కరనీ । తా కహँ బిబుధనదీ బైతరనీ ॥
సబ జగు తాహి అనలహు తే తాతా । జో రఘుబీర బిముఖ సును భ్రాతా ॥ 4 ॥
నారద దేఖా బికల జయంతా । లాగి దయా కోమల చిత సంతా ॥
పఠవా తురత రామ పహిं తాహీ । కహేసి పుకారి ప్రనత హిత పాహీ ॥ 5 ॥
ఆతుర సభయ గహేసి పద జాఈ । త్రాహి త్రాహి దయాల రఘురాఈ ॥
అతులిత బల అతులిత ప్రభుతాఈ । మైं మతిమంద జాని నహిं పాఈ ॥ 6 ॥
నిజ కృత కర్మ జనిత ఫల పాయఉँ । అబ ప్రభు పాహి సరన తకి ఆయఉँ ॥
సుని కృపాల అతి ఆరత బానీ । ఏకనయన కరి తజా భవానీ ॥ 7 ॥

మంత్రచోదితమైన ఆ బ్రహ్మాస్త్రము ఆ కాకిని వెంటాడసాగెను. భయభ్రాంతమై ఆ కాకి పరుగెత్తసాగెను. తన నిజస్వరూపముతో జయంతుడు ఇంద్రుని కడకు పోయెను. శ్రీరామ విరోధిగా ఎటింగి ఇంద్రుడతనిని రక్షించుటకు పూనుకొనలేదు. అప్పుడు ఆ జయంతుడు విష్ణు చక్రమునకు దుర్వాసుడు భయపడినట్లు నిరాశతో భయకంపితుడయ్యెను. భయము, అలసట, దుఃఖములతో వ్యాకులుడై, అతడు బ్రహ్మలోకమునకును, శివలోకమునకును, తదితర లోకములకును వెళ్లెను. కాని ఎవ్వరును అతనిని రక్షింపకపోగా కనీసము కూర్చుండుమనియు అనలేదు. శ్రీరామునకు ద్రోహము తలపెట్టిన వానిని ఎవరు రక్షింపగలరు? (కాక భుశుండి పలుకుచున్నాడు) ఓ గరుడుడా! వినుము. అట్టి వానికి తల్లి మృత్యువుతో సమానము. తండ్రి యముని వంటివాడు. అమృతము విష ప్రాయమగును. శ్రీరామద్రోహికి మిత్రులును శత్రువులే యగుదురు. దేవనది గంగ వానికి వైతరణిగా అగును. సోదరా! వినుము. శ్రీరామునకు విముఖుడైన వానిని ప్రపంచము కార్చిచ్చు వలె భస్మమొనర్చును. నారదుడు ఆపదపాలైన జయంతుని జూచి జాలిపడెను. సాధుజనులచిత్తములు కోమలములు గదా! నారదుడు జయంతునితో "నీవు వెంటనే శ్రీరాముని యొద్దకు వెళ్లి, 'ఓ శరణాగత వత్సలా! పాహి పాహి' అని ప్రార్థించుము" అని హితము పలికెను. జయంతుడు వెంటనే శ్రీరామునికడకు వచ్చి నారదుడు చెప్పినట్లు 'ఓ శరణాగత వత్సలా! నన్ను రక్షింపుము'- అని ప్రార్థించెను. భయకంపితుడైన జయంతుడు ఆతురతతో శ్రీరామునిపాదములపైబడి వేడుకొనెను. "ఓ దీనదయాళూ! రక్షింపుము రక్షింపుము. నేను నీ అపారబలమహత్త్వములను గుర్తింపజాలని మందబుద్ధిని. నేను జేసిన కర్మఫలమును అనుభవించితిని. ప్రభూ! నన్ను కాపాడుము. మిమ్ము శరణుజొచ్చితిని." (శివుడు పల్కుచున్నాడు)

ఓ పార్వతీ! కృపానిధియైన శ్రీ రఘునాథుడు ఆ దుఃఖితుని గోడు విని, ఒక కంటిని తొలగించి, వానిని క్షమించి విడిచిపెట్టెను. (అప్పటి నుండియు కాకి వంశమే 'ఏకాక్షి' అయినట్లు ప్రసిద్ధి). (చౌ॥ 1-7)

సో- కీన్హ మోహ బస ద్రోహ, జద్యపి తేహి కర బధ ఉచిత ।
ప్రభు ఛాడేఉ కరి ఛోహ, కో కృపాల రఘుబీర సమ ॥ 2 ॥

జయంతుడు మోహవశమున వైరము పూని, శ్రీరామునకు కీడు తలపెట్టెను. చంపదగిన వాడేయైనను ప్రభువు వానిని దయదలచి వదలిపెట్టెను. శ్రీరామచంద్రునితో తులతూగగల దయామయు డెవ్వడుండును? (సో॥ 2)

శ్రీరాముడు అత్రి మహర్షిని దర్శించుట

చౌ- రఘుపతి చిత్రకూట బసి నానా । చరిత కిఏ శ్రుతి సుధా సమానా ॥
బహురి రామ అస మన అనుమానా । హోఇహి భీర సబహిఁ మోహి జానా ॥ 1 ॥
సకల మునిన్హ సన బిదా కరాఈ । సీతా సహిత చలే ద్వౌ భాఈ ॥
అత్రి కే ఆశ్రమ జబ ప్రభు గయఊ । సునత మహాముని హరషిత భయఊ ॥ 2 ॥
పులకిత గాత అత్రి ఉఠి ధాఏ । దేఖి రాము ఆతుర చలి ఆఏ ॥
కరత దండవత ముని ఉర లాఏ । ప్రేమ బారి ద్వౌ జన అన్హవాఏ ॥ 3 ॥
దేఖి రామ ఛబి నయన జుడానే । సాదర నిజ ఆశ్రమ తబ ఆనే ॥
కరి పూజా కహి బచన సుహాఏ । దిఏ మూల ఫల ప్రభు మన భాఏ ॥ 4 ॥

శ్రీ రఘునాథుడు చిత్రకూటమున అద్భుతలీలావిలాసములను అనేకమొనర్చెను. అవి శ్రవణపేయములు. ఒకనాడు శ్రీరాముడు ఇట్లు ఆలోచించెను. "నేను ఇచ్చట ఉన్న విషయమును అందఱును ఎఱుగుదురు. కావున ఎల్లరును ఇక్కడ చేరుచుందురు" ఇట్లు తలంచి, సోదరులు ఇద్దఱును మునులఅజ్ఞలను గైకొని, సీతాదేవితోగూడి ముందునకు సాగిరి.

అత్రిముని ఆశ్రమమును చేరగానే ప్రభువురాకకు ఆమహాముని మిక్కిలి సంతోషించెను. అత్రి పులకితగాత్రుడై లేచి ఎదురుగా వచ్చుచుండెను. పరుగుపరుగున వచ్చుచున్న మునిని జూచి శ్రీరాముడును వేగముగా ముందుకు నడచెను. దండప్రణామముల నాచరించిన శ్రీరాముని ఆ మహర్షి లేవనెత్తి, హృదయమునకు హత్తుకొనెను. సోదరులిద్దఱిని ముని తన ఆనందాశ్రువులతో తడిపెను. శ్రీరామునిఅలౌకికసౌందర్యమును అతడు తనివితీర గాంచెను. ఆతని నేత్రములు చల్లబడెను. సాదరముగా తనఆశ్రమమునకు గొనిపోయెను. వారిని భక్తితో పూజించి, మధుర వచనములను పలికి వారికి, కందమూల ఫలములను సమర్పించెను. ప్రభువు వాటిని ప్రీతితో ఆరగించెను. (చౌ॥ 1-4)

సో- ప్రభు ఆసన ఆసీన, భరి లోచన సోభా నిరఖి ।
మునిబర పరమ ప్రబీన, జోరి పాని అస్తుతి కరత ॥ 3 ॥

ఆసనమును అలంకరించిన ప్రభుశోభ అత్రిమహామునికి కనువిందు గావించెను. పరమ జ్ఞానియైన అత్రి అంజలి ఘటించి, ప్రభువునిట్లు స్తుతింపసాగెను. (సో॥ 3)

అత్రికృత శ్రీరామ స్తుతి

ఛం-నమామి భక్తవత్సలం । కృపాలు శీల కోమలం ॥
భజామి తే పదాంబుజం । అకామినాం స్వధామదం ॥ 1 ॥
నికామ శ్యామసుందరం । భవాంబునాథ మందరం ॥
ప్రఫుల్ల కంజ లోచనం । మదాది దోష మోచనం ॥ 2 ॥
ప్రలంబబాహు విక్రమం । ప్రభోఽ ప్రమేయ వైభవం ॥
నిషంగ చాప సాయకం । ధరం త్రిలోక నాయకం ॥ 3 ॥
దినేశ వంశ మండనం । మహేశ చాప ఖండనం ॥
మునీంద్ర సంత రంజనం । సురారి వృంద భంజనం ॥ 4 ॥
మనోజ వైరి వందితం । అజాది దేవ సేవితం ॥
విశుద్ధ బోధ విగ్రహం । సమస్త దూషణాపహం ॥ 5 ॥
నమామి ఇందిరాపతిం । సుఖాకరం సతాం గతిం ॥
భజే సశక్తి సానుజం । శచీపతి ప్రియానుజం ॥ 6 ॥
త్వదంఘ్రి మూల యే నరాః । భజంతి హీన మత్సరాః ॥
పతంతి నో భవార్ణవే । వితర్క వీచి సంకులే ॥ 7 ॥
వివిక్త వాసినః సదా । భజంతి ముక్తయే ముదా ॥
నిరస్య ఇంద్రియాదికం । ప్రయాంతి తే గతిం స్వకం ॥ 8 ॥
తమేకమద్భుతం ప్రభుం । నిరీహమీశ్వరం విభుం ॥
జగద్గురుం చ శాశ్వతం । తురీయమేవ కేవలం ॥ 9 ॥
భజామి భావ వల్లభం । కుయోగినాం సుదుర్లభం ॥
స్వభక్త కల్ప పాదపం । సమం సుసేవ్యమన్వహం ॥ 10 ॥
అనూప రూప భూపతిం । నతోఽహముర్విజా పతిం ॥
ప్రసీద మే నమామి తే । పదాబ్జ భక్తి దేహి మే ॥ 11 ॥
పఠంతి యే స్తవం ఇదం । నరాదరేణ తే పదం ॥
వ్రజంతి నాత్ర సంశయం । త్వదీయ భక్తి సంయుతాః ॥ 12 ॥

ఓ భక్తవత్సలా! పరమదయాళూ! కోమలస్వభావ శీలములు గలవాడా! నిష్కామప్రవృత్తి గల పరమభక్తులకు పరంధామమునొసంగు వాడా! నీకు నమస్కారము. నీ చరణకమలములను సేవింతును. నితాంతశ్యామసుందరా! సంసారసముద్రమును మథించు మందరాచలమా! వికసితపద్మలోచనా! మదాదిదోషములనుండి

ముక్తినిప్రసాదించువాడా! ప్రభూ! ఆజానుబాహుడవైన నీ పరాక్రమము, ఐశ్వర్యము అప్రమేయములు. తూణీరధనుర్బాణములను ధరించిన మీరు లోకత్రయమునకును ప్రభువులు. సూర్యవంశభూషణా! శివధనుర్భంగమును గావించినవాడా! మునీశ్వరులకును, సాధుపుంగవులకును ఆనందదాయకా! అమరారులైన రాక్షసులను రూపుమాపువాడా! కామారియైన శివునిచే పూజింపబడువాడా! బ్రహ్మాదిదేవతలచే సేవింపబడువాడా! విశుద్ధజ్ఞానస్వరూపా! సమస్తదోషములను హరించువాడా! సుఖములకు పెన్నిధియైన వాడా! సజ్జనులకు ఏడుగడయైన వాడా! లక్ష్మీపతీ! నీకు ప్రణమిల్లెదను. నీవు ఉపేంద్రుడవు. ఆదిశక్తియైనసీతాదేవితోడను, సోదరుడైన లక్ష్మణునితోడను గూడియున్న నీకు మ్రొక్కెదను. మత్సరరహితులై నీ చరణములను సేవించువారు తర్కవితర్క రూప సందేహ తరంగములతోగూడిన సంసారసాగరమున బడరు. ఇంద్రియ సుఖములను త్యజించి, సర్వదా పరమానందభరితులై ముక్తికై నిన్ను భజించు ఏకాంతవాసులకు నీవు కైవల్యమును అనుగ్రహించు వాడవు. నీవు నిరుపమానప్రభుడవు. సర్వాద్భుత సమర్థుడవు. ఇచ్ఛారహితుడవు. పరమేశ్వరుడవు. సర్వ వ్యాపకుడవు. జగద్గురుడవు. సనాతనుడవు. త్రిగుణాతీతుడవు. కేవలస్వరూపుడవు. అట్టి నీకు నమస్కారములు. అట్లే భావప్రియుడవు. కుయోగులకు దుర్లభుడవు. భక్తుల పాలిటి 'కల్పవృక్షము' ఐనవాడవు. సముడవు. సుఖ సేవ్యుడవు. అట్టి నిన్ను అనుదినము ఆరాధించెదను. సాటిలేనిరూపము గల ఓ భూపతీ! జానకీనాథా! నీకు ప్రణమిల్లెదను. నా యందు ప్రసన్నుడవు కమ్ము. నీకుప్రణమిల్లుదును. నీ పదాబ్జములపై భక్తిని ప్రసాదింపుము. ఈ స్తుతిని సాదరముగా పఠించు వారు మీ యెడ భక్తి ప్రపత్తులు గలవారై, నిస్సందేహముగా పరమపదమైన వైకుంఠమును పొందెదరు. (ఛం॥ 1-12)

దో-బినతీ కరి ముని నాఇ సిరు, కహ కర జోరి బహోరి ।
చరన సరోరుహ నాథ జని, కబహుఁ తజై మతి మోరి ॥ 4 ॥

ఇట్లు ప్రార్థించి, అత్రి మహాముని శిరసా నమస్కరించి, చేతులు జోడించి పలికెను. "ప్రభూ! నా మనస్సెప్పుడును నీ పాదపద్మములను వదలక యుండుగాక." (దో॥ 4)

సీతాదేవికి అనసూయాదేవి ఉపదేశములు

చౌ- అనుసుఇయా కే పద గహి సీతా । మిలీ బహోరి సుసీల బినీతా ॥
రిషిపతినీ మన సుఖ అధికాఈ । ఆసిష దేఇ నికట బైఠాఈ ॥ 1 ॥
దిబ్య బసన భూషన పహిరాఏ । జే నిత నూతన అమల సుహాఏ ॥
కహ రిషిబధూ సరస మృదు బానీ । నారిధర్మ కఛు బ్యాజ బఖానీ ॥ 2 ॥
మాతు పితా భ్రాతా హితకారీ । మితప్రద సబ సును రాజకుమారీ ॥
అమిత దాని భర్తా బయదేహీ । అధమ సో నారి జో సేవ న తేహీ ॥ 3 ॥
ధీరజ ధర్మ మిత్ర అరు నారీ । ఆపద కాల పరిఖిఅహిఁ చారీ ॥
బృద్ధ రోగబస జడ ధనహీనా । అంధ బధిర క్రోధీ అతి దీనా ॥ 4 ॥

ఐసెహు పతి కర కిఏఁ అపమానా । నారి పావ జమపుర దుఖ నానా ॥
ఏకఇ ధర్మ ఏక బ్రత నేమా । కాయఁ బచన మన పతి పద ప్రేమా ॥ 5 ॥
జగ పతిబ్రతా చారి బిధి అహహీఁ । బేద పురాన సంత సబ కహహీఁ ॥
ఉత్తమ కే అస బస మన మాహీఁ । సపనెహుఁ ఆన పురుష జగ నాహీఁ ॥ 6 ॥
మధ్యమ పరపతి దేఖఇ కైసేఁ । భ్రాతా పితా పుత్ర నిజ జైసేఁ ॥
ధర్మ బిచారి సముఝి కుల రహఈ । సో నికిష్ట త్రియ శ్రుతి అస కహఈ ॥ 7 ॥
బిను అవసర భయ తేఁ రహ జోఈ । జానెహు అధమ నారి జగ సోఈ ॥
పతి బంచక పరపతి రతి కరఈ । రౌరవ నరక కల్ప సత పరఈ ॥ 8 ॥
ఛన సుఖ లాగి జనమ సత కోటీ । దుఖ న సముఝ తెహి సమ కో ఖోటీ ॥
బిను శ్రమ నారి పరమ గతి లహఈ । పతిబ్రత ధర్మ ఛాడి ఛల గహఈ ॥ 9 ॥
పతి ప్రతికూల జనమ జహఁ జాఈ । బిధవా హోఇ పాఇ తరునాఈ ॥ 10 ॥

పిదప సౌశీల్యవతియైన సీతాదేవి అత్రిమహర్షి పత్ని యైన అనసూయాదేవికి వినయముతో పాదాభివందనమాచరించెను. మునిపత్ని మిక్కిలి సంతసించినదై ఆశీర్వదించి, సీతాదేవిని తన ప్రక్కన కూర్చుండబెట్టుకొనెను. పిదప ఆమె సీతాదేవికి నిత్యనూతనములు, నిర్మలములు, మనోహరములైన దివ్యవస్త్రములను ఆభరణములను ధరింపజేసెను. పిమ్మట తనమృదుమధుర వచనములద్వారా స్త్రీధర్మములను వివరింపసాగెను. "రాజకుమారీ! వినుము. తల్లిదండ్రులు, సోదరులు, అందఱును హితమును గూర్చువారే. సహృదయులే కాని వీరందఱును కొంత పరిమితి వఱకే మేలు చేకూర్పగలరు. కాని పతి అపరిమితసుఖములనిచ్చును. అంతేగాదు, మోక్షప్రాప్తికిని తోడ్పడును. కనుక పతికి సేవలొనర్పని సతి నిజముగా అధమురాలు. ఆపదలయందే ధైర్యము, ధర్మము, మిత్రుడు, భార్య వీరికి పరీక్ష జరుగును. వృద్ధుడు, రోగి, మూర్ఖుడు, నిర్ధనుడు, అంధుడు, బధిరుడు, కోపిష్ఠి, అతిదీనుడు- ఐన పతినిగూడ అవమానపఱచు స్త్రీ నానావిధ నరకయాతనలను పొందును. త్రికరణశుద్ధిగా పతిపాదములను సేవించుటయే స్త్రీకి ఏకైక ధర్మము, వ్రతము, నియమము. ప్రపంచమున పతివ్రతలు నాలుగు విధములుగా ఉందురు. తన పతిని దప్ప స్వప్నమున గూడ పరపురుషుని స్మరింపని స్త్రీయే 'ఉత్తమ పతివ్రత' యని వేదములు, పురాణములు సజ్జనులు వక్కాణింతురు. పరపురుషుని తనసొంతసోదరునివలెను, తండ్రి వలెను, కుమారుని వలెను భావించు స్త్రీ మధ్యమ శ్రేణికి చెందిన పతివ్రత. తన ధర్మమును విచారించి, తన వంశమర్యాదలను పాటించి, మనో నిగ్రహము కలిగియుండు స్త్రీ తృతీయ (అధమ) శ్రేణికి చెందినదిగ వేదములు పేర్కొను చున్నవి. గత్యంతరము లేని కారణమున భయముచే పతివ్రతగా నుండెడి స్త్రీ ప్రపంచమున 'అధమాధమురాలు' అనియెఱుంగ వలయును. పతిని మోసగించుచు పరపురుషుని ప్రేమించు స్త్రీ అనేకకల్పములవఱకును రౌరవాది నరకయాతనలకు గురియగును. కోటి జన్మలవఱకును ప్రాప్తించు దుఃఖములనుగూడ సరకుసేయక క్షణికసుఖమునకై కక్కుర్తిపడు స్త్రీ 'కులట' యనబడును. మోసము, కపటములేకుండ పతివ్రతాధర్మములను పాటించు స్త్రీ అనాయాసముగనే పరమపదమును పొందును. పతికి ప్రతికూలముగా సంచరించెడి స్త్రీ మఱు జన్మలో చిన్న వయస్సులోనే వైధవ్యమును పొందును- (చౌ॥ 1-10)

సో- సహజ అపావని నారి, పతి సేవత సుభ గతి లహఇ ।
జసు గావత శ్రుతి చారి, అజహుఁ తులసికా హరిహి ప్రియ ॥ 5(క) ॥
సును సీతా తవ నామ, సుమిరి నారి పతిబ్రత కరహిఁ ।
తోహి ప్రానప్రియ రామ, కహిఉఁ కథా సంసార హిత ॥ 5(ఖ) ॥

స్త్రీ పతి సేవా పరాయణయై ఆయన సంరక్షణలో ఉన్నచో ఆమె పవిత్రతకు ఏ మాత్రము భంగము వాటిల్లదు. లేనిచో స్త్రీప్రకృతిననుసరించి, ఆమె పవిత్రతను కోల్పోవు ప్రమాదముగలదు. పతి సేవలతో ఆమెకు సద్గతి లభించును. తన పాతివ్రత్య ప్రభావముననే తులసి ఈ నాటికిని శ్రీహరికి అత్యంత ప్రీతి పాత్రమైనది. లోకముచే పూజలను అందుకొనుచున్నది. వేదములు ఆమె కీర్తిని గానము చేయును. సీతా! వినుము. నీ నామమును స్మరించిన స్త్రీ లెల్లరును పాతివ్రత్య ధర్మములను పాటించెదరు. నీవు శ్రీరామునకు ప్రాణప్రియమైన దానవు. ఈ పతివ్రతా ధర్మములను లోక హితార్థమై నీకు తెల్పితిని. (సో॥ 5. క,ఖ)

చౌ- సుని జానకీఁ పరమ సుఖు పావా । సాదర తాసు చరన సిరు నావా ॥
తబ ముని సన కహ కృపానిధానా । ఆయసు హోఇ జాఉఁ బన ఆనా ॥ 1 ॥
సంతత మో పర కృపా కరేహూ । సేవక జాని తజేహు జని నేహూ ॥
ధర్మధురంధర ప్రభు కై బానీ । సుని సప్రేమ బోలే ముని గ్యానీ ॥ 2 ॥
జాసు కృపా అజ సివ సనకాదీ । చహత సకల పరమారథబాదీ ॥
తే తుమ్హ రామ అకామ పిఆరే । దీనబంధు మృదు బచన ఉచారే ॥ 3 ॥
అబ జానీ మైఁ శ్రీ చతురాఈ । భజీ తుమ్హహి సబ దేవ బిహాఈ ॥
జెహి సమాన అతిసయ నహిఁ కోఈ । తా కర సీల కస న అస హోఈ ॥ 4 ॥
కెహి బిధి కహౌఁ జాహు అబ స్వామీ । కహహు నాథ తుమ్హ అంతరజామీ ॥
అస కహి ప్రభు బిలోకి ముని ధీరా । లోచన జల బహ పులక సరీరా ॥ 5 ॥

ఈ ఉపదేశమును విని, జానకీదేవి పరమానందభరితురాలయ్యెను. అనసూయాదేవి పాదములకు మ్రొక్కెను. దయానిధి యైన శ్రీరామచంద్రుడు అత్రిమహామునితో పల్కెను. "మీ ఆజ్ఞయైనచో మేము మఱియొక వనమునకు వెళ్లెదము. మీరు మాపై ఎల్లప్పుడును కృపజూపుచుండుడు. నన్ను మీ సేవకునిగా భావింపుడు, నాపైగల మీప్రేమను వీడకుడు" ధర్మ ప్రభునైన శ్రీరాముని పల్కులను విని, జ్ఞానియైన మునీశ్వరుడు ప్రేమతో ఇట్లు పలికెను "బ్రహ్మ, శివుడు, సనకాది సకలబ్రహ్మజ్ఞానులు మీ కృపను గోరు చుందురు. మీరు ఆ నిష్కాములకు ఇష్టదైవములు. దీన బాంధవులు. ఐనను మీరే ఇట్టి వినయ వచనములను భాషించుచున్నారు. లక్ష్మీదేవి బుద్ధికుశలత నాకు ఇప్పుడర్థమైనది. ఇతర దేవతలను అందఱిని కాదని ఆమెకేవలము మిమ్మే వరించినది. మీవలె సౌశీల్యసంపన్నులు మఱియెవ్వరునూ లేరు. ఇక మీ కంటెనుఅధికులెట్లుందురు? ఈ వినమ్రస్వభావమువలననే అందఱికంటెను మీరు శ్రేష్ఠతములైతిరి. "మీరు పొండు" అని మీతో నేను ఎట్లు చెప్పగలను? తెల్పుడు." ఈ విధముగా పలికి, ధీరుడైన ఆ ముని ప్రభువువైపు చూడసాగెను. ఆయన నేత్రములనుండి ప్రేమాశ్రువులు ప్రవహించుచుండెను. శరీరము రోమాంచితమయ్యెను. (చౌ॥ 1-5)

ఛం-తన పులక నిర్భర ప్రేమ పూరన నయన ముఖ పంకజ దిఏ।
మన గ్యాన గున గోతీత ప్రభు మైం దీఖ జప తప కా కిఏ ॥
జప జోగ ధర్మ సమూహ తేం నర భగతి అనుపమ పావఈ ।
రఘుబీర చరిత పునీత నిసి దిన దాస తులసీ గావఈ ॥

అత్రిమహాముని తనువు పులకరించెను. ప్రేమలోలుకు చూపులతో అతడు శ్రీరాముని దర్శించు చునేయుండెను. "మనస్సునకును, జ్ఞానమునకును, గుణములకును, ఇంద్రియములకును గోచరముగాని ప్రభుదర్శనము నాకు లభించుటకై నేనార్చిన జపతపములెవ్వి?" అని ఆతడు లోలోన ఆలోచించుచుండెను. మానవులు జపయోగధర్మములను ఆచరించుచు అనుపమమైన శ్రీరామభక్తిని పొందుచుందురు. అట్టి శ్రీరఘువీరుని పావనచరితమును తులసీదాసు రాత్రింబవళ్లు గానము చేయుచుండును- (ఛంద్)

దో-కలిమల సమన దమన మన, రామ సుజస సుఖమూల ॥
సాదర సునహిం జే తిన్హ పర, రామ రహహిం అనుకూల ॥ 6(క) ॥

సో-కఠిన కాల మల కోస, ధర్మ న గ్యాన న జోగ జప ॥
పరిహరి సకల భరోస రామహి భజహిం తె చతుర నర ॥ 6(ఖ) ॥

శ్రీరాముని స్తుతించినవారి కలికల్మషములన్నియును నశించును. మనోవికారములు దూరములగును. రామునియశోగానము సుఖములకు ఉత్పత్తి స్థానము. దీనిని భక్తితత్పరతతో విన్నవారు శ్రీరామునిఅనుగ్రహమునకు పాత్రులగుదురు. కలియుగము మిక్కిలి గడ్డు కాలము. ఇది పాపములకు కూడలి. ఇందు ధర్మ, జ్ఞాన యోగ జపములనాచరించుట మిగుల కష్టము. కావున ఇతర ఆశలన్నింటినీ వదలి అనన్య భక్తితో కేవలము శ్రీరాముని భజించువారు కృతార్థులు, ధన్యాత్ములు. (దో॥ 6.క, సో 6.ఖ)

చౌ- ముని పద కమల నాఇ కరి సీసా । చలే బనహి సుర నర ముని ఈసా ॥
ఆగేం రామ అనుజ పుని పాఛేం । మునిబర బేష బనే అతి కాఛేం ॥ 1 ॥
ఉభయ బీచ శ్రీ సోహఇ కైసీ । బ్రహ్మ జీవ బిచ మాయా జైసీ ॥
సరితా బన గిరి అవఘట ఘాటా । పతి పహిచాని దేహిం బర బాటా ॥ 2 ॥
జహం జహం జాహిం దేవ రఘురాయా । కరహిం మేఘ తహం తహం నభ ఛాయా ॥
మిలా అసుర బిరాధ మగ జాతా । ఆవతహీం, రఘుబీర నిపాతా ॥ 3 ॥
తురతహిం రుచిర రూప తెహిం పావా । దేఖి దుఖీ నిజ ధామ పఠావా ॥
పుని ఆఏ జహం ముని సరభంగా । సుందర అనుజ జానకీ సంగా ॥ 4 ॥

దేవతలకును, మునులకును, మానవులకును, ప్రభువైన శ్రీరామచంద్రుడు అత్రిమహామునికి నమస్కరించి, వనములకు బయలుదేఱెను. ముందు శ్రీరాముడు వెనుక లక్ష్మణుడు మునివేషములలోగూడ మిక్కిలి శోభించుచుండిరి. సోదరులిద్దఱినడుమ సీతాదేవి పరబ్రహ్మ జీవులమధ్య మాయవలె శోభిల్లుచుండెను. నదులు, వనములు, పర్వతములు, దుర్గమములైన లోయలు- అన్నియును స్వామిని గుర్తించి, ఆయనకు మార్గమును సుగమమొనర్చెను. శ్రీరామచంద్రుడు వెళ్లునపుడు మేఘములు నీడను ఇచ్చుచుండెను. మార్గమధ్యమున విరాధుడను రాక్షసుడు ఎదురయ్యెను. వానిని శ్రీరాముడు హతమార్చెను. శ్రీరాముని చేతిలో మరణించిన ఆ విరాధునకు వెంటనే దివ్యసుందరరూపము ప్రాప్తించెను. ఆర్తుడైన అతనికి శ్రీరాముడు పరంధామమును ప్రసాదించెను. పిమ్మట ప్రభువు సీతాలక్ష్మణులతోగూడి శరభంగ మహాముని ఆశ్రమమునకు చేరెను. (చౌ॥ 1-4)

శరభంగమహాముని దర్శనము

దో- దేఖి రామ ముఖ పంకజ, మునిబర లోచన భృంగ ।
సాదర పాన కరత అతి, ధన్య జన్మ సరభంగ ॥ 7 ॥

శ్రీరామచంద్రుని ముఖకమలమకరందమును ఆ మునివరుని లోచనభృంగములు ఆస్వాదించుచు ఆనందింపసాగెను. శరభంగునిజన్మ ధన్యమాయెను. (దో॥ 7)

చౌ- కహ ముని సును రఘుబీర కృపాలా । సంకర మానస రాజమరాలా ॥
జాత రహేఉఁ బిరంచి కే ధామా । సునేఉఁ శ్రవన బన ఐహహిఁ రామా ॥ 1 ॥
చితవత పంథ రహేఉఁ దిన రాతీ । అబ ప్రభు దేఖి జుడానీ ఛాతీ ॥
నాథ సకల సాధన మైఁ హీనా । కీన్హీ కృపా జాని జన దీనా ॥ 2 ॥
సో కఛు దేవ న మోహి నిహోరా । నిజ పన రాఖేఉ జన మన చోరా ॥
తబ లగి రహహు దీన హిత లాగీ । జబ లగి మిలౌఁ తుమ్హహి తను త్యాగీ ॥ 3 ॥
జోగ జగ్య జప తప బ్రత కీన్హా । ప్రభు కహఁ దేఇ భగతి బర లీన్హా ॥
ఏహి బిధి సర రచి ముని సరభంగా । బైఠే హృదయఁ ఛాడి సబ సంగా ॥ 4 ॥

శరభంగ మహాముని పలికెను. "కృపాళూ! రఘువీరా! శంకరుని మనస్సనెడి 'మానస సరస్సు'న విహరించు రాజహంసమా! వినుము. నేను బ్రహ్మలోకమునకు చనుచుండుగా ఇచ్చటికి నీ రాకను గూర్చి వింటిని. అప్పటినుండియు నీ ఆగమనమునకై రాత్రింబవళ్లు ఎదురుతెన్నులు చూచుచుంటిని. నేడు నా ప్రభు దర్శనముతో నా హృదయము శాంతించినది. ప్రభూ! నేను యోగసాధనాదులను ఎఱుంగను. ఐనను నన్ను నీ సేవకునిగా మన్నించి, నాపై కృపజూపితివి. వాస్తవముగా ఇది నీవు నాపై ప్రత్యేకముగా చూపిన అనుగ్రహము కాదు, ఇది నీ సహజస్వభావమే. ఓ భక్తమానసచోరా! ఈ విధముగా చేయుటచే నీవు నీ ప్రతిజ్ఞను పాలించితివి. నేను ఈ శరీరమును త్యజించి, నీ ధామమును చేరుదును. అంత వఱకును నా హితముకొఱకై నీవు ఇచటనే యుండుము." ఇట్లు పలికి ఆముని తానొనర్చిన యోగ, యజ్ఞ, జప, తపములన్నియును ప్రభువునకుధారపోసెను, దుర్లభమైన రామభక్తిని వరముగా పొందెను. శరభంగముని చితిని పేర్చి రాగరహితుడై దానిపై కూర్చొని ఇట్లనెను. (చౌ॥ 1-4)

దో-సీతా అనుజ సమేత ప్రభు, నీల జలద తను స్యామ ।
మమ హియఁ బసహు నిరంతర, సగున రూప శ్రీరామ ॥ 8 ॥

"నీలమేఘశ్యామా! సగుణస్వరూపా! రామా! సీతాలక్ష్మణసహితుడవై నా హృదయమున నివసింపుము." (దో॥ 8)

చౌ- అస కహి జోగ అగిని తను జారా । రామ కృపాఁ బైకుంఠ సిధారా ॥
తాతే ముని హరి లీన న భయఊ । ప్రథమహిఁ భేద భగతి బర లయఊ ॥ 1 ॥
రిషి నికాయ మునిబర గతి దేఖీ । సుఖీ భఏ నిజ హృదయఁ బిసేషీ ॥
అస్తుతి కరహిఁ సకల మునిబృందా । జయతి ప్రనత హిత కరునాకందా ॥ 2 ॥
పుని రఘునాథ చలే బన ఆగే । మునిబర బృంద బిపుల సఁగ లాగే ॥
అస్థి సమూహ దేఖి రఘురాయా । పూఛీ మునిన్హ లాగి అతి దాయా ॥ 3 ॥
జానతహూఁ పూఛిఅ కస స్వామీ । సబదరసీ తుమ్హ అంతరజామీ ॥
నిసిచరనికర సకల ముని ఖాఏ । సుని రఘుబీర నయన జల ఛాఏ ॥ 4 ॥

ఈ విధముగా పలికి, శరభంగ మహాముని యోగాగ్నికి తనతనువును ఆహుతిగా జేసి, శ్రీరామ కృపచే వైకుంఠమును జేరెను. ముని ముందుగా భేదభక్తిని వరముగా బడసినందున భగవంతునిలో లీనముగాలేదు. మునీశ్వరుడైనశరభంగుని దుర్లభమైనసద్గతిని జూచి, మునులందఱును ప్రసన్నచిత్తులైరి. అందఱును "శరణాగత వత్సలా! కరుణామయా! ప్రభూ! నీకు జయము" అని శ్రీరాముని స్తుతించిరి. పిమ్మట శ్రీరాముడు సీతాలక్ష్మణసమేతుడై మఱియొకవనమునకు బయలుదేఱెను. పెక్కుమంది మునీశ్వరులు ఆయనతోగూడి ప్రయాణము చేసిరి. దారిలో ఎముకలకుప్పను జూచి, మిక్కిలి జాలితో ఇవి యెవరివి? అని శ్రీరాముడు వారిని అడిగెను. మునులు పలికిరి. "స్వామీ! నీవు సర్వజ్ఞుడవు. అంతర్యామివి. తెలిసియు తెలియనివానివలె మమ్ములను అడుగుచుంటివి. రాక్షసులు మునులను భక్షించినారు. ఈ ఎముకలకుప్పలు ఆమునులవి. ఈ మాటలను విని శ్రీరాముని కన్నులు చెమ్మగిల్లెను. (చౌ॥ 1-4)

ఋషులకు అభయ ప్రదానము - సుతీక్ష్ణుని దర్శనము

దో- నిసిచరహీన కరఉఁ మహి, భుజ ఉఠాఇ పన కీన్హ ।
సకల మునిన్హ కే ఆశ్రమన్హి, జాఇ జాఇ సుఖ దీన్హ ॥ 9 ॥

అప్పుడు శ్రీరాముడు కరములు సాచి "నేను ఈ నేలపై రాక్షసులు లేకుండ చేసెదను. ఇదియే నా ప్రతిజ్ఞ" అని పలికెను. క్రమముగా మున్యాశ్రమములకు చేరి, వారికి తన దర్శనభాగ్యమును గలిగించి, వారితో మధురసంభాషణములను గావించెను. (దో॥ 9)

చౌ- ముని అగస్తి కర సిష్య సుజానా । నామ సుతీఛన రతి భగవానా ॥
మన క్రమ బచన రామపద సేవక । సపనెహుఁ ఆన భరోస న దేవక ॥ 1 ॥

ప్రభు ఆగవను శ్రవన సుని పావా । కరత మనోరథ ఆతుర ధావా ॥
హే బిధి దీనబంధు రఘురాయా । మో సే సఠ పర కరిహహిఁ దాయా ॥ 2 ॥
సహిత అనుజ మోహి రామ గొసాఈఁ । మిలిహహిఁ నిజ సేవక కీ నాఈఁ ॥
మోరే జియఁ భరోస దృఢ నాహీఁ । భగతి బిరతి న గ్యాన మన మాహీఁ ॥ 3 ॥
నహి సతసంగ జోగ జప జాగా । నహిఁ దృఢ చరన కమల అనురాగా ॥
ఏక బాని కరునానిధాన కీ । సో ప్రియ జాకేఁ గతి న ఆన కీ ॥ 4 ॥
హోఇహైఁ సుఫల ఆజు మమ లోచన । దేఖి బదన పంకజ భవ మోచన ॥
నిర్భర ప్రేమ మగన ముని గ్యానీ । కహి న జాఇ సో దసా భవానీ ॥ 5 ॥
దిసి అరు బిదిసి పంథ నహిఁ సూఝా । కో మైఁ చలెఉఁ కహాఁ నహిఁ బూఝా ॥
కబహుఁక ఫిరి పాఛేఁ పుని జాఈ । కబహుఁక నృత్య కరఇ గున గాఈ ॥ 6 ॥
అబిరల ప్రేమ భగతి ముని పాఈ । ప్రభు దేఖైఁ తరు ఓట లుకాఈ ॥
అతిసయ ప్రీతి దేఖి రఘుబీరా । ప్రగటే హృదయఁ హరన భవ భీరా ॥ 7 ॥
ముని మగ మాఝ అచల హోఇ బైసా । పులక సరీర పనస ఫల జైసా ॥
తబ రఘునాథ నికట చలి ఆఏ । దేఖి దసా నిజ జన మన భాఏ ॥ 8 ॥
మునిహి రామ బహు భాఁతి జగావా । జాగ న ధ్యానజనిత సుఖ పావా ॥
భూప రూప తబ రామ దురావా । హృదయఁ చతుర్భుజ రూప దెఖావా ॥ 9 ॥
ముని అకులాఇ ఉఠా తబ కైసేఁ । బికల హీన మని ఫనిబర జైసేఁ ॥
ఆగేఁ దేఖి రామ తన స్యామా । సీతా అనుజ సహిత సుఖ ధామా ॥ 10 ॥
పరెఉ లకుట ఇవ చరనన్హి లాగీ । ప్రేమ మగన మునిబర బడభాగీ ॥
భుజ బిసాల గహి లిఏ ఉఠాఈ । పరమ ప్రీతి రాఖే ఉర లాఈ ॥ 11 ॥
మునిహి మిలత అస సోహ కృపాలా । కనక తరుహి జను భేంట తమాలా ॥
రామ బదను బిలోక ముని ఠాఢా । మానహుఁ చిత్ర మాఝ లిఖి కాఢా ॥ 12 ॥

సుతీక్ష్ణుడనువాడు అగస్త్య మహామునికి శిష్యుడు. అతడొక పరమ భక్తుడు, జ్ఞాని, త్రికరణ శుద్ధిగా శ్రీరామచరణసేవకుడు. అతడు కలలోగూడ ఇతరదేవతలను స్మరింపడు. ప్రభువు యొక్క రాకను వినగానే దర్శనోత్సుకుడై ఆరాటముతో సంబరపడి, ఎదురేతెంచుచు తనలో ఇట్లనుకొనెను. "విధాతా! దీనబంధువు శ్రీరాముడు నావంటి అల్పులపైగూడ దయజూపునా? రామలక్ష్మణులు నన్ను తమసేవకునిగా స్వీకరించెదరా? అట్లని నాకు దృఢవిశ్వాసము కలుగుటలేదు. భక్తియననేమో నాకు తెలియదు. నేను ఒక అజ్ఞానిని, నాలో వైరాగ్యము సున్న. నాకు సత్సాంగత్యము అబ్బలేదు. నేను యోగజపయజ్ఞాదులు చేయలేదు. నాకు ప్రభుచరణములయందు దృఢమైన అనురాగము కుదురుకొనలేదు. అనన్యభక్తితో కరుణానిధియైన ఆ ప్రభువును ఆశ్రయించినవారు ఆయనకు అత్యంత ప్రియులు. ఇది ఆయనస్వభావము". (ఈ విధముగా భగవంతుని స్వభావమును స్మరించుచు ముని

ఆనందమగ్నుడై మఱల ఇట్లనుకొనెను.) "సంసార బంధములనుండి విముక్తిని ప్రసాదించు ప్రభుముఖకమలదర్శనమువలన నేడు నా కన్నులు సార్థకములగును" (శివుడు పలుకుచున్నాడు) భవానీ! జ్ఞానియైన సుతీక్ష్ణముని సంపూర్ణముగా భక్తి పరవశుడాయెను. అతని తన్మయత్వము వర్ణనాతీతము. అతడు దిశలను, మార్గమును మఱచి పోయెను. తానెవరో, తనగమ్యమేమిటో అను విషయము అతనిస్మృతిలో లేదు. ఒక్కొక్కసారి వెనుకకు మఱలి పోవును, మఱల ముందుకు నడచును. మఱియొకతఱి ప్రభుగుణములను కీర్తించుచు నాట్యము చేయును. ముని భక్తి పారవశ్యములో మునిగిపోయెను. శ్రీరామచంద్రుడు ఆ సుతీక్ష్ణుని ప్రేమోన్మత్తదశను ఒక చెట్టు చాటుననుండి గమనించెను. భవభయబంధములను తొలగించు శ్రీరాముడు ఆ మునిప్రేమాతిశయమునకు ముగ్ధుడై అతని హృదయమునందే ప్రకటితుడాయెను. సుతీక్ష్ణుడు ప్రభువును దర్శించి, మార్గమునందే నిశ్చలుడై కూర్చుండెను. అతని తనువు పులకించి, పనసపండువలె కంటకితమాయెను. అప్పుడు శ్రీరాముడు అతని సరసనజేరి, భక్తునిప్రేమవిహ్వలస్థితిని జూచి మిక్కిలి ప్రసన్నుడాయెను. మునిని జాగృతమొనర్చుటకు పెక్కు విధముల ప్రయత్నించెను. కాని అతడు స్పృహలోనికి రాలేదు. ఏలనన అతడు రామప్రభుధ్యానసుఖములో మునిగియుండెను. అపుడు శ్రీరాముడు తనరాజరూపమును మఱుగుపఱచి, చతుర్భుజ రూపమున ప్రకటితుడయ్యెను. తనకు ఆరాధ్యుడైన శ్రీరాముని స్థానమున చతుర్భుజ రూపమును జూచి ముని మణిహీనమైన జాతిసర్పమువలె వ్యాకులుడై లేచెను అంతట ముని తనయెదుట సీతాలక్ష్మణులతో గూడిన శ్యామసుందరుడు, సుఖధాముడు ఐన శ్రీరాముని గాంచెను. మిక్కిలి భాగ్యశాలియైన సుతీక్ష్ణ మునిప్రవరుడు ప్రేమమగ్నుడై దండమువలె శ్రీరాముని చరణములపై బడెను. ఆజానుబాహువైన శ్రీరాముడు అతనిని తనచల్లనిచేతులతో లేవనెత్తి, ప్రేమతో హృదయమునకు హత్తుకొనెను. అప్పుడు ఆ యిరువురును హేమతమాలవృక్షములవలె శోభిల్లిరి. శ్రీరాముని ముఖమును దర్శించుచు ముని నిశ్చలుడై చిత్తరువులోని బొమ్మవలె నిలిచి పోయెను. (చౌ॥ 1-12)

దో- తబ ముని హృదయఁ ధీర ధరి, గహి పద బారహిఁ బార ।
నిజ ఆశ్రమ ప్రభు ఆని కరి, పూజా బిబిధ ప్రకార ॥ 10 ॥

పిమ్మట ఆ ముని ధైర్యముతో పదే పదే ప్రభుపాదములకు ప్రణమిల్లెను. స్వామిని ఆశ్రమమునకు తోడ్కొని వచ్చి, అనేక విధముల పూజించెను. (దో॥ 10)

చౌ- కహ ముని ప్రభు సును బినతీ మోరీ । అస్తుతి కరౌఁ కవన బిధి తోరీ ॥
మహిమా అమిత మోరి మతి థోరీ । రబి సన్ముఖ ఖద్యోత అఁజోరీ ॥ 1 ॥
శ్యామ తామరస దామ శరీరం । జటా ముకుట పరిధన మునిచీరం ॥
పాణి చాపశర కటి తూణీరం । నౌమి నిరంతర శ్రీరఘువీరం ॥ 2 ॥
మోహ విపిన ఘన దహన కృశానుః । సంత సరోరుహ కానన భానుః ॥
నిసిచర కరి వరూథ మృగరాజః । త్రాతు సదా నో భవ ఖగ బాజః ॥ 3 ॥
అరుణ నయన రాజీవ సువేశం । సీతా నయన చకోర నిశేశం ॥
హర హృది మానస బాల మరాలం । నౌమి రామ ఉర బాహు విశాలం ॥ 4 ॥

సంశయ సర్ప గ్రసన ఉరగాదః । శమన సుకర్కశ తర్క విషాదః ॥
భవ భంజన రంజన సుర యూథః । త్రాతు సదా నో కృపా వరూథః ॥ 5 ॥
నిర్గుణ సగుణ విషమ సమ రూపం । జ్ఞాన గిరా గోతీతమనూపం ॥
అమలమఖిలమనవద్యమపారం । నౌమి రామ భంజన మహి భారం ॥ 6 ॥
భక్త కల్పపాదప ఆరామః । తర్జన క్రోధ లోభ మద కామః ॥
అతి నాగర భవ సాగర సేతుః । త్రాతు సదా దినకర కుల కేతుః ॥ 7 ॥
అతులిత భుజ ప్రతాప బల ధామః । కలిమల విపుల విభంజన నామః ॥
ధర్మ వర్మ నర్మద గుణ గ్రామః । సంతత శం తనోతు మమ రామః ॥ 8 ॥
జదపి బిరజ బ్యాపక అబినాసీ । సబ కే హృదయఀ నిరంతర బాసీ ॥
తదపి అనుజ శ్రీ సహిత ఖరారీ । బసతు మనసి మమ కాననచారీ ॥ 9 ॥
జే జానహిఀ తే జానహుఀ స్వామీ । సగున అగున ఉర అంతరజామీ ॥
జో కోసలపతి రాజివనయనా । కరఉ సో రామ హృదయ మమ అయనా ॥ 10 ॥
అస అభిమాన జాఇ జని భోరే । మైఀ సేవక రఘుపతి పతి మోరే ॥
సుని ముని బచన రామ మన భాఏ । బహురి హరషి మునిబర ఉర లాఏ ॥ 11 ॥
పరమ ప్రసన్న జాను ముని మోహీ । జో బర మాగహు దేఉఀ సో తోహీ ॥
ముని కహ మైఀ బర కబహుఀ న జాచా । సముఝి న పరఇ ఝూఠ కా సాచా ॥ 12 ॥
తుమ్హహి నీక లాగై రఘురాఈ । సో మొహి దేహు దాస సుఖదాఈ ॥
అబిరల భగతి బిరతి బిగ్యానా । హోహు సకల గున గ్యాన నిధానా ॥ 13 ॥
ప్రభు జో దీన్హ సో బరు మైఀ పావా । అబ సో దేహు మోహి జో భావా ॥ 14 ॥

ముని పల్కెను. "ప్రభూ! నా మనవిని ఆలకింపుడు. నేను నిన్ను ఏవిధముగా స్తుతింప వలెను? నీ మహిమఅపారము. సూర్యప్రభలముందు మినుకు మినుకుమను మిణుగురు పురుగు కాంతివలె నాబుద్ధి స్వల్పము. నీలోత్పలసదృశ శ్యామశరీరా! ప్రభూ! శిరమున జటాజూటమును, తనువుపై వల్కలమును ధరించిన ఓ స్వామీ! చేతులలో ధనుర్బాణములను, కటియందు తూణీరమును పూనినవాడా! నిరంతరము నీకు నమస్కరింతును. మోహమనెడి ఘనారణ్యమును దహించుటలో అగ్నివంటివాడా! సజ్జనులనెడి కమలములను వికసింపజేయు భాస్కరుడా! రాక్షసులనెడి గజయూథములను రూపుమాపెడి సింహమా! జననమరణరూపపక్షులను సంహరించు సంచానఖగమా! సర్వదా నన్ను రక్షింపుము. కెందామరలవంటి కన్నులుగలవాడా! సుందర వేషధారీ! సీతాదేవి నేత్రచకోరములకు చంద్రునివంటివాడా! పరమశివుని స్వాంతమనెడి మానససరోవరమున విహరించు హంసరాజమా! విశాల వక్షఃస్థలము, దీర్ఘబాహువులు గలవాడా! రామా! నీకు ప్రణామములు. సందేహములనెడి సర్పములను తుదముట్టించు గరుడుడా! కఠోర తర్కజనిత

దుఃఖములను అంతరింపజేయువాడా! పునర్జన్మరాహిత్యమును ప్రసాదించువాడా! దేవతలను ఆనందింపజేయువాడా! దయామయా! నన్ను కాపాడుము. నిర్గుణసగుణవిషమ సమరూపములుగలవాడా! వాగింద్రియ జ్ఞానములకు గోచరింపనివాడా! నిరుపమా! నిర్మలా! సంపూర్ణా! దోషరహితా! అనంతా! భూభారమును తొలగించువాడా! శ్రీరామచంద్రా! నీకు ప్రణమిల్లెదను. భక్తులకు కల్పవృక్షవనమువలె సుఖములనిచ్చువాడా! కామక్రోధలోభ మదములను పాఱద్రోలువాడా! సర్వసమర్థుడా! భవసాగరమును దాటించుటలో 'సేతువు' వంటివాడా! సూర్యవంశ ధ్వజమా! శ్రీరామా! సర్వదా నన్నుబ్రోవుము. అపార భుజబల ప్రతాపములు గలవాడా! పరాక్రమధామా! కలి కల్మష భంజనా! ధర్మరక్షణ కవచమా! గుణములచే ఆనందమును గూర్చువాడా! శ్రీరామా! సర్వదా నాకు శుభములను అనుగ్రహింపుము. నీవు పవిత్ర స్వరూపుడవు, సర్వ వ్యాపివి, శాశ్వతుడవు, సకల హృదయ నివాసివి, ఖరదూషణసంహారా! సీతాలక్ష్మణులతోగూడి వనములలో సంచరించుచున్నవాడా! స్వామీ! నీవు ఈ రూపముననే నా హృదయమున సర్వదా వసింపుము. నీవు సగుణుడవనియు, నిర్గుణుడవనియు, అంతర్యామివనియు- కొందరు భావింతురు. వారిని అట్లే భావింపనిమ్ము. కాని శ్రీరామా! అందఱి హృదయములయందు వసించు నీవు నాహృదయమునందు మాత్రము కమలనేత్రుడైన అయోధ్యాపతివై వసింపుము. 'శ్రీరామచంద్రుడు నా ప్రభువు. నేనాయన సేవకుడను' అను ప్రేమాభిమానము ఎన్నడును నానుండి తొలగకుండుగాక" ముని వచనములకు శ్రీరామచంద్రుడు ప్రసన్నుడై సంతోషముతో ఆ మునిని మఱల తన హృదయమునకు హత్తుకొని పలికెను. "మునివరా! నేను మిక్కిలి ప్రసన్నుడనైతిని. నీవు ఏదైననొకవరమును కోరుకొనుము- ఇచ్చెదను." సుతీక్ష్ణముని వచించెను. "ప్రభూ! నేను ఏనాడును వరములను గూర్చి తలంపనేలేదు. ఏది సత్యమో? ఏది అసత్యమో? నేను ఎఱుగను. దాసులకు సుఖములను అనుగ్రహించు ఓ రామచంద్ర ప్రభూ! నీకు మంచిదని తోచినదానిని నాకు ప్రసాదింపుము"- శ్రీరామచంద్రుడు ఇట్లనెను. "ఓ మునీ! పరమ భక్తివైరాగ్యవిజ్ఞానములకును, సమస్తసద్గుణములకును నీవు నిధివి కాగలవు"- ముని ఇట్లు విన్నవించెను. "ప్రభువిచ్చిన వరమును నేను పొందితిని. ఇప్పుడు నాకు ఇష్టమైన వరమును ప్రసాదింపుము. (చౌ॥ 1-14)

దో- అనుజ జానకీ సహిత ప్రభు, చాప బాన ధర రామ ।
మమ హియ గగన ఇందు ఇవ, బసహు సదా నిహకామ ॥ 11 ॥

ప్రభూ! శ్రీరామా! శ్రీ సీతాలక్ష్మణులతో గూడి, ధనుర్బాణధారివై, నా నిష్కామహృదయాకాశమున చంద్రునివలె స్థిరముగా శోభిల్లు చుండుము. (నా హృదయమునుండి ఎన్నడును తొలగి పోవలదు.) (దో॥ 11)

అగస్త్యమహామునితో సమాగమము

చౌ- ఏవమస్తు కరి రమానివాసా । హరషి చలే కుంభజ రిషి పాసా ॥
బహుత దివస గుర దరసను పాఏఁ । భఏ మోహి ఏహిఁ ఆశ్రమ ఆఏఁ ॥ 1 ॥
అబ ప్రభు సంగ జాఉఁ గుర పాహీఁ । తుమ్హ కహఁ నాథ నిహోరా నాహీఁ ॥
దేఖి కృపానిధి ముని చతురాఈ । లిఏ సంగ బిహసే ద్వౌ భాఈ ॥ 2 ॥

పంథ కహత నిజ భగతి అనూపా । ముని ఆశ్రమ పహుఁచే సురభూపా ॥
తురత సుతీఛన గుర పహిఁ గయఊ। కరి దండవత కహత అస భయఊ ॥ 3 ॥
నాథ కోసలాధీస కుమారా । ఆఏ మిలన జగత ఆధారా ॥
రామ అనుజ సమేత బైదేహీ । నిసి దిను దేవ జపత హహు జేహీ ॥ 4 ॥
సునత అగస్తి తురత ఉఠి ధాఏ । హరి బిలోకి లోచన జల ఛాఏ ॥
ముని పద కమల పరే ద్వౌ భాఈ । రిషి అతి ప్రీతి లిఏ ఉర లాఈ ॥ 5 ॥
సాదర కుసల పూఛి ముని గ్యానీ । ఆసన బర బైఠారే ఆనీ ॥
పుని కరి బహు ప్రకార ప్రభు పూజా । మోహి సమ భాగ్యవంత నహిఁ దూజా ॥ 6 ॥
జహఁ లగి రహే అపర మునిబృందా । హరషే సబ బిలోకి సుఖకందా ॥ 7 ॥

అట్లే కానిమ్ము" అని పలించి, లక్ష్మీనివాసుడైన శ్రీరాముడు ప్రసన్నుడై, అచట నుండి కదలి, అగస్త్యమునికడకు బయలుదేరెను. అప్పుడు సుతీక్ష్ణుడు పలికెను." మా గురువుగారైన అగస్త్య మహర్షులను దర్శించి చాలకాలమైనది. నేను ఎంతోకాలమునుండి ఈ ఆశ్రమమునందే ఉంటిని. కనుక నేనును మీవెంట గురువుగారి కడకు వత్తును. ప్రభూ! ఇది మీరు ప్రత్యేకముగా అనుగ్రహించుట ఏమియు గాదు. ఏలనన మీరు నాహృదయమునందే వసించుచుందునని వరమును ఇచ్చియుంటిరి. కనుక మీరు నాకు తోడుగా ఉన్నట్లే." ముని చాతుర్యమునకు నవ్వుచు కృపానిధియైన శ్రీరాముడు ఆయనను తనవెంట నిడుకొనెను. దేవాదిదేవుడైన శ్రీరాముడు అనన్య భక్తినిగూర్చి ఆ మునికి వివరించుచు అగస్త్యముని ఆశ్రమమునకు జేరెను. సుతీక్ష్ణుడు ముందుగా గురువైన అగస్త్యుని కడకు వెళ్లి, దండప్రణామములను ఆచరించి, ఇట్లు వచించెను. "స్వామీ! మీరు అనుదినము స్మరించు చుండెడి ఆ శ్రీరామచంద్రుడు, కోసలాధిపతి దశరథుని కుమారుడు, జగదాధారుడు, శ్రీ సీతా లక్ష్మణసమేతుడై మీదర్శనమునకై విచ్చేసినాడు." ఇది వినగానే అగస్త్యుడు త్వరత్వరగా ఎదురేతెంచెను. శ్రీరామచంద్రుని చూడగానే ఆతని నేత్రములు ఆనందాశ్రుపూర్ణములయ్యెను. సోదరులిద్దఱును ఆ మునీశ్వరుని పాదపద్మములకు సాష్టాంగముగా ప్రణమిల్లిరి. ఋషీశ్వరుడు వారిని లేవనెత్తి హృదయమునకు హత్తుకొనెను. జ్ఞానియైన అగస్త్యుడు కుశల సమాచారములను అడిగిన పిమ్మట వారిని తోడ్కొని వచ్చి, సుఖాసీనులను గావించెను. ప్రభువును పరిపరి విధముల పూజించి, "నేడు నా వంటి అదృష్టవంతుడు ఎవ్వడును లేడు" అనెను. అక్కడి మునులందఱును ఆనంద కందుడైన శ్రీరాముని జూచి, హర్షితులైరి. (చౌ॥ 1-7)

దో-ముని సమూహ మహఁ బైఠే, సన్ముఖ సబ కీ ఓర ।
సరద ఇందు తన చితవత, మానహుఁ నికర చకోర ॥ 12 ॥

మునులసమూహములకు అభిముఖముగా శ్రీరామచంద్రుడు ఆసీనుడైయుండెను. మునులెల్లరును శరత్పూర్ణిమనాటిచంద్రుని చకోరములవలె శ్రీరాముని ముఖచంద్రుని కన్నులార గాంచుచుండిరి. (దో॥ 12)

చౌ-తబ రఘుబీర కహా ముని పాహీఁ । తుమ్హ సన ప్రభు దురావ కఛు నాహీఁ ॥
తుమ్హ జానహు జెహి కారన ఆయఉఁ । తాతే తాత న కహి సముఝాయఉఁ ॥ 1 ॥

అబ సో మంత్ర దేహు ప్రభు మోహీ । జెహి ప్రకార మారౌఁ మునిద్రోహీ ॥
ముని ముసుకానే సుని ప్రభు బానీ । పూఛెహు నాథ మోహి కా జానీ ॥ 2 ॥
తుమ్హరెఇఁ భజన ప్రభావ అఘారీ । జానఉఁ మహిమా కఛుక తుమ్హారీ ॥
ఊమరి తరు బిసాల తవ మాయా । ఫల బ్రహ్మాండ అనేక నికాయా ॥ 3 ॥
జీవ చరాచర జంతు సమానా । భీతర బసహిఁ న జానహిఁ ఆనా ॥
తే ఫల భచ్ఛక కఠిన కరాలా । తవ భయఁ డరత సదా సోఉ కాలా ॥ 4 ॥
తే తుమ్హ సకల లోకపతి సాఈఁ । పూఁఛెహు మోహి మనుజ కీ నాఈఁ ॥
యహ బర మాగఉఁ కృపానికేతా । బసహు హృదయఁ శ్రీ అనుజ సమేతా ॥ 5 ॥
అబిరల భగతి బిరతి సతసంగా । చరన సరోరుహ ప్రీతి అభంగా ॥
జద్యపి బ్రహ్మ అఖండ అనంతా । అనుభవ గమ్య భజహిఁ జెహి సంతా ॥ 6 ॥
అస తవ రూప బఖానఉఁ జానఉఁ । ఫిరి ఫిరి సగున బ్రహ్మ రతి మానఉఁ ॥
సంతత దాసన్హ దేహు బడాఈ । తాతేఁ మొహి పూఁఛెహు రఘురాఈ ॥ 7 ॥
హై ప్రభు పరమ మనోహర ఠాఊఁ । పావన పంచబటీ తెహి నాఊఁ ॥
దండక బన పునీత ప్రభు కరహూ । ఉగ్ర సాప మునిబర కర హరహూ ॥ 8 ॥
బాస కరహు తహఁ రఘుకుల రాయా । కీజే సకల మునిన్హ పర దాయా ॥
చలే రామ ముని ఆయసు పాఈ । తురతహిఁ పంచబటీ నిఅరాఈ ॥ 9 ॥

పిమ్మట శ్రీరామచంద్రుడు అగస్త్యునితో పలికెను. "స్వామీ! మీ దగ్గర దాచవలసిన విషయమేమియు లేదు. నేను ఇచటికి వచ్చిన కారణమును మీరు ఎఱుగుదురు. కావున నేను విపులముగా తెల్పుటలేదు. మునులను బాధించుచున్నరాక్షసులను హతమార్చుటకై తగిన మంత్రమును(సూచనలను) ప్రసాదింపుడు." ప్రభు వచనములను విని, మునీశ్వరుడు నవ్వుచు పలికెను. ప్రభూ! నాకేమితెలియునని మీరు నన్ను ఇట్లు ప్రశ్నించితిరి? ఓ పాపవినాశా! మిమ్ము భజించుచున్నందున మీ మహిమను కొంచెము ఎఱుగుదును. మీ మాయ ఒక పెద్దమేడి చెట్టు వంటిది. అనేకబ్రహ్మాండములు దానిఫలములు. ఆ ఫలములలో చరాచరములన్నియును పురుగుల వలె నివసించు చుండును. ఆ ప్రాణులు ఆ చిన్నజగత్తును తప్ప మఱేమియు ఎఱుగవు. ఆ ఫలములను కఠినకరాళకాలము తినుచుండును. ఆ కాలముగూడ నిరంతరము మీకు భయపడుచుండును. సమస్త లోకపాలకులకు స్వామివై యుండియు సామాన్య మానవుల వలె మీరు నన్నుఅడుగు చుంటిరి. ఓ దయానిధానా! మీరు సీతాలక్ష్మణసమేతులై సదా నా హృదయమునందు వసింపుడు. అవిరళభక్తి, వైరాగ్యము, సత్సాంగత్యము, మీచరణ కమలములపై అనన్య ప్రేమను నాకు ప్రసాదింపుడు. ఇదియే నేను కోరుకొను ఏకైక వరము. నీవు అఖండుడవు, అనంతుడవు, పరబ్రహ్మవు, అనుభవైకవేద్యుడవు, అని సజ్జనులు సర్వదా నిన్ను సేవింతురు. నీ నిర్గుణ రూపమునుగూడ నేను ఎఱుగుదును. అట్లే వర్ణించెదను. ఐనను దాని నుండి నామనస్సును పూర్తిగా మఱల్చి, సగుణ బ్రహ్మరూపమున శ్రీరామునిగా అవతరించిన నీ సుందరాకారమునే సర్వదా ప్రేమించెదను. నీ వెల్లప్పుడును నీ దాసులను ప్రేమతో ఆదరింతువు. అందు వలననే నీవిట్లు ప్రశ్నించితివి. ప్రభూ! ఇచటికి సమీపమున 'పంచవటి' అను ప్రదేశము గలదు. అది

మనోహరమైనది, పవిత్రమైనది. ఈ దండకారణ్యమునందలి పంచవటిని పావన మొనర్చి, దానికి గౌతమమునిభయంకరశాపమునుండి విముక్తి కల్గింపుము. రఘువరా! అచట నివసించి, మునులందఱిపై నీ దయావర్షమును గురిపింపుము." ఈ విధముగా మునియాజ్ఞను బడసి శ్రీరాముడు అచటి నుండి బయలుదేఱి 'పంచవటి'ని చేరెను. (చౌ॥ 1-9)

పంచవటీ నివాసము

దో- గీధరాజ సైం భేంట భఇ, బహు బిధి ప్రీతి బఢాఇ ।
గోదావరీ నికట ప్రభు, రహే పరన గృహ ఛాఇ ॥ 13 ॥

అచట గృధ్రరాజైన జటాయువు శ్రీరాముని గలిసెను. శ్రీరాముడు అతనితో అత్యంతమైత్రిని దృఢపఱచి, గోదావరి సమీపమున ఒక పర్ణకుటీరమును నిర్మించుకొని నివసింపసాగెను. (దో॥ 13)

చౌ- జబ తే రామ కీన్హ తహఁ బాసా । సుఖీ భఏ ముని బీతీ త్రాసా ॥
గిరి బన నదీం తాల ఛబి ఛాఏ । దిన దిన ప్రతి అతి హోహిం సుహాఏ ॥ 1 ॥
ఖగ మృగ బృంద అనందిత రహహీం । మధుప మధుర గుంజత ఛబి లహహీం ॥
సో బన బరని న సక అహిరాజా । జహాఁ ప్రగట రఘుబీర బిరాజా ॥ 2 ॥
ఏక బార ప్రభు సుఖ ఆసీనా । లఛిమన బచన కహే ఛలహీనా ॥
సుర నర ముని సచరాచర సాఈం । మైం పూఛఉఁ నిజ ప్రభు కీ నాఈం ॥ 3 ॥
మోహి సముఝాఇ కహహు సోఇ దేవా । సబ తజి కరౌం చరన రజ సేవా ॥
కహహు గ్యాన బిరాగ అరు మాయా । కహహు సో భగతి కరహు జేహిఁ దాయా ॥ 4 ॥

శ్రీరాముడు ఆ పంచవటిలో నివసించుచున్నప్పటినుండియు మునులు భయరహితులై హాయిగా నుండిరి. పర్వతములు, వనములు, నదీ తటాకములు దినదిన ప్రవర్ధమానములై శోభిల్లు చుండెను. పశుపక్షిసమూహములు ఆనందముగా జీవించుచుండెను. తుమ్మెదల మధుర ఝుంకారములు వీనుల విందుగావించుచుండెను. శ్రీరాముడు విరాజిల్లుచున్న ఆ వనవైభవమును నాగరాజైన ఆదిశేషుడు గూడ వర్ణింపజాలడు. ఒకసారి శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు సుఖాసీనుడైయున్న సమయమున లక్ష్మణుడు సరళముగా ఇట్లు పలికెను. "స్వామీ! దేవతలకును, మునులకును, మానవులకును సమస్త చరాచర ప్రాణికోటికిని మీరు ప్రభువులు. నేనును 'మిమ్ము'నా ప్రభువుగా భావించుచున్నాను. అన్నింటిని త్యజించి, మీ పాదధూళినే సేవించుమార్గమును నాకు ఉపదేశింపుడు. జ్ఞానవైరాగ్యమాయాస్వరూపములను వర్ణింపుడు. మీ కృపకు పాత్రుడనగుటకు భక్తి మార్గమును అనుగ్రహింపుడు. (చౌ॥ 1-4)

దో- ఈస్వర జీవ భేద ప్రభు, సకల కహౌ సముఝాఇ ।
జాతేం హోఇ చరన రతి, సోక మోహ భ్రమ జాఇ ॥ 14 ॥

ప్రభూ! ఈశ్వరునకును జీవునకును గల భేదమును వివరముగా దెల్పుడు. దానివలన మీ చరణములపై నాకుగల భక్తి దృఢమై, శోకము, మోహము, భ్రమ తొలగిపోవును. (దో॥ 14)

చౌ- థోరెహి మహఁ సబ కహఉఁ బుఝాఈ । సునహు తాత మతి మన చిత లాఈ ॥
మైఁ అరు మోర తోర తైఁ మాయా । జెహిఁ బస కీన్హే జీవ నికాయా ॥ 1 ॥
గో గోచర జహఁ లగి మన జాఈ । సో సబ మాయా జానెహు భాఈ ॥
తెహి కర భేద సునహు తుమ్హ సోఊ । బిద్యా అపర అబిద్యా దోఊ ॥ 2 ॥
ఏక దుష్ట అతిసయ దుఖరూపా । జా బస జీవ పరా భవకూపా ॥
ఏక రచఇ జగ గున బస జాకేఁ । ప్రభు ప్రేరిత నహిఁ నిజ బల తాకేఁ ॥ 3 ॥
గ్యాన మాన జహఁ ఏకఉ నాహీఁ । దేఖ బ్రహ్మ సమాన సబ మాహీఁ ॥
కహిఅ తాత సో పరమ బిరాగీ । తృన సమ సిద్ధి తీని గున త్యాగీ ॥ 4 ॥

శ్రీరాముడు పలికెను. "నాయనా! నేను నీకు సంక్షిప్తముగా అన్ని విషయములను తెల్పుదును. నీవు మనస్సు, బుద్ధి, చిత్తములను స్థిరముగా నుంచి వినుము. నేను, నాది, నీవు, నీది అనుభావనయే మాయ. ఇదియే జీవులను తన వశముననుంచుకొనును. సోదరా! ఇంద్రియములు, ఇంద్రియ విషయములు, మనోగతులు- ఇవి యన్నియును 'మాయా స్వరూపములే' అని గ్రహింపుము. ఈ మాయ రెండువిధములు. ఒకటి విద్య, మఱియొకటి అవిద్య. ఈ రెండింటికిని మధ్య గల భేదమును వినుము. వీటిలో అవిద్య దుష్టమైనది, మిక్కిలి దుఃఖ ప్రదమైనది. దీనికి వశమైన జీవుడు సంసారకూపమున పడును. రెండవది 'విద్య' ఇది త్రిగుణాత్మకమైనది. ప్రభు ప్రేరణచే ఇది జగత్తును సృష్టించును. దీనికి స్వశక్తి యేదియును లేదు. అభిమానము మున్నగు దోషములు ఏ మాత్రమూ లేనిదియు, అందఱిలో సమత్వబుద్ధితో పరమాత్మ రూపమునే చూచునదియు 'జ్ఞానము' అనబడును. సకలసిద్ధులను, మూడు గుణములను గడ్డిపోచ వలె భావించువాడే పరమ 'విరాగి'. (చౌ॥ 1-4)

దో- మాయా ఈస న ఆపు కహుఁ, జాన కహిఅ సో జీవ ।
బంధ మోచ్ఛ ప్రద సర్బపర, మాయా ప్రేరక సీవ ॥ 15 ॥

జీవుడు ఈశ్వరాంశ, కనుక సచ్చిదానంద జ్ఞానస్వరూపుడు. కాని మాయా జనితమైన అవిద్యా (అజ్ఞాన) ప్రభావమున జీవుడు తన స్వరూపమునుగాని, ఈశ్వరునిగాని, మాయనుగాని ఎఱుంగలేకయున్నాడు. కావున వివిధ లౌకిక కర్మాసక్తుడై జీవుడు బంధములలో చిక్కుకొనుచున్నాడు. ఈ బంధముల చిజ్జడగ్రంథి నుండి విముక్తుడై మోక్షమును పొందుటకు సర్వాతీతుడు, మాయా ప్రేరకుడైన పరమేశ్వరుని అనుగ్రహము ఆవశ్యకము. దీనికి భక్తియే సాధన మార్గము. (దో॥ 15)

చౌ- ధర్మ తేఁ బిరతి జోగ తేఁ గ్యానా । గ్యాన మోచ్ఛప్రద బేద బఖానా ॥
జాతేఁ బేగి ద్రవఉఁ మైఁ భాఈ । సో మమ భగతి భగత సుఖదాఈ ॥ 1 ॥
సో సుతంత్ర అవలంబ న ఆనా । తెహి ఆధీన గ్యాన బిగ్యానా ॥
భగతి తాత అనుపమ సుఖమూలా । మిలఇ జో సంత హోఇఁ అనుకూలా ॥ 2 ॥
భగతి కి సాధన కహఉఁ బఖానీ । సుగమ పంథ మోహి పావహిఁ ప్రానీ ॥
ప్రథమహిఁ బిప్ర చరన అతి ప్రీతీ । నిజ నిజ కర్మ నిరత శ్రుతి రీతీ ॥ 3 ॥

ఏహి కర ఫల పుని బిషయ బిరాగా । తబ మమ ధర్మ ఉపజ అనురాగా ॥
శ్రవనాదిక నవ భక్తి దృఢాహీం । మమ లీలా రతి అతి మన మాహీం ॥ 4 ॥
సంత చరన పంకజ అతి ప్రేమా । మన క్రమ బచన భజన దృఢ నేమా ॥
గురు పితు మాతు బంధు పతి దేవా । సబ మోహి కహఁ జానై దృఢ సేవా ॥ 5 ॥
మమ గున గావత పులక సరీరా । గదగద గిరా నయన బహ నీరా ॥
కామ ఆది మద దంభ న జాకేం । తాత నిరంతర బస మైం తాకేం ॥ 6 ॥

ధర్మాచరణమువలన వైరాగ్యము, యోగాభ్యాసమువలన జ్ఞానము జనించును. జ్ఞానమువలన మోక్షము లభించును. ఈ విధముగా వేదములలో తెల్పబడినది. సోదరా! నా హృదయమును తర్వగా ద్రవింపజేయునది భక్తి. ఇదియే నా భక్తులకు పరమానందమును పంచియిచ్చును. ఈ భక్తి స్వతంత్రమైనిది. దీనికి ఇతరసాధనములఅవసరము లేదు. జ్ఞానవిజ్ఞానములు దీనికి అధీనములు. నాయందలి భక్తియే నిరుపమానమైనది. ఇది సర్వ సుఖములకును మూలము. కాని సజ్జనసాంగత్యము వలననే ఇది లభించును. ఇప్పుడు భక్తి సాధనరీతులను సవిస్తరముగా వర్ణింతును. ఇది సుగమమైనమార్గము. దీనిని అనుసరించినవారునన్ను అనాయాసముగా పొందుదురు. మొదట బ్రాహ్మణచరణములపై పూర్తిగా భక్తిశ్రద్ధలు కలిగియుండవలెను. వేదోక్తముగా విధులను నిర్వర్తింపవలెను. తత్ప్రభావమున విషయవాంఛలపై విరక్తి యేర్పడును. విరక్తివలన నాధర్మము (పూజ) నందు అనురాగము కల్గును. అప్పుడు శ్రవణాదినవవిధ భక్తి మార్గములయందు మనస్సు దృఢమై యుండును. మనస్సు నా లీలలయందు అనన్య ప్రేమతో నిమగ్నమగును. అట్టి నా భక్తునకు సజ్జనులపాదపద్మములపై అత్యంత ప్రేమయుండును. అతడు త్రికరణ శుద్ధి గలిగి, నియమపూర్వకముగా నన్ను భజించు చుండును, నన్నే గురువు, తల్లి, తండ్రి, సోదరుడు, పతి, దైవము, అని భావించుచు సేవించుచుండును. నా గుణములను కీర్తించునపుడు అతడు పులకితగాత్రుడగును, అతనికంఠము గద్గదమగును, నేత్రములనుండి ప్రేమాశ్రువులు ప్రవహించుచుండును. అతని యందు కామము, మదము, దంభము మొదలగునవి ఏ మాత్రమూ ఉండవు. అట్టి అనన్య భక్తునకు నేను సర్వదా వశుడనై యుందును. (చౌ॥ 1-6)

దో- బచన కర్మ మన మోరి గతి, భజను కరహిం నిఃకామ (నిష్కామ) ।
తిన్హ కే హృదయ కమల మహుఁ, కరఉఁ సదా బిశ్రామ॥ 16 ॥

మనోవాక్కర్మలయందు సర్వదా నన్నే స్మరించుచు నిష్కాముడై, నన్ను భజించువాని హృదయమే నా నివాసస్థానము. (దో॥ 16)

శూర్పణఖకు శృంగభంగము

చౌ- భగతి జోగ సుని అతి సుఖ పావా । లఛిమన ప్రభు చరనన్హి సిరు నావా ॥
ఏహి బిధి గఏ కఛుక దిన బీతీ । కహత బిరాగ గ్యాన గున నీతీ ॥ 1 ॥
సూపనఖా రావన కై బహినీ । దుష్ట హృదయ దారున జస అహినీ ॥
పంచబటీ సో గఇ ఏక బారా । దేఖి బికల భఇ జుగల కుమారా ॥ 2 ॥

భ్రాతా పితా పుత్ర ఉరగారీ । పురుష మనోహర నిరఖత నారీ ॥
హోఇ బికల సక మనహి న రోకీ । జిమి రబిమని ద్రవ రబిహి బిలోకీ ॥ 3 ॥
రుచిర రూప ధరి ప్రభు పహిఁ జాఈ । బోలీ బచన బహుత ముసుకాఈ ॥
తుమ్హ సమ పురుష న మో సమ నారీ । యహ సఁజోగ బిధి రచా బిచారీ ॥ 4 ॥
మమ అనురూప పురుష జగ మాహీఁ । దేఖేఉఁ ఖోజి లోక తిహుఁ నాహీఁ ॥
తాతేఁ అబ లగి రహిఉఁ కుమారీ । మను మానా కఛు తుమ్హహి నిహారీ ॥ 5 ॥
సీతహి చితఇ కహీ ప్రభు బాతా । అహఇ కుఅర మోర లఘు భ్రాతా ॥
గఇ లఛిమన రిపు భగినీ జానీ । ప్రభు బిలోకి బోలే మృదు బానీ ॥ 6 ॥
సుందరి సును మైఁ ఉన్హ కర దాసా । పరాధీన నహిఁ తోర సుపాసా ॥
ప్రభు సమర్థ కోసలపుర రాజా । జో కఛు కరహిఁ ఉనహి సబ ఛాజా ॥ 7 ॥
సేవక సుఖ చహ మాన భిఖారీ । బ్యసనీ ధన సుభ గతి బిభిచారీ ॥
లోభీ జసు చహ చార గుమానీ । నభ దుహి దూధ చహత ఏ ప్రానీ ॥ 8 ॥
పుని ఫిరి రామ నికట సో ఆఈ । ప్రభు లఛిమన పహిఁ బహురి పఠాఈ ॥
లఛిమన కహా తోహి సో బరఈ । జో తృన తోరి లాజ పరిహరఈ ॥ 9 ॥
తబ ఖిసిఆని రామ పహిఁ గఈ । రూప భయంకర ప్రగటత భఈ ॥
సీతహి సభయ దేఖి రఘురాఈ । కహా అనుజ సన సయన బుఝాఈ ॥ 10 ॥

ఈ భక్తి యోగవివరణను విని, లక్ష్మణుడు మిక్కిలి హర్షితుడై ప్రభుచరణములకు ప్రణమిల్లెను. ఈ విధముగా జ్ఞానవైరాగ్యగుణనీతి చర్చలతో కొన్నిదినములు గడచెను. రావణునకు 'శూర్పణఖ' అను చెల్లెలు గలదు. ఆమె దుష్టస్వభావురాలు, నల్లత్రాచువలె భయంకరమైనది. ఆమె ఒకనాడు పంచవటికి వచ్చి, ఆ రాజకుమారులిద్దఱిని జూచి 'కామాతుర' అయ్యెను. (కాక భుశుండి చెప్పుచున్నాడు.) ఓ గరుత్మంతుడా! ధర్మజ్ఞానహీనలై, కామాంధలైన స్త్రీలు సుందర పురుషుని చూడగనే, అతడు సోదరుడు, తండ్రి, పుత్రుడు అనువివక్షణయే లేక మనోవైకల్యమును పొందుదురు. సూర్యకర స్పర్శతో సూర్యకాంతమణి ద్రవించి పోయినట్లు, వారు తమ మనస్సులను అరికట్టలేరు. ఆమె సుందరరూపమును దాల్చి, ప్రభువును సమీపించెను. చిఱునవ్వుతో మృదు మధురముగా ఇట్లు పలికెను. "నీవంటి పురుషుడుగాని, నావంటి స్త్రీగాని ఈ లోకమున లేరు. బ్రహ్మ బాగుగా ఆలోచించియే మన ఇద్దఱిని సమాగమపఱచెను. ముల్లోకములలో వెదకినను నాకు ఈడుజోడైనవాడు ఎక్కడను కనపడలేదు. అందువలన ఇంతవఱకును నేను అవివాహితగనే యుంటిని. ఇప్పుడు నిన్ను చూచిన పిమ్మట నా మనస్సు కుదుట బడినది". శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు సీతాదేవి వైపు చూచుచు (తాను భార్యాసహితుడనని సంకేతమునిచ్చుచు) 'నా తమ్ముడు పడుచువాడు' అని పరిహాసముతో పలికెను. అప్పుడామె లక్ష్మణుని యొద్దకు చేరెను. ఆమె తమ శత్రువైన రావణుని చెల్లెలని యెఱింగి, ప్రభువు వైపు చూచి, లక్ష్మణుడు చిఱునవ్వుతో ఇట్లనెను. "సుందరీ! వినుము. నేను ఆతని సేవకుడను, అస్వతంత్రుడను. అందువలన నీవు సుఖమును పొందజాలవు. ప్రభువు సమర్థుడు, అయోధ్యకు రాజు. ఆతడేమి చేసినను చెల్లును. సేవకుడు సుఖమును, దరిద్రుడు గౌరవమును, వ్యసన పరుడు ధనమును, వ్యభిచారి

ముక్తిని, లోభి యశమును, దురభిమానియైనదూత దౌత్యమును నెఱపుటను, కోరుట ఆకాశము పిదికి పాలను పొందవచ్చుననుకొనుటవంటిది. (అనగా గగన కుసుమమువలె అసంభవమైనది.) లక్ష్మణుని సమాధానమును విని, ఆమె మఱల శ్రీరాముని కడకు వచ్చెను. ప్రభువు ఆమెను తిరిగి లక్ష్మణునికడకు పంపెను. లక్ష్మణుడు "సిగ్గును తృణ సమానముగా వదలివేసినవాడే (లజ్జావిహీనుడే) నిన్ను వరించును." అని పలికెను. అప్పుడు ఆమె కుపితయై అవమానభారముతో శ్రీరాముని కడకు వెళ్లి, తన భయంకర రూపమును ప్రకటించెను. సీతాదేవి భయపడుటను జూచి శ్రీరాముడు లక్ష్మణునకు 'సైగ' చేసెను. (చౌ॥ 1-10)

దో-లఛిమన అతి లాఘవఁ సో, నాక కాన బిను కీన్హి ।
తాకే కర రావన కహఁ, మనౌ చునౌతీ దీన్హి ॥ **17** ॥

లక్ష్మణుడు మిక్కిలి లాఘవముతో ఆమె ముక్కు చెవులను కోసి, తద్ద్వారా రావణునకు యుద్ధమునకై ఆహ్వానమును పంపినట్లు చేసెను. (దో॥ 17)

ఖర దూషణ సంహారము

చౌ-నాక కాన బిను భఇ బికరారా । జను స్రవ సైల గేరు కై ధారా ॥
ఖర దూషన పహిఁ గఇ బిలపాతా । ధిగ ధిగ తవ పౌరుష బల భ్రాతా ॥ **1** ॥
తెహిఁ పూఛా సబ కహేసి బుఝాఈ । జాతుధాన సుని సేన బనాఈ ॥
ధాఏ నిసిచర నికర బరూథా । జను సపచ్ఛ కజ్జల గిరి జూథా ॥ **2** ॥
నానా బాహన నానాకారా । నానాయుధ ధర ఘోర అపారా ॥
సూపనఖా ఆగేఁ కరి లీనీ । అసుభ రూప శ్రుతి నాసా హీనీ ॥ **3** ॥
అసగున అమిత హోహిఁ భయకారీ । గనహిఁ న మృత్యు బిబస సబ ఝూరీ ॥
గర్జహిఁ తర్జహిఁ గగన ఉడాహీఁ । దేఖి కటకు భట అతి హరషాహీఁ ॥ **4** ॥
కోఉ కహ జిఅత ధరహు ద్వౌ భాఈ । ధరి మారహు తియ లేహు ఛడాఈ ॥
ధూరి పూరి నభ మండల రహా । రామ బోలాఇ అనుజ సన కహా ॥ **5** ॥
లై జానకిహి జాహు గిరి కందర । ఆవా నిసిచర కటకు భయంకర ॥
రహేహు సజగ సుని ప్రభు కై బానీ । చలే సహిత శ్రీ సర ధను పానీ ॥ **6** ॥
దేఖి రామ రిపుదల చలి ఆవా । బిహసి కఠిన కోదండ చఢావా ॥ **7** ॥

ముక్కు చెవులు తెగిపోయిన ఆ రాక్షసి, ఇంకను కరాళ రూపమును దాల్చెను. తెగిన అంగముల నుండి రక్తము ఒక నల్లని కొండ నుండి గైరికధాతుధారవలె స్రవించుచుండెను. ఆమె వెక్కి వెక్కి యేడ్చుచు ఖర దూషణుల యొద్దకు వెళ్లి పల్కెను. "సోదరులారా! మీ బల పౌరుషములు వ్యర్థములు." ఖర దూషణులు అడిగిన పిమ్మట శూర్పణఖ విషయము నంతయును వివరించెను. అది వినగానే వారు తమ సైన్యములను సిద్ధపఱచిరి. రెక్కలు గల్గిన

కాటుకకొండలవలె రాక్షస సైనికులు సర్వ సన్నద్ధులై పరుగుపరుగున వచ్చిరి. వారు అనేక- ఆకృతులు గలవారై పెక్కు వాహనములపై వచ్చిరి. అసంఖ్యాకములైన వివిధాస్త్ర శస్త్రములను ధరించి యుండిరి. ముక్కు, చెవులు తెగి, అమంగళ(వికృత) రూపముతో నున్న శూర్పణఖను ముందుంచుకొనివచ్చిరి. ఆసమయమున వారికి ఎన్నియో అపశకునములు పొడసూపెను. కాని చావు మూడియుండుటచే వారెల్లరును వాటిని సరకుగొనలేదు. వారు ప్రేలుచు, పెడబొబ్బలు పెట్టుచు, ఆకసమున ఎగురుచు వచ్చిరి. తమ సైన్యమును చూచుకొని, యోధులు సంబరపడిరి. "సోదరులిద్దఱిని సజీవులుగా బంధింపుడు"- అని ఒకడు పల్కగా మఱియొకడు, "వారిని చంపి, ఆ స్త్రీని తీసికొనిపొండు"-అని అనుచుండెను. ఆకసము ధూళిచే కప్పబడెను. శ్రీరాముడు లక్ష్మణుని వైపుజూచి యిట్లనెను. "భయంకర రాక్షస సైన్యములు వచ్చుచున్నవి. నీవు జానకిని తీసికొని, కొండగుహలోనికి పొమ్ము. జాగరూకతతో నుండుము". ప్రభువాజ్ఞను విని, లక్ష్మణుడు చేతులలో ధనుర్బాణములను దాల్చి, సీతాదేవితోపాటు పోయెను. శత్రుసైన్యము సమీపించుటను జూచి, శ్రీరాముడు నవ్వి, తన కోదండమును ఎక్కుపెట్టెను. (చౌ॥ 1-7)

ఛం- కోదండ కఠిన చఢాఇ సిర జట జూట బాంధత సోహ క్యోం।
మరకత సయల పర లరత దామిని కోటి సోం జుగ భుజగ జ్యోం॥
కటి కసి నిషంగ బిసాల భుజ గహి చాప బిసిఖ సుధారి కై।
చితవత మనహుం మృగరాజ ప్రభు గజరాజ ఘటా నిహారి కై॥

ఎదురులేని తన కోదండమును ఎక్కుపెట్టి, జటాజూటమును సర్దుకొనుచున్న రామచంద్రుని భుజములు మరకతమణి పర్వతముపై కోట్ల కొలది విద్యుల్లతలతో పోరాడు రెండు సర్పముల వలె శోభిల్లు చుండెను. నడుమునకు తూణీరమును బిగించి, దీర్ఘ బాహువులతో ధనుస్సును పట్టుకొని, బాణమును సంధించి, ఎదురుగా వచ్చుచున్న మదపుటేనుగులను సింహము వలె శ్రీరాముడు ఆ రాక్షస సైన్యములను జూచెను. (ఛం)

సో- ఆఇ గఏ బగమేల, ధరహు ధరహు ధావత సుభట।
జథా బిలోకి అకేల, బాల రబిహి ఘేరత దనుజ ॥ 18 ॥

గొప్ప రాక్షసయోధులు 'పట్టుకొనుడు, పట్టుకొనుడు' అని కేకలు వేయుచు అతివేగముగా పరుగెత్తుచు ప్రాతఃకాల బాలసూర్యుని ఒంటరిగా చూచి మందేహాది రాక్షసులు చుట్టుముట్టినట్లు వారు శ్రీరామచంద్రుని చుట్టు ముట్టిరి. [1,2] (సో॥ 18)

---

1) మందేహాది రాక్షసులు సూర్యుని బాధించుచుందురు. సంధ్యోపాసన చేయువారు తమ సంధ్యావందన కార్యక్రమమునందు సూర్యునకు మూడు పర్యాయములు అర్ఘ్యములను సమర్పించుచుందురు. ఆ అర్ఘ్యములు బ్రహ్మాస్త్ర, బ్రహ్మదండాస్త్ర, బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రములై ఆ మందేహాది రాక్షసులను పాఱద్రోలును. ఆ విధముగా సూర్యునకు రాక్షసబాధ తొలగును. కనుక ఈ అర్ఘ్య ప్రదాన ప్రభావమును గ్రహించి, సంధ్యోపాసకులు అందఱును తమ సంధ్యావందనములను విధిగా ఆచరించుండవలెను. 'అర్ఘ్య ప్రదాన ప్రభావమును' విస్మరింపరాదు. దానిని ముఖ్య కర్తవ్యముగా భావింపవలెను. లేనిచో సూర్యుని బాధ తమకు బాధాకరముగా మాఱును. ఇది సార్వకాలిక సత్యము. సంధ్యావందనమును ఆచరింపనిచో సూర్య హత్యాపాపము వచ్చును.

2) శ్లో॥ తస్మాన్నోల్లంఘనం కార్యం, సంధ్యోపాసన కర్మణః।
స హన్తి సూర్యం సంధ్యాయాం, నోపాస్తిం కురుతే తు యః॥ విష్ణుపురాణం. 2/8

చౌ- ప్రభు బిలోకి సర సకహిఀ న డారీ । థకిత భఈఀ రజనీచర ధారీ ॥
సచివ బోలి బోలే ఖర దూషన । యహ కొఉ నృపబాలక నర భూషన ॥ 1 ॥
నాగ అసుర సుర నర ముని జేతే । దేఖే జితే హతే హమ కేతే ॥
హమ భరి జన్మ సునహు సబ భాఈ । దేఖీ నహిఀ అసి సుందరతాఈ ॥ 2 ॥
జద్యపి భగినీ కీన్హి కురూపా । బధ లాయక నహి పురుష అనూపా ॥
దేహు తురత నిజ నారి దురాఈ । జీఅత భవన జాహు ద్వౌ భాఈ ॥ 3 ॥
మోర కహా తుమ్హ తాహి సునావహు । తాసు బచన సుని ఆతుర ఆవహు ॥
దూతన్హ కహా రామ సన జాఈ । సునత రామ బోలే ముసుకాఈ ॥ 4 ॥
హమ ఛత్రీ మృగయా బన కరహీఀ । తుమ్హ సే ఖల మృగ ఖోజత ఫిరహీఀ ॥
రిపు బలవంత దేఖి నహిఀ డరహీఀ । ఏక బార కాలహు సన లరహీఀ ॥ 5 ॥
జద్యపి మనుజ దనుజ కుల ఘాలక । ముని పాలక ఖల సాలక బాలక ॥
జౌఀ న హోఇ బల ఘర ఫిరి జాహూ । సమర బిముఖ మైఀ హతఉఀ న కాహూ ॥ 6 ॥
రన చఢ़ి కరిఅ కపట చతురాఈ । రిపు పర కృపా పరమ కదరాఈ ॥
దూతన్హ జాఇ తురత సబ కహేఉ । సుని ఖర దూషన ఉర అతి దహేఉ ॥ 7 ॥

అతిలోక సుందరుడైన శ్రీరామచంద్రుని జూచి, రాక్షససైనికులు స్తబ్ధులై ముందుకు నడువలేకపోయిరి. వారు ఆయనపై బాణములను ప్రయోగింపలేక పోయిరి. ఖరదూషణులు మంత్రులను పిలిచి ఇట్లు పలికిరి. "ఈ రాజకుమారుడెవరో మానవులలో మణిభూషణము వలెనున్నాడు. సోదరులారా! వినుడు. ఇంతవఱకు నాగులను, అసురులను, దేవతలను, మనుష్యులను, మునులను అందఱిని జయించితిమి, హతమార్చితిమి. కాని ఇట్టి సౌందర్యమూర్తిని ఎప్పుడును చూడలేదు. నిజముగా మా చెల్లెలిని కురూపిగా జేసినప్పటికిని ఇంతటి అపూర్వ సుందరుడు చంపదగినవాడుకాడు. 'ఓయీ! మానవా! నీవు దాచియుంచిన స్త్రీని మాకప్పగించి, మీరిద్దఱును ప్రాణములతో మీ ఇండ్లకు జేరుడు'అని, అతనికి నా సందేశమును వినిపించి, తిరిగి రండు"- దూతలీసందేశమును శ్రీరామునకు వినిపించిరి. అది వినగానే శ్రీరామచంద్రుడు చిఱునవ్వుతో పలికెను. మేము క్షత్రియులము. అడవులలో వేటాడెదము. మీ వంటి క్రూర మృగములను వెంటాడుచు తిరిగెదము. శత్రువు బలవంతుడైనను మేము వెనుకాడము. మృత్యు దేవత వచ్చినను పోరాడెదము, సంహరించెదము. మేము బాలురమే. కాని దుష్టులను దండింపగలము. మేము మానవులము రాక్షసులను చంపుదుము. మునులను రక్షించుచుందుము. మీకు శక్తిలేనిచో ఇంటిముఖముపట్టుడు. యుద్ధమున పాఱిపోవు వానిని నేను చేంపను. రణభూమిలో కపటచాతుర్యములను ప్రకటించుట, శత్రువుపై దయజూపుట పిఱికి వాని లక్షణము". దూతలు వెళ్లి ఈ విషయమునంతయును ఖరదూషణులకు తెల్పిరి. వారామాటలను విని క్రోధముతో మండిపడిరి. (చౌ॥ 1-7)

ఛం- ఉర దహేఉ కహేఉ కి ధరహు ధాఏ బికట భట రజనీచరా ।
సర చాప తోమర సక్తి సూల కృపాన పరిఘ పరసు ధరా ॥
ప్రభు కీన్హి ధనుష టకోర ప్రథమ కఠోర ఘోర భయావహా ।
భఏ బధిర బ్యాకుల జాతుధాన న గ్యాన తెహి అవసర రహా ॥

మండిపోవుచున్న హృదయములతో వారు తమరాక్షస వీరులను ఉద్దేశించి, "పట్టుకొనుడు" అని పలికిరి. ఈ మాటను వినినంతనే భయంకరయోధులు ధనుర్బాణములను, తోమర, శక్తి, శూల, కృపాణ, పరిఘ, పరశువులు- మొదలగు ఆయుధములను పూని, రామునిపై దాడికి వెడలిరి. శ్రీరామచంద్రుడు కఠోరము, ఘోరము, భయంకరమైన ధనుష్టంకారమును గావించెను. దానిని వినగానే రాక్షసులు బధిరులై, దిక్కుతోచనివారైరి. ఆ సమయమున వారికి ఏమియు తెలియక పోయెను. (ఛం)

దో- సావధాన హోఇ ధాఏ, జాని సబల ఆరాతి ।
లాగే బరషన రామ పర, అస్త్ర సస్త్ర బహు భాఁతి ॥ 19 క ॥
తిన్హ కే ఆయుధ తిల సమ, కరి కాటే రఘుబీర ।
తాని సరాసన శ్రవన లగి, పుని ఛాఁడే నిజ తీర ॥ 19 ఖ ॥

శత్రువు మిక్కిలి బలశాలియని యెంచి, అతిజాగరూకతతో ఆ రాక్షసులు శ్రీరామునిపై నానా విధములైన అస్త్రశస్త్రములను కురిపింపసాగిరి. కాని శ్రీరఘువీరుడు ధనుస్సును ఆకర్ణాంతము లాగి, బాణపరంపరను ప్రయోగించి, వాటినన్నింటిని నువ్వుగింజలంతగా ముక్కలు ముక్కలు జేసెను. (దో॥ 19. క,ఖ)

ఛం-తబ చలే బాన కరాల । ఫుంకరత జను బహు బ్యాల ॥
కోపేఉ సమర శ్రీరామ । చలె బిసిఖ నిసిత నికామ ॥ 1 ॥
అవలోకి ఖరతర తీర । మురి చలే నిసిచర బీర ॥
భఏ క్రుద్ధ తీనిఉ భాఇ । జో భాగి రన తే జాఇ ॥ 2 ॥
తెహి బధబ హమ నిజ పాని । ఫిరె మరన మన మహుఁ ఠాని ॥
ఆయుధ అనేక ప్రకార । సనముఖ తె కరహిఁ ప్రహార ॥ 3 ॥
రిపు పరమ కోపే జాని । ప్రభు ధనుష సర సంధాని ॥
ఛాఁడే బిపుల నారాచ । లగె కటన బికట పిసాచ ॥ 4 ॥
ఉర సీస భుజ కర చరన । జహఁ తహఁ లగే మహి పరన ॥
చిక్కరత లాగత బాన । ధర పరత కుధర సమాన ॥ 5 ॥
భట కటత తన సత ఖండ । పుని ఉఠత కరి పాషండ ॥
నభ ఉడత బహు భుజ ముండ । బిను మౌలి ధావత రుండ ॥ 6 ॥
ఖగ కంక కాక సృగాల । కటకటహిఁ కఠిన కరాల ॥ 7 ॥

భయంకరసర్పములు బుసలుకొట్టుచుపోవుచున్నట్లు శ్రీరామచంద్రుని బాణములు శత్రుగణములమీదికి దూసికొనిపోవుచుండెను. శ్రీరామునిలో సమరావేశము పెఱిగినకొలదియు, ఆయనప్రయోగించిన శరములు తీక్ష్ణముగా పోసాగెను. మిక్కిలి పదునుగల ఆ బాణములధాటికి తట్టుకొనలేక రాక్షసయోధులు కాలికి బుద్ధిచెప్పిరి. అప్పుడు ఖరదూషణత్రిశిరులు క్రోధావేశముతో "యుద్ధమున పాఱివచ్చిన వారిని మేమే స్వయముగా సంహరించెదము"- అని

బిగ్గరగా అఱచిరి. తమకు చావు తప్పదని యెంచి, పాఱివచ్చిన వారు మఱల యుద్ధభూమికి చేరిరి. ఎదుట నిలిచి శ్రీరామునిపై అనేకవిధములైన ఆయుధములను ప్రయోగించిరి. శత్రువుల క్రోధావేశములను గ్రహించి, ప్రభువు తనధనుస్సునందు శరములను సంధించి, విడువగా పిశాచములవంటి రాక్షసులు వాటికి ఆహుతియైరి. వారి మొండెములు, తలలు, భుజములు, కరములు, కాళ్లు ముక్కలుముక్కలై, చెల్లాచెదరుగా పడిపోయెను. వారు ఆబాణములతాకిడికి తట్టుకొనలేక కేకలు పెట్టుచుండిరి. వారిమొండెములు కొండలవలె నేలగూలుచుండెను. ఆ యోధులశరీరములు ముక్కలగుచున్నను రాక్షసమాయవలన వారు మఱలలేచివచ్చుచుండిరి. ఆకసమున పెక్కు తలలు, భుజములు ఎగురుచుండెను. మొండెములు ఇటునటు పరుగెత్తుచుండెను. మాంసాహారులైన గ్రద్దలు, కాకులు మున్నగు పక్షులు, నక్కలు కూతలు పెట్టుచుండెను. (ఛం॥ 1-7)

ఛం- కటకటహిఁ జంబుక భూత ప్రేత పిసాచ ఖర్పర సంచహీఁ ।
బేతాల బీర కపాల తాల బజాఇ జోగిని నంచహీఁ ॥
రఘుబీర బాన ప్రచండ ఖండహిఁ భటన్హ కే ఉర భుజ సిరా ।
జహఁ తహఁ పరహిఁ ఉఠి లరహిఁ ధర ధరు ధరు కరహిఁ భయకర గిరా ॥ 1 ॥
అంతావరీఁ గహి ఉడత గీధ పిసాచ కర గహి ధావహీఁ ।
సంగ్రామ పుర బాసీ మనహుఁ బహు బాల గుడీ ఉడావహీఁ ॥
మారే పఛారే ఉర బిదారే బిపుల భట కహఁరత పరే ।
అవలోకి నిజ దల బికల భట తిసిరాది ఖర దూషన ఫిరే ॥ 2 ॥
సర సక్తి తోమర పరసు సూల కృపాన ఏకహి బారహీఁ ।
కరి కోప శ్రీరఘుబీర పర అగనిత నిసాచర డారహీఁ ॥
ప్రభు నిమిష మహుఁ రిపు సర నివారి పచారి డారే సాయకా ।
దస దస బిసిఖ ఉర మాఝ మారే సకల నిసిచర నాయకా ॥ 3 ॥
మహి పరత ఉఠి భట భిరత మరత న కరత మాయా అతి ఘనీ ।
సుర డరత చౌదహ సహస ప్రేత బిలోకి ఏక అవధ ధనీ ॥
సుర ముని సభయ ప్రభు దేఖి మాయానాథ అతి కౌతుక కర్యో ।
దేఖహిఁ పరసపర రామ కరి సంగ్రామ రిపుదల లరి మర్యో ॥ 4 ॥

నక్కలు కూయుచుండెను. భూతప్రేతపిచశాములు కపాలములలోని రక్తములను పీల్చుచుండెను. వీరబేతాళములు ఆ పుఱ్ఱెలపై మద్దెలలు వాయించుచుండెను. మంత్రగత్తెలు నాట్యములాడు చుండిరి. రఘువీరుని ప్రచండబాణములు యోధులరొమ్ములను, భుజములను, తలలను తుత్తునియలు గావించెను. వారి శరీరములు నేలకొరిగియు, మఱల లేచివచ్చి పోరాడుచుండెను. 'పట్టుకొనుడు, పట్టుకొనుడు,' అని వారు కేకలు వేయుచుండిరి. రాక్షసుల నరములను రాబందులు తమ కాలిగోళ్లతో పట్టుకొని, ఎగిరిపోవుచుండెను. వాటి ఆవలికొనలను

పిశాచములు పట్టుకొని పరుగులు దీయుచుండెను. ఆ దృశ్యము సంగ్రామనగరమున బాలకులు గాలిపటములను ఎగురవేసినట్లుండెను. శ్రీరామునిబాణములచే అనేకరాక్షసవీరులు మట్టుపెట్టబడిరి. గుండెలు బ్రద్దలైన వారు నేలపై బడి మూలుగుచుండిరి. తమ సైన్యము కకావికలగుట చూచి ఖర, దూషణత్రిశిరులు శ్రీరామునితో స్వయముగా తలపడిరి. కుపితులైన అసంఖ్యాకులైన రాక్షసులు శ్రీ రఘువీరునిపై ఒక్కుమ్మడిగా బాణ, శక్తి, తోమర, త్రిశూల పరశుకృపాణాది అస్త్రములు ప్రయోగించిరి. శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు వాటిని ఒక్కక్షణకాలములోపాటు ఆపి, తనబాణములను ప్రయోగించెను. ఆ నిశాచరసేనాపతులఱొమ్ములలో పదేసిబాణములు గ్రుచ్చుకొనెను. రాక్షస యోధులు నేలకొరిగియు, మఱల లేచి వచ్చి, యుద్ధము చేయుచుండిరి. వారు చావక, అనేకమాయోపాయములను పన్నుచుండిరి. 'పోరుచున్న రాక్షసులు పదునాలుగువేలమంది, ఎదుటి పక్షమున శ్రీరాముడు ఒక్కడు మాత్రమే'-అని దేవతలు భీతిల్లుచుండిరి. దేవతల, మునుల భయమును జూచి, మాయాధీశుడైన ప్రభువు గొప్ప వినోదమును సృష్టించెను. దాని వలన శత్రుసైన్యములో ఒకరికొకరు శ్రీరాముని రూపమున కన్పింపసాగిరి. వారిలో వారే ఒకరినొకరు చంపుకొనిరి. (ఛం॥ 1-4)

దో- రామ రామ కహి తను తజహిఀ, పావహిఀ పద నిర్బాన।
కరి ఉపాయ రిపు మారే, ఛన మహుఀ కృపానిధాన ॥ 20(క) ॥
హరషిత బరషహిఀ సుమన సుర, బాజహిఀ గగన నిసాన ।
అస్తుతి కరి కరి సబ చలే, సోభిత బిబిధ బిమాన ॥ 20(ఖ) ॥

రాక్షస సైనికులందఱిని దయానిధియైన శ్రీరామచంద్రుడు ఒక్క క్షణములో వధించెను. వారు 'రామ రామ' యనుచు మరణించి, మోక్షమును పొందిరి.[1] దేవతలు సంతసించుచు పూలవాన గురిసించిరి. ఆకసమున దుందుభులు మ్రోగెను. శ్రీరాముని స్మరించుచు దేవతలు తమ తమ విమానములలో స్వస్థానములకరిగిరి. (దో॥ 20. క,ఖ)

చౌ- జబ రఘునాథ సమర రిపు జీతే । సుర నర ముని సబ కే భయ బీతే ॥
తబ లఛిమన సీతహి లై ఆఏ । ప్రభు పద పరత హరషి ఉర లాఏ ॥ 1 ॥
సీతా చితవ స్యామ మృదు గాతా । పరమ ప్రేమ లోచన న అఘాతా ॥
పంచబటీఀ బసి శ్రీరఘునాయక । కరత చరిత సుర ముని సుఖదాయక ॥ 2 ॥

శ్రీరాముడు యుద్ధమున రాక్షసులనందఱిని అంతమొందించి, దేవతలను, మునులను, మనుష్యులను నిర్భయులనుగా జేసెను. అప్పుడు లక్ష్మణుడు సీతాదేవిని రాముని కడకు జేర్చి, ప్రభువు యొక్క చరణములకు నమస్కరించెను. ప్రభువు అతనిని లేవనెత్తి, హృదయమునకు హత్తుకొనెను. శ్రీరామునికోమలశ్యామలశరీరమును సీతాదేవి తదేకదృష్టితో చూడసాగెను. ఎంతగా జూచినను ఆమెకు తనివి తీరకుండెను. (పిదప సంతోషమును పట్టలేక సీతాదేవి మహావీరుడును, తనపతిదేవుడైన శ్రీరామచంద్రుని పదేపదే గాఢాలింగనమొనర్చుకొనెను.)[2] ఈ విధముగా పంచవటిలో నివాసమును కొనసాగించుచు శ్రీరాముడు దేవతలను, మునులను సంతోషపఱచుచు అనేక-అద్భుత లీలావిశేషములను ప్రదర్శించెను. (చౌ॥ 1-2)

1) రామ రామ యన్న రారాదు పాపంబు, రామ రామ యన్న రాదు భయము,
రామ రామ యన్న రారాదు మృత్యువు, రామ రామ యనుము రక్షగొనుము.

2) శ్లో॥ బభూవ హృష్టావైదేహీ, భర్తారం పరిషస్వజే ॥
పునః పరిష్వజ్య శశిప్రభాననా! బభూవ హృష్టా జనకాత్మజా తదా ॥
వాల్మీకిరామాయణము-అరణ్యకాండము 30/40-41

శూర్పణఖ రావణునితో మొఱపెట్టుకొనుట

ధుఆఁ దేఖి ఖరదూషన కేరా । జాఇ సుపనఖాఁ రావన ప్రేరా ॥
బోలీ బచన క్రోధ కరి భారీ । దేస కోస కై సురతి బిసారీ ॥ 3 ॥
కరసి పాన సోవసి దిను రాతీ । సుధి నహిఁ తవ సిర పర ఆరాతీ ॥
రాజ నీతి బిను ధన బిను ధర్మా । హరిహి సమర్పే బిను సతకర్మా ॥ 4 ॥
బిద్యా బిను బిబేక ఉపజాఏఁ । శ్రమ ఫల పఢేఁ కిఏఁ అరు పాఏఁ ॥
సంగ తెఁ జతీ కుమంత్ర తె రాజా । మాన తె గ్యాన పాన తేఁ లాజా ॥ 5 ॥
ప్రీతి ప్రనయ బిను మద తే గునీ । నాసహిఁ బేగి నీతి అస సునీ ॥ 6 ॥

ఖరదూషణులు వినాశమగుటను జూచిన శూర్పణఖ రావణునియొద్దకు పోయి, మిక్కిలి కోపముతో లబోదిబోయనుచు గగ్గోలు పెట్టసాగెను. "నీ రాజ్యమును, కోశాగారమును, పూర్తిగా విస్మరించితివి. మద్యసేవతో మత్తిల్లి రాత్రింబవళ్లు నిద్రపోవుచుంటివి. శత్రువులు వచ్చి, మీదపడబోవుచున్నదియు నీకు పట్టకుండెను. నీతిలేని రాజ్య పరిపాలన, ధర్మహీనధనసంపాదన, భగవదర్పణముచేయని ఉత్తమ కార్యము, వివేకమును కల్గింపని విద్య మొదలగు వానివలన శ్రమయేమిగులును, కాని ఫలితము శూన్యము. 'విషయవాసనలవలన సన్న్యాసియు, దుర్బోధనలవలన రాజు, దురహంకారముచే గుణవంతుడు పతనముచెందుదురు. దురభిమానముచేజ్ఞానము, మదిరాపానమువలన లజ్జయు, ప్రేమరాహిత్యముచే స్నేహము దెబ్బతినును' అను నీతిని నేను వినియుంటిని. (ఇచట ఒక రాక్షసి నోట సత్కర్మలు, భగవదర్పణోపదేశములు వచ్చుచున్నవి. ఇది తులసీదాసు యొక్క లోకజ్ఞతను ధర్మపారీణ వైశిష్ట్యమును తెలుపు చున్నవి.) (చౌ॥ 3-6)

సో- రిపు రుజ పావక పాప, ప్రభు అహి గనిఅ న ఛోట కరి ।
అస కహి బిబిధ బిలాప, కరి లాగీ రోదన కరన ॥ 21(క) ॥

"శత్రువును, రోగమును, అగ్నిని, పాపమును, ప్రభువును, సర్పమును తక్కువ అంచనావేయరాదు." ఇట్లు చెప్పుచు ఆమె అనేకవిధముల విలపించెను. (సో॥ 21. క)

దో- సభా మాఝ పరి బ్యాకుల, బహు ప్రకార కహ రోఇ ।
తోహి జిఅత దసకంధర, మోరి కి అసి గతి హోఇ ॥ 21(ఖ) ॥

లోభ శ్చే దగుణేన కిం? పిశునతా యద్యస్తి కిం పాతకైః ?
సత్యం చే త్తపసా చ కిం? శుచి మనో యద్యస్తి తీర్థేన కిం ?
సౌజన్యం యది కిం బలేన? మహిమా యద్యస్తి కిం మణ్డనైః ?
సద్విద్యా యది కిం ధనై రపయశో యద్యస్తికిం మృత్యునా ? భర్తృహరి

శూర్పణఖ నిండు సభలో వ్యాకులపడుచు క్రిందపడి యేడ్చుచు రావణునితో పలికెను. ఓరీ! దశాననా! నీవు బ్రతికి యుండగ నేను ఈ స్థితికి గురికాదగునా? (దో॥ 21. ఖ)

చౌ- సునత సభాసద ఉఠె అకులాఈ । సముఝాఈ గహి బాఁహ ఉఠాఈ ॥
కహ లంకేస కహసి నిజ బాతా । కెఇఁ తవ నాసా కాన నిపాతా ॥ 1 ॥
అవధ నృపతి దసరథ కే జాఏ । పురుష సింఘ బన ఖేలన ఆఏ ॥
సముఝి పరీ మొహి ఉన్హ కై కరనీ । రహిత నిసాచర కరిహహిఁ ధరనీ ॥ 2 ॥
జిన్హ కర భుజబల పాఇ దసానన । అభయ భఏ బిచరత ముని కానన ॥
దేఖత బాలక కాల సమానా । పరమ ధీర ధన్వీ గున నానా ॥ 3 ॥
అతులిత బల ప్రతాప ద్వౌ భ్రాతా । ఖల బధ రత సుర ముని సుఖదాతా ॥
సోభా ధామ రామ అస నామా । తిన్హ కే సంగ నారి ఏక స్యామా ॥ 4 ॥
రూప రాసి బిధి నారి సఁవారీ । రతి సత కోటి తాసు బలిహారీ ॥
తాసు అనుజ కాటే శ్రుతి నాసా । సుని తవ భగిని కరహిఁ పరిహాసా ॥ 5 ॥
ఖర దూషన సుని లగే పుకారా । ఛన మహుఁ సకల కటక ఉన్హ మారా ॥
ఖర దూషన తిసిరా కర ఘాతా । సుని దససీస జరే సబ గాతా ॥ 6 ॥

ఆమెవిలాపమును విని, సభాసదులు ఉద్విగ్నులై లేచిరి. వారు శూర్పణఖబాహువులను పట్టుకొని పైకి లేపి, నిలుచుండబెట్టి సమాధాన పఱచిరి. లంకేశుడైన రావణుడు ముందుగా "నీ విషయమును తెల్పుము. నీ ముక్కు చెవులను కోసినదెవరు?" అని పలికెను. ఆమెయిట్లు ప్రత్యుత్తరము నిచ్చెను. "అయోధ్యాపతియైన దశరథుని కుమారులు, పురుష సింహులు వేటాడుటకై వనములకు వచ్చిరి. నేను వారిఉద్దేశ్యములను గ్రహించితిని. వారు భూమిపైగల రాక్షసజాతిని మట్టు బెట్టనెంచినారు. రావణా! వారి భుజ బలమును జూచి, మునులు వనములలో నిర్భయముగా మసలుకొనుచున్నారు. వారు చూచుటకు బాలకులే యైనను కాలునితో సమానులు. మహావీరులు, ధనుర్ధారులు, ఉత్తమగుణసంపన్నులు. ఆయిరువురు సోదరులబలప్రతాపములు అపారములు. వారు దుష్టులను రూపుమాపి, దేవతలను, ఋషులను కాపాడనెంచినారు. ఆ యిరువురిలో రాముడు అతిలోకసుందరుడు ఆయనతో పాటు ఒక సుందరియు గలదు. బ్రహ్మ సౌందర్యము నంతయును ఒక కుప్పగాజేసి, ఆమెను సృష్టించెను రతీదేవులు ఎందఱైనను ఆమె సౌందర్యమునకు సాటిరారు. అతని తమ్ముడు నా ముక్కు చెవులను కోసినాడు. నేను నీ సోదరినని తెలియగనే వారు నన్ను పరిహాసింపసాగిరి. ఖర, దూషణులు నా ఆక్రందనను విని, వారితో పోరాడిరి. కాని వారిసమస్తసైన్యములను ఆ రాముడు ఒక్కడే ఒక్షణములో హతమార్చెను." ఖర దూషణత్రిశిరులసంహారములను విని, రావణుని శరీరము కోపముతో ఉడికి పోయెను. (చౌ॥ 1-6)

దో- సూపనఖహి సముఝాఇ కరి, బల బోలెసి బహు భాఁతి ।
గయఉ భవన అతి సోచబస, నీద పరఇ నహిఁ రాతి ॥ 22 ॥

రావణుడు శూర్పణఖకు అనేకవిధములనచ్చజెప్పి, తనబలపరాక్రమములను గూర్చి బీరములు పలికెను. చింతాక్రాంతుడై అతడు తనభవనమునకు పోయెను. కాని తీవ్రమైన అలోచనలతో ఆతనికి ఆ రాత్రియంతయు నిద్రయే పట్టలేదు. (దో॥ 22)

చౌ- సుర నర అసుర నాగ ఖగ మాహీం । మోరే అనుచర కహఁ కొఉ నాహీం ॥
ఖర దూషన మోహి సమ బలవంతా । తిన్హహి కొ మారఇ బిను భగవంతా ॥ 1 ॥
సుర రంజన భంజన మహి భారా । జౌం భగవంత లీన్హ అవతారా ॥
తౌ మైం జాఇ బైరు హఠి కరఊం । ప్రభు సర ప్రాన తజేం భవ తరఊం ॥ 2 ॥
హోఇహి భజను న తామస దేహా । మన క్రమ బచన మంత్ర దృఢ ఏహా ॥
జౌం నరరూప భూపసుత కోఊ । హరిహఉం నారి జీతి రన దోఊ ॥ 3 ॥
చలా అకేల జాన చఢి తహవాఁ । బస మారీచ సింధు తట జహవాఁ ॥
ఇహాఁ రామ జసి జుగుతి బనాఈ । సునహు ఉమా సో కథా సుహాఈ ॥ 4 ॥

రావణుడు తనమనస్సులో విచారింపసాగెను. "దేవతలు, మనుష్యులు, అసురులు, నాగులు, ఖగములు- వీరిలో ఎవ్వరును నా సేవకులతోగూడ సమానులుగారు. ఖరదూషణులు బలపరాక్రమములలో నాతో సమానులే. ఆభగవంతుడుతప్ప వారిని ఎవ్వరును వధింపజాలరు. ఒక వేళ దేవతలను ఆనందింప జేయుటకును, భూభారమును తొలగించుటకును ఆ భగవంతుడే అవతరించియుండినచో, నేను తప్పక ఆతనితో వైరమునుబూని, యుద్ధముచేసెదను. ఆతని బాణముల దెబ్బలకు అసువులను వీడి, భవసాగరమును దాటెదను. ఈ తమోమయశరీరముతో భగవంతునిసేవ సాధ్యముగాదు. త్రికరణశుద్ధిగా ఇది నా దృఢనిశ్చయము. ఒకవేళ వారు మానవమాత్రులైన రాజకుమారులేయైనచో వారిని ఇద్దఱిని యుద్ధమున ఓడించి, ఆ స్త్రీని అపహరించి తెచ్చెదను. ఈ విధముగా తనలో తాననుకొని, రావణుడు ఒంటరిగా రథమునెక్కి, సముద్రతీరమునగల మారీచనివాసమునకు వెళ్లెను. (శంకరుడు పలుకుచున్నాడు) ఉమా![1] అక్కడ శ్రీరామచంద్రుడు పన్నినయుక్తిని ఆసుందరకథను వినుము. (చౌ॥ 1-4)

దో- లఖిమన గఏ బనహిం జబ, లేన మూల ఫల కంద ।
జనకసుతా సన బోలె, బిహసి కృపా సుఖ బృంద ॥ 23 ॥

లక్ష్మణుడు కందమూల ఫలములను తీసికొని వచ్చుటకై వనమునకు వెళ్లినప్పుడు కృపానిధియైన శ్రీరామచంద్రుడు నవ్వుచు జానకితో అనెను. (దో॥ 23)

చౌ- సునహు ప్రియా బ్రత రుచిర సుసీలా । మైం కఛు కరబి లలిత నరలీలా ॥
తుమ్హ పావక మహుఁ కరహు నివాసా । జౌ లగి కరౌం నిసాచర నాసా ॥ 1 ॥
జబహిం రామ సబ కహా బఖానీ । ప్రభు పద ధరి హియఁ అనల సమానీ ॥
నిజ ప్రతిబింబ రాఖి తహఁ సీతా । తైసఇ సీల రూప సుబినీతా ॥ 2 ॥

1) విశేష విషయమును చెప్పదలచినపుడెల్ల పరమేశ్వరుడు పార్వతిని 'ఉమా' యని సంబోధించెను. మాయా సీత ప్రస్తావన ఇచట విశేష విషయము.

లఛిమనహూఀ యహ మరము న జానా । జో కఛు చరిత రచా భగవానా ॥
దసముఖ గయఉ జహాఀ మారీచా । నాఇ మాథ స్వారథ రత నీచా ॥ 3 ॥
నవని నీచ కై అతి దుఖదాఈ । జిమి అంకుస ధను ఉరగ బిలాఈ ॥
భయదాయక ఖల కై ప్రియ బానీ । జిమి అకాల కే కుసుమ భవానీ ॥ 4 ॥

"ప్రియా! పతివ్రతాశిరోమణీ! వినుము. నేనొక మనోహరమైన మానవలీలను చూపెదను. నేను రాక్షసులను అందఱిని సంహరించువఱకు నీవు అగ్నిదేవునికడ వసింపుము' శ్రీరామచంద్రుడు ఈ విధముగా అనునయవచనములను పలుకగానే సాధ్వి సీతాదేవి శ్రీరాముని చరణములను మనస్సున నిలుపుకొని, అగ్ని ప్రవేశము చేసెను. ఆమె తనప్రతిరూపమును మాత్రమును శ్రీరాముని కడనే ఉంచెను. ఆ మాయాసీత శీలస్వభావములచే రూపనమ్రతలచే సీతాదేవిని పోలియుండెను. ఈ భగవల్లీలను లక్ష్మణుడుగూడ ఎఱుగడు. స్వార్థపరుడు, నీచుడు ఐన రావణుడు మారీచుని జేరి, శిరసా నమస్కరించెను. ధూర్తుని వినయప్రదర్శనము, అంకుశము, ధనుస్సు, సర్పము, పిల్లి మొదలగు వానివలె దుఃఖదాయకము . వేళగాని వేళ పూచిన పూలవలె దుష్టునిమెత్తనిమాటలుగూడ భయంకరములు, ఉత్పాత సూచకములు. (చౌ॥ 1-4)

రావణమారీచ సంవాదము

దో- కరి పూజా మారీచ తబ, సాదర పూఛీ బాత ।
కవన హేతు మన బ్యగ్ర అతి, అకసర ఆయహు తాత ॥ 24 ॥

మారీచుడు అతనిని పూజించి, సాదరముగా అడిగెను. "నాయనా! నీ మనస్సు ఇంతగా వ్యాకుల మగుటకు కారణమేమి? నీవు ఒంటరిగా ఏల వచ్చితివి?" (దో॥ 24)

చౌ- దసముఖ సకల కథా తెహి ఆగేఀ । కహీ సహిత అభిమాన అభాగేఀ ॥
హోహు కపట మృగ తుమ్హ ఛలకారీ । జెహి బిధి హరి ఆనౌఀ నృపనారీ ॥ 1 ॥
తెహి పుని కహా సునహు దససీసా । తే నరరూప చరాచర ఈసా ॥
తాసోఀ తాత బయరు నహిఀ కీజై । మారేఀ మరిఅ జిఆఏఀ జీజై ॥ 2 ॥
ముని మఖ రాఖన గయఉ కుమారా । బిను ఫర సర రఘుపతి మోహి మారా ॥
సత జోజన ఆయఉఀ ఛన మాహీఀ । తిన్హ సన బయరు కిఏఀ భల నాహీఀ ॥ 3 ॥
భఇ మమ కీట భృంగ కీ నాఈ । జహఀ తహఀ మైఀ దేఖఉఀ దోఉ భాఈ ॥
జౌఀ నర తాత తదపి అతి సూరా । తిన్హహి బిరోధి న ఆఇహి పూరా ॥ 4 ॥

మూర్ఖుడైన రావణుడు కథనంతయు దురభిమానముతో వినిపించి, పలికెను. "నీవు మాయలేడి రూపమును ధరించుము. నేను రాజకుమారిని మాయోపాయముచే అపహరించెదను" మారీచుడు దీనికి సమాధానమునిచ్చెను. "దశకంఠా! వినుము. అతడు మానవావతారమునెత్తిన భగవంతుడు, ఈ చరాచర జగత్తునకు ఈశ్వరుడు. నాయనా! ఆతనితో వైరము వద్దు. ఆయన సంకల్పమును అనుసరించియే జీవులజననమరణములు జరుగుచుండును. ఈ

రాజకుమారుడే విశ్వామిత్రుని యాగసంరక్షణకు బాల్యమున వచ్చియుండెను. ఆ చిఱు వయస్సులోనే అప్పుడతడు నన్ను ములికి లేని బాణముతో కొట్టియుండెను. ఆ దెబ్బతో ఒక్కక్షణములో నేను నూఱుయోజనముల దూరమున పడిపోయితిని. అందువలన అతనితో వైరము పెట్టుకొనుట శ్రేయస్కరము గాదు. ఇప్పటి నా స్థితి 'భ్రమరకీట న్యాయము' వలెనున్నది. నేను ఎటు చూచినను నాకు ఆ సోదరులే కన్పించు చున్నారు. వారు నిజముగా మానవమాత్రులేయైనచో సాటిలేని శూరులేయనవలెను. వారితో విరోధమునకు పూనుకొనుట ప్రమాదకరము.

(చౌ॥ 1-4)

దో- జెహిఀ తాడకా సుబాహు హతి, ఖండెఉ హర కోదండ ।
ఖర దూషన తిసిరా బధెఉ, మనుజ కి అస బరిబండ ॥ 25 ॥

తాటకయు, సుబాహువు ఆ రాముని చేతిలోనే మడిసిరి. శివధనుర్భంగము గావించిన మహా వీరుడతడు. ఖర, దూషణ, త్రిశిరులను హతమార్చిన వాడతడే. అట్టి అపరిమితపరాక్రమశాలి మనుష్యమాత్రుడా? (దో॥ 25)

చౌ- జాహు భవన కుల కుసల బిచారీ । సునత జరా దీన్హిసి బహు గారీ ॥
గురు జిమి మూఢ కరసి మమ బోధా । కహు జగ మోహి సమాన కో జోధా ॥ 1 ॥
తబ మారీచ హృదయఀ అనుమానా । నవహి బిరోధేఀ నహిఀ కల్యానా ॥
సస్త్రీ మర్మీ ప్రభు సఠ ధనీ । బైద బంది కబి భానస గునీ ॥ 2 ॥
ఉభయ భాఀతి దేఖా నిజ మరనా । తబ తాకిసి రఘునాయక సరనా ॥
ఉతరు దేత మోహి బధబ అభాగేఀ । కస న మరౌఀ రఘుపతి సర లాగేఀ ॥ 3 ॥
అస జియఀ జాని దసానన సంగా । చలా రామ పద ప్రేమ అభంగా ॥
మన అతి హరష జనావ న తేహీ । ఆజు దేఖిహఉఀ పరమ సనేహీ ॥ 4 ॥

కావున నీ కుటుంబ క్షేమమునాలోచించి, ఇంటికి మఱలి పొమ్ము." ఈమాటలకు రావణుడు భగ్గున మండిపడి, మారీచుని అనేకవిధముల తిట్టెను. "ఓరీ మూర్ఖుడా! గురువువలె నాకు జ్ఞానోపదేశము చేసెదవా? ఈ జగత్తులో నాకుసాటియగు ప్రతియోధుడు ఎక్కడున్నాడో చెప్పుము"- అప్పుడు మారీచుడు తనమనస్సులో ఇట్లనుకొనెను. "శస్త్రధారి, మర్మజ్ఞుడు, సమర్థుడైన ప్రభువు (యజమాని), మూర్ఖుడు, ధనవంతుడు, వైద్యుడు, భట్రాజు, కవి, వంటవాడు- ఈ తొమ్మిది విధములగు వారితో వైరము పూనుట మంచిదికాదు"- రెండు విధములుగను 'తనకు మరణము తథ్యము'- అని తలంచి, మారీచుడు శ్రీ రఘునాథుని శరణుజొచ్చుటయే మేలని గ్రహించెను. "రావణుని మాటను కాదన్నచో ఆదుర్మార్గుడు నన్ను చంపును. కావున రఘునాథుని బాణముచేతనే ఏల చావగూడదు?" మనసులో ఇట్లాలోచించి, అతడు రావణుని అనుసరించెను. శ్రీరామునిచరణములపై మారీచునకు అత్యంతభక్తి గలదు. నేడు రామచంద్రప్రభుదర్శనము అగును గదాయని అతనిమనస్సున హర్షము ఉప్పొంగెను. కాని రావణునియెదుట అతడు తన సంతోషమును ప్రకటింపలేదు. (చౌ॥ 1-4)

ఛం- నిజ పరమ ప్రీతమ దేఖి లోచన సుఫల కరి సుఖ పాఇహౌఀ ।
శ్రీ సహిత అనుజ సమేత కృపానికేత పద మన లాఇహౌఀ ॥

నిర్బాన దాయక క్రోధ జా కర భగతి అబసహి బసకరీ ।
నిజ పాని సర సంధాని సో మొహి బధిహి సుఖసాగర హరీ ॥

మారీచుడు తనలో ఆలోచింపసాగెను. "నాకు పరమప్రియతముడైన స్వామిని జూచి, నా నేత్రములను సఫలమొనర్చుకొని సుఖముగానుండగలను. సీతాలక్ష్మణులతో గూడియున్న కృపాళువైన శ్రీరామచంద్రునిచరణములకు నా మనస్సును అర్పించెదను. ఆ శ్రీహరి (రాముని) ఆగ్రహముగూడ మోక్షదాయకమే. అతడు స్వతంత్రుడైనను భక్తికి వశమగును. అట్టి ఆనంద సాగరుడైన శ్రీహరి స్వయముగా బాణమును సంధించి, నన్ను వధించును. (ఛం)

దో- మమ పాఛేఁ ధర ధావత, ధరేఁ సరాసన బాన ।
ఫిరి ఫిరి ప్రభుహి బిలోకిహఉఁ, ధన్య న మో సమ ఆన ॥ 26 ॥

లేడి రూపమున ముందుకుసాగిపోవుచుండెడి నావెంట ధనుర్బాణములతో శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు నన్ను పట్టుకొనుటకు పరుగెత్తుచు వచ్చును. అప్పుడు పదే పదే నేను వెనుకకు తిరిగి, ఆయనను దర్శించెదను. కనుక నావంటి ధన్యుడెవ్వడును ఉండడు. (దో॥ 26)

సీతాపహరణము

చౌ- తేహి బన నికట దసానన గయఊ । తబ మారీచ కపటమృగ భయఊ ॥
అతి బిచిత్ర కఛు బరని న జాఈ । కనక దేహ మని రచిత బనాఈ ॥ 1 ॥
సీతా పరమ రుచిర మృగ దేఖా । అంగ అంగ సుమనోహర బేషా ॥
సునహు దేవ రఘుబీర కృపాలా । ఎహి మృగ కర అతి సుందర ఛాలా ॥ 2 ॥
సత్యసంధ ప్రభు బధి కరి ఏహీ । ఆనహు చర్మ కహతి బైదేహీ ॥
తబ రఘుపతి జానత సబ కారన । ఉఠే హరషి సుర కాజు సఁవారన ॥ 3 ॥
మృగ బిలోకి కటి పరికర బాఁధా । కరతల చాప రుచిర సర సాఁధా ॥
ప్రభు లఛిమనహి కహా సముఝాఈ । ఫిరత బిపిన నిసిచర బహు భాఈ ॥ 4 ॥
సీతా కేరి కరెహు రఖవారీ । బుధి బిబేక బల సమయ బిచారీ ॥
ప్రభుహి బిలోకి చలా మృగ భాజీ । ధాఏ రాము సరాసన సాజీ ॥ 5 ॥
నిగమ నేతి సివ ధ్యాన న పావా । మాయామృగ పాఛేఁ సో ధావా ॥
కబహుఁ నికట పుని దూరి పరాఈ । కబహుఁక ప్రగటఇ కబహుఁ ఛపాఈ ॥ 6 ॥
ప్రగటత దురత కరత ఛల భూరీ । ఎహి బిధి ప్రభుహి గయఉ లై దూరీ ॥
తబ తకి రామ కఠిన సర మారా । ధరని పరేఉ కరి ఘోర పుకారా ॥ 7 ॥
లఛిమన కర ప్రథమహిఁ లై నామా । పాఛేఁ సుమిరెసి మన మహుఁ రామా ॥
ప్రాన తజత ప్రగటేసి నిజ దేహా । సుమిరెసి రాము సమేత సనేహా ॥ 8 ॥
అంతర ప్రేమ తాసు పహిచానా । ముని దుర్లభ గతి దీన్హి సుజానా ॥ 9 ॥

రావణుడు దండకారణ్యమును సమీపింపగనే మారీచుడు తన మాయాప్రభావమున కపట మృగమాయెను. ఆ జింక మిక్కిలి విచిత్రముగా ఉండెను. దానిని వర్ణించుటకు సాధ్యముగాదు. దాని బంగారువన్నెగల దేహము మణిఖచితమైయుండెను. ప్రత్యంగము మనోహరముగా నున్న ఆ సుందరమృగమును సీతాదేవి చూచి, పలికెను. "ప్రభూ! కృపాళూ! ఈ జింకచర్మము అతి సుందరముగా ఉన్నది. ఓ సత్యధురంధరా! దీనిని చంపి, దీనిచర్మమును తీసికొనిరండు. శ్రీరామునకు విషయమంతయు తెలిసినప్పటికిని, దేవతల కార్యమును నెఱవేర్చుటకై సంతోషముతో లేచెను. అతడు మృగమును జూచి, నడుము చుట్టును వస్త్రమును కట్టుకొని, ధనువును చేతబట్టి, బాణమును ఎక్కుపెట్టెను. శ్రీరామచంద్రుడు లక్ష్మణుని ఇట్లు హెచ్చరించెను. "సోదరా! వనములో నిశాచరులు పెక్కుమంది తిరుగుచు ఉండెదరు. నీ బుద్ధివివేకములతో నీ బలమును సమయస్ఫూర్తిని ఉపయోగించి, సీతను రక్షించుచుండుము." ప్రభువునుజూచి, జింక పాఱిపోవుచుండెను. శ్రీరాముడు ధనుస్సును ఎక్కుపెట్టి దానిని వెంబడింపసాగెను. వేదములచే 'నేతి, నేతి' యని వర్ణింపబడునట్టి వాడును, శివునిచే నిరంతరము ధ్యానింపబడువాడును అగు శ్రీరాముడు మాయామృగమువెంట పరుగెత్తుచుండెను. ఎంత ఆశ్చర్యము! ఆ జింక సమీపమున ఉన్నట్లేయుండి, దూరమగును. ఒకసారి కన్పించును. ఇంతలోనే మాయమగును. ఇట్లు కన్పించుచు మాయమగుచు పెక్కుపన్నాగములతో ఆ కాంచనమృగము ప్రభువును దూరముగా తీసికొని పోయెను. అప్పుడు శ్రీరాముడు గురిచూచి, ఒక తీవ్రమైన బాణమును సంధించెను. అది తగులగానే ఆ మృగము గావుకేకలు పెట్టుచు నేలకొరిగెను. అది మొదట 'హా లక్ష్మణా!' అని అరచెను. పిమ్మట శ్రీరాముని స్మరించెను. ప్రాణత్యాగసమయమున మారీచుడు తన నిజరూపమును పొంది అనన్యభక్తితో శ్రీరామస్మరణ గావించెను. సర్వజ్ఞుడైన ప్రభువు అతని మనస్సునందలి భక్తిభావమును గ్రహించి, మునీశ్వరులకును దుర్లభమైన పరమగతిని అతనికి ప్రసాదించెను. (చౌ॥ 1-9)

దో- బిపుల సుమన సుర బరషహిఁ, గావహిఁ ప్రభు గున గాథ ।
నిజ పద దీన్హ అసుర కహుఁ, దీనబంధు రఘునాథ ॥ 27 ॥

దేవతలు పుష్పవృష్టి గురిపించిరి. ప్రభుగుణములను కొనియాడిరి. "దీనబాంధవుడైన రఘునాథుడు అసురునకు పరమపదము నొసంగెను"- అని పొగడిరి. (దో॥ 27)

చౌ- ఖల బధి తురత ఫిరే రఘుబీరా । సోహ చాప కర కటి తూనీరా ॥
ఆరత గిరా సునీ జబ సీతా । కహ లఛిమన సన పరమ సభీతా ॥ 1 ॥
జాహు బేగి సంకట అతి భ్రాతా । లఛిమన బిహసి కహా సును మాతా ॥
భృకుటి బిలాస సృష్టి లయ హోఈ । సపనేహుఁ సంకట పరఇ కి సోఈ ॥ 2 ॥
మరమ బచన జబ సీతా బోలా । హరి ప్రేరిత లఛిమన మన డోలా ॥
బన దిసి దేవ సౌంపి సబ కాహూ । చలే జహాఁ రావన ససి రాహూ ॥ 3 ॥
సూన బీచ దసకంధర దేఖా । ఆవా నికట జతీ కేఁ బేషా ॥
జాకేఁ డర సుర అసుర డెరాహీఁ । నిసి న నీద దిన అన్న న ఖాహీఁ ॥ 4 ॥

సో దససీస స్వాన కీ నాఈం । ఇత ఉత చితఇ చలా భడిహాఈం ॥
ఇమి కుపంథ పగ దేత ఖగేసా । రహ న తేజ తన బుధి బల లేసా ॥ 5 ॥
నానా బిధి కరి కథా సుహాఈం । రాజనీతి భయ ప్రీతి దెఖాఈం ॥
కహ సీతా సును జతీ గొసాఈం । బోలేహు బచన దుష్ట కీ నాఈం ॥ 6 ॥
తబ రావన నిజ రూప దెఖావా । భఈ సభయ జబ నామ సునావా ॥
కహ సీతా ధరి ధీరజు గాఢా । ఆఇ గయఉ ప్రభు రహు ఖల ఠాఢా ॥ 7 ॥
జిమి హరిబధుహి ఛుద్ర సస చాహా । భఏసి కాలబస నిసిచర నాహా ॥
సునత బచన దససీస రిసానా । మన మహుఁ చరన బంది సుఖ మానా ॥ 8 ॥

ఆ మాయావియైన మారీచుని వధించి, రఘువీరుడు వెంటనే తిరిగి వచ్చుచుండెను. ఆయన చేతులలో ధనుర్బాణములును, నడుమున తూణీరమూ శోభిల్లుచుండెను. ఇచ్చట సీతాదేవి మారీచుడు పలికిన "హా లక్ష్మణా!" అను విలాపవచనమును విని, మిక్కిలి భయపడి లక్ష్మణునితోఇట్లనెను. "నీవు వెంటనే బయలుదేరి వెళ్లుము. మీ అన్నగారు విపత్కర పరిస్థితికి లోనైనట్లున్నారు." లక్ష్మణుడు నవ్వి, పలికెను. "మాతా! వినుము. శ్రీరాముని బొమముడి సంకేతముతోనే సృష్టి లయమై పోవును. అట్టి స్వామి కలలోగూడ సంకటములకు లోనుగాడు." అంతట సీతాదేవి హృదయవిదారకములైన మాటలను పలుకగానే లక్ష్మణుడు శ్రీహరిప్రేరణవలన చలించి పోయెను. లక్ష్మణుడు సీతాదేవిరక్షణభారమును వనదేవతలకును, దిక్పాలురకును అప్పగించి, రావణుడుఅను చంద్రుని పాలిటికి రాహువైన శ్రీరాముడున్న చోటికి వెళ్లెను. ఇక్కడ అదనుకై పొంచి యున్న రావణుడు సన్న్యాసివేషమున సీతాదేవి ఆశ్రమమును సమీపించెను. దేవదానవులు సైతము రావణునిపేరు వినినంతనే భయకంపితులై నిద్రాహారములను మానివేయుచుందురు. అట్టి భయంకరుడైన దశకంఠుడు కుక్కవలె దొంగతనముగా ఇటునటుచూచుచువచ్చెను. (కాకభుశుండి పలుకు చున్నాడు.) గరుడుడా! చెడు త్రోవలు త్రొక్కెడి మానవునియందు తేజస్సు, బుద్ధి, బలము లేశమాత్రముగూడ ఉండవు. రావణుడు వివిధములైన కథలల్లి, సీతాదేవికి రాజనీతిని బోధించుటయే గాక, ఆమెకు భీతిగొల్పుచు, ఆమెయెడ తన ప్రేమను ప్రకటించెను. సీతాదేవి "సన్న్యాసీ! నీవు ఒక దుష్టునివలె మాట్లాడుచున్నావు." అని పల్కెను. అప్పుడు రావణుడు తన నిజస్వరూపమును జూపి, తనపేరును ప్రకటింపగానే సీతాదేవి భయకంపితయయ్యెను. కాని ధైర్యమును కూడగట్టుకొని పలికెను. "దుష్టుడా! ఆగుము. నా పతిదేవుడు వచ్చుచున్నాడు. ఒక కుందేలు ఆడుసింహమును ఆశించినట్లు రాక్షస రాజా! నీవు (నన్ను కోరి) కాలునికి వశమగు చున్నావు." సీతాదేవి వచనములను విని, రావణుడు క్రుద్ధుడాయెను. కాని మనస్సులో మాత్రము ఆమె పాదములకు వందనమాచరించి సంతోషించెను. (చౌ॥ 1-8)

దో- క్రోధవంత తబ రావన, లీన్హిసి రథ బైఠాఇ ।
చలా గగనపథ ఆతుర, భయఁ రథ హాఁకి న జాఇ ॥ 28 ॥

క్రోధోన్మత్తుడైన దుష్టరావణుడు సీతాదేవిని బలవంతముగా తన రథమున కూర్చుండబెట్టుకొని, ఆతురతతో ఆకాశమార్గమున సాగిపోయెను. కాని భయవిహ్వలుడై అతడు రథమును నడుపజాలక పోయెను. (దో॥ 28)

రావణ జటాయువుల యుద్ధము

చౌ- హా జగ ఏక బీర రఘురాయా । కెహిఁ అపరాధ బిసారెహు దాయా ॥
ఆరతి హరన సరన సుఖదాయక । హా రఘుకుల సరోజ దిననాయక ॥ 1 ॥
హా లఛిమన తుమ్హార నహిఁ దోసా । సో ఫలు పాయఉఁ కీన్హేఉఁ రోసా ॥
బిబిధ బిలాప కరతి బైదేహీ। భూరి కృపా ప్రభు దూరి సనేహీ ॥ 2 ॥
బిపతి మోరి కో ప్రభుహి సునావా । పురోడాస చహ రాసభ ఖావా ॥
సీతా కై బిలాప సుని భారీ । భఏ చరాచర జీవ దుఖారీ ॥ 3 ॥
గీధరాజ సుని ఆరత బానీ । రఘుకులతిలక నారి పహిచానీ ॥
అధమ నిసాచర లీన్హేఁ జాఈ। జిమి మలేఛ బస కపిలా గాఈ ॥ 4 ॥
సీతే పుత్రి కరసి జని త్రాసా । కరిహఉఁ జాతుధాన కర నాసా ॥
ధావా క్రోధవంత ఖగ కైసేఁ । ఛూటఇ పబి పరబత కహుఁ జైసేఁ ॥ 5 ॥
రే రే దుష్ట ఠాఢ కిన హోహీ । నిర్భయ చలెసి న జానెహి మోహీ ॥
ఆవత దేఖి కృతాంత సమానా । ఫిరి దసకంధర కర అనుమానా ॥ 6 ॥
కీ మైనాక కి ఖగపతి హోఈ । మమ బల జాన సహిత పతి సోఈ ॥
జానా జరఠ జటాయు ఏహా । మమ కర తీరథ ఛాఁడిహి దేహా ॥ 7 ॥
సునత గీధ క్రోధాతుర ధావా । కహ సును రావన మోర సిఖావా ॥
తజి జానకిహి కుసల గృహ జాహూ। నాహిఁ త అస హోఇహి బహుబాహూ॥ 8 ॥
రామ రోష పావక అతి ఘోరా । హోఇహి సకల సలభ కుల తోరా ॥
ఉతరు న దేత దసానన జోధా। తబహిఁ గీధ ధావా కరి క్రోధా॥ 9 ॥
ధరి కచ బిరథ కీన్హ మహి గిరా । సీతహి రాఖి గీధ పుని ఫిరా ॥
చోచన్హ మారి బిదారెసి దేహీ। దండ ఏక భఇ మురుఛా తేహీ ॥ 10 ॥
తబ సక్రోధ నిసిచర ఖిసిఆనా। కాఢెసి పరమ కరాల కృపానా॥
కాటెసి పంఖ పరా ఖగ ధరనీ । సుమిరి రామ కరి అద్భుత కరనీ ॥ 11 ॥
సీతహి జాన చఢాఇ బహోరీ । చలా ఉతాఇల త్రాస న థోరీ ॥
కరతి బిలాప జాతి నభ సీతా। బ్యాధ బిబస జను మృగీ సభీతా॥ 12 ॥
గిరి పర బైఠె కపిన్హ నిహారీ । కహి హరి నామ దీన్హ పట డారీ ॥
ఏహి బిధి సీతహి సో లై గయఊ । బన అసోక మహఁ రాఖత భయఊ ॥ 13 ॥

సీతాదేవి విలపింపసాగెను. "ఓ జగద్విఖ్యాత-అద్వితీయ వీరుడా! రఘునాథా! ఆర్తిహరణా! శరణాగతవత్సలా! రఘువంశాంబుజ భాస్కరుడా! నీవు నాపై దయజూపకపోవుటకు నేను జేసిన అపరాధమేమి? ఓ లక్ష్మణా! ఇందు నీ దోషమేమియు లేదు. నా క్రోధఫలితమును నేను అనుభవించు చున్నాను." ఇట్లు సీతాదేవి పరిపరి విధముల శోకింపసాగెను. "అయ్యో! నాపై అపార ప్రేమగల నా నాథుడు చాల దూరముననున్నాడు. నా ఈ ఆపదను నా ప్రభువునకు విన్పించు వారెవ్వరు? యజ్ఞహవిస్సు (పురోడాశము)ను ఒక గాడిద(కుక్క) తినదలచినది." సీతాదేవి దుర్భరవిలాపమును విని, స్థావరజంగమప్రాణులన్నియును దుఃఖింపసాగెను. మార్గములో గృధ్రరాజైన జటాయువు శోకార్తయైన సీతాదేవివాణిని విని, "ఈమె నిజముగా రఘువంశ శ్రేష్ఠుడైన శ్రీరామునిపత్నియే" యని గుర్తించెను. కపిలగోవు ఒక కసాయివానిచేతికి చిక్కినట్లు ఆమె ఆ నీచనిశాచరునిచే అపహరింపబడుటను ఆ గృధ్రరాజు చూచెను. అంతట అతడు పలికెను. "బిడ్డా! సీతా! భయపడకుము. నేను ఈ రాక్షసాధముని నాశమొనరింతును."- అని ఆ పక్షి పర్వతము మీదికి వజ్రాయుధమువలె మిక్కిలి కోపముతో పరుగు పరుగున వచ్చెను. ఆ పక్షి రావణునితో పల్కెను. "ఓరీ! దుష్టుడా! నిలువుము. నన్ను గుర్తింపనట్లు ఏల నిర్భయముగా సాగిపోవుచుంటివి?" యమునివలె తనమీదికి వచ్చుచున్న జటాయువును జూచి, రావణుడు ఆలోచింప సాగెను. "ఇది మైనాక పర్వతమా? లేక గరుత్మంతుడా? గరుడునకును, ఆయన స్వామియైన విష్ణువునకును నా బలము తెలియును." కొంచెము దగ్గఱకు వచ్చిన పిదప అతడు జటాయువును గుర్తించెను. "ఇది వృద్ధ జటాయువు. నా చేతులనెడి తీర్థములో ప్రాణములను అర్పింప వచ్చినది." అనియనెను. ఈ మాట వినగానే జటాయువు క్రోధావేశముతో వేగముగా ముందునకుదూకి పలికెను. "రావణా! నా హెచ్చరిక వినుము. జానకీదేవిని వీడి, క్షేమముగా ఇంటికి పొమ్ము. లేనిచో శ్రీరాముని భయానక క్రోధాగ్నిలో నీ వంశమువారందఱును శలభములవలె భస్మమగుదురు." రావణుడేమియు పలుకలేదు. అపుడు జటాయువు క్రోధముతో ముందుకు పరుగెత్తుకొని వచ్చి, రావణుని జుట్టు పట్టుకొని అతనిని రథమునుండి క్రిందికి లాగి వైచెను. రావణుడు నేలపైబడెను. సీతాదేవిని ఒక ప్రక్కన కూర్చుండ బెట్టి, గృధ్రరాజు తిరిగి వచ్చి, ముక్కుతో పొడిచి, పొడిచి, రావణుని శరీరమును విశీర్ణమొనర్చెను. దానివలన రావణుడు ఒక గడియ సేపు మూర్ఛితుడాయెను. లజ్జితుడైన రావణుడు క్రుద్ధుడై లేచి, తనకరవాలమున జటాయువుఱెక్కలను నరికెను. ఇట్లు అతి సాహసముతో, తనఅత్యద్భుత పరాక్రమముతో రావణుని ఎదుర్కొని, జటాయువు శ్రీరాముని స్మరించుచు నేలకొరిగెను. పిదప సీతాదేవిని రథముపై కూర్చుండ బెట్టుకొని, రావణుడు భయాందోళనలతో సాగిపోయెను. వలలో చిక్కిన లేడివలె సీతాదేవి విలపించుచు ఆకాశ మార్గమున పోవుచుండెను. మార్గమధ్యమున ఒక పర్వతముపై కూర్చొనియున్న వానరులను జూచి, హరినామస్మరణ చేయుచు, తనవస్త్రమును (ఆభరణముల మూటను) క్రిందికి పడవేసెను. రావణుడు సీతాదేవిని తీసికొని పోయి, అశోకవనమున ఉంచెను. (చౌ॥ 1-13)

దో- హారి పరా ఖల బహు బిధి, భయ అరు ప్రీతి దెఖాఇ।
తబ అసోక పాదప తర, రాఖిసి జతన కరాఇ ॥ 29(క) ॥

దుష్టరావణుడు ఆమెను భయపెట్టియు, వివిధములైన ప్రీతివచనములను పలికియు, సఫలుడు కాలేకపోయెను. అపుడు ఆమెను ఒక అశోకవృక్షచ్ఛాయలో రాక్షసస్త్రీల రక్షణలో ఉంచెను. (దో॥ 29.క)

నవాహ్నిక పారాయణము-ఆఱవ విరామము

దో- జెహి బిధి కపట కురంగ సంగ, ధాఇ చలే శ్రీరామ ।
సో ఛబి సీతా రాఖి ఉర, రటతి రహతి హరినామ ॥ 29(ఖ) ॥

మాయామృగము వెంట పరుగెత్తుచున్నప్పటి శ్రీరాముని రూపమును మనసున ధ్యానించుచు సీతాదేవి హరిస్మరణ గానించుచుండెను. (దో॥ 29.ఖ)

సీతాన్వేషణము

చౌ- రఘుపతి అనుజహి ఆవత దేఖీ । బాహిజ చింతా కీన్హి బిసేషీ ॥
జనకసుతా పరిహరిహు అకేలీ । ఆయహు తాత బచన మమ పేలీ ॥ 1 ॥
నిసిచర నికర ఫిరహిం బన మాహీం । మమ మన సీతా ఆశ్రమ నాహీం ॥
గహి పద కమల అనుజ కర జోరీ । కహేఉ నాథ కఛు మోహి న ఖోరీ ॥ 2 ॥
అనుజ సమేత గఏ ప్రభు తహవాం । గోదావరి తట ఆశ్రమ జహవాం ॥
ఆశ్రమ దేఖి జానకీ హీనా । భఏ బికల జస ప్రాకృత దీనా ॥ 3 ॥
హా గునఖానీ జానకీ సీతా । రూప సీల బ్రత నేమ పునీతా ॥
లఛిమన సముఝాఏ బహు భాంతీ । పూఛత చలే లతా తరు పాంతీ ॥ 4 ॥
హే ఖగ మృగ హే మధుకర శ్రేనీ । తుమ్హ దేఖీ సీతా మృగనైనీ ॥
ఖంజన సుక కపోత మృగ మీనా । మధుప నికర కోకిలా ప్రబీనా ॥ 5 ॥
కుంద కలీ దాడిమ దామినీ । కమల సరద ససి అహిభామినీ ॥
బరున పాస మనోజ ధను హంసా । గజ కేహరి నిజ సునత ప్రసంసా ॥ 6 ॥
శ్రీఫల కనక కదలి హరషాహీం । నేకు న సంక సకుచ మన మాహీం ॥
సును జానకీ తోహి బిను ఆజూ । హరషే సకల పాఇ జను రాజూ ॥ 7 ॥
కిమి సహి జాత అనఖ తోహి పాహీం । ప్రియా బేగి ప్రగటసి కస నాహీం ॥
ఎహి బిధి ఖోజత బిలపత స్వామీ । మనహుం మహా బిరహీ అతి కామీ ॥ 8 ॥
పూరనకామ రామ సుఖ రాసీ । మనుజచరిత కర అజ అబినాసీ ॥
ఆగేం పరా గీధపతి దేఖా । సుమిరత రామ చరన జిన్హ రేఖా ॥ 9 ॥

ఇచ్చట రఘునాథుడు తనతమ్ముడైన లక్ష్మణుడు ఎదురుగా వచ్చుటను జూచి, బాహ్యముగా చింతాక్రాంతుడైనట్లు కన్పించుచు, "సోదరా! జానకిని ఒంటరిగా వదలి, నా ఆజ్ఞను ఉల్లంఘించితివా? వనములలో రాక్షసులు సంచరించుచు ఉందురు. సీత ఆశ్రమములో లేదని నా మనసు చెప్పుచున్నది." అనెను. లక్ష్మణుడు శ్రీరామునకు పాదాభివందనమొనర్చి, చేతులు జోడించి, పలికెను. "ప్రభూ! ఇందు నా దోషమేమియు లేదు" లక్ష్మణునితో గూడి శ్రీరాముడు గోదావరీ తీరమునగల తన ఆశ్రమమునకు జేరెను. జానకి లేని శూన్యమైన ఆశ్రమమును జూచి, శ్రీరాముడు సామాన్య మానవుని వలె వ్యాకులితుడై, దైన్యముతో దుఃఖితుడాయెను. "ఓ

సద్గుణఖనీ! జానకీ! రూపశీలవ్రతనియమములచే పవిత్రమైనదానా! సీతా! నీవు ఎక్కడనుంటివి?" అని విలపింపసాగెను. లక్ష్మణుడు అన్నను అనేకవిధముల ఊరడించెను. అప్పుడు ప్రభువు వృక్షలతాదులనుగూడ అడుగుచు బోయెను. "ఓ పశుపక్షులారా! భ్రమరసమూహములారా! మృగలోచనయైన సీతను మీరెక్కడనైనను చూచితిరా? పిచ్చుకలు, చిలుకలు, పావురములు, జింకలు, చేపలు, తుమ్మెదలగుంపులు, కోయిలలు, మల్లెమొగ్గలు, దానిమ్మఫలములు, మెఱుపుతీగ, కమలము, శరచ్చంద్రుడు, ఆడుత్రాచు, వరుణపాశము, మన్మథునిధనుస్సు, హంస, ఏనుగు, సింహము- ఇవియన్నియు నేడు తమ ప్రశంసలను వినుచుండెను. మారేడు పండ్లు, బంగారము, అరటి స్తంభములుగూడ సంతోషించు చుండెను. వీటి మనస్సులలో కొంచెము గూడ శంకాసంకోచములు లేవు. జానకీ! నీవు ఇచట లేనందువలన ఇవి యన్నియును నేడు రాజ్యమును పొందినంత ప్రసన్నతను సంతరించు కొన్నవి. (నీ అపూర్వరూపసంపదముందు ఇంత వఱకు అవి తమ లోపములనే వినుచుండెను. ఇపుడు నీవు లేనందువలన తమ ప్రశంసలను వినుచున్నవి.) నీవు వీటిస్పర్ధను ఎట్లు సహించుచున్నావు? త్వరగా ఏల ప్రత్యక్షము కావు?" ఈవిధముగా శ్రీరాముడు విలపించుచు, సీతాదేవిని వెదకసాగెను. ఒక మహావిషయాసక్తుడు విరహవేదనతో తనప్రియురాలిని వెదకుచున్నట్లు అతడు కన్పట్టుచుండెను. పూర్ణకాముడు, ఆనంద స్వరూపుడు, జన్మరహితుడు శాశ్వతుడు ఐన శ్రీరాముడు సామాన్య మనుష్యులవలె ప్రవర్తింపుచు సంచరించుచుండెను. మార్గమున నేలపై బడియున్న గృధ్ర రాజైన జటాయువును అతడు జూచెను. జటాయువు ధ్వజకులిశాది చిహ్నములుగల భగవంతుని పాదములను స్మరించుచుండెను. (చౌ॥ 1-9)

దో- కర సరోజ సిర పరసేఉ, కృపాసింధు రఘుబీర ।
నిరఖి రామ ఛబి ధామ ముఖ, బిగత భఈ సబ పీర ॥ 30 ॥

కృపాసింధువైన శ్రీరఘువీరుడు తనకరకమలములతో జటాయువుతలను ప్రేమతో నిమిరెను. శోభానిధానుడైన శ్రీరామునిముఖమును జూచినంతనే ఆతని (జటాయువు) బాధ మటు మాయమాయెను. (దో॥ 30)

చౌ- తబ కహ గీధ బచన ధరి ధీరా । సునహు రామ భంజన భవ భీరా ॥
నాథ దసానన యహ గతి కీన్హీ । తెహిఁ ఖల జనకసుతా హరి లీన్హీ ॥ 1 ॥
లై దచ్ఛిన దిసి గయఉ గోసాఈం । బిలపతి అతి కురరీ కీ నాఈం ॥
దరస లాగి ప్రభు రాఖెఉఁ ప్రానా । చలన చహత అబ కృపానిధానా ॥ 2 ॥
రామ కహా తను రాఖహు తాతా । ముఖ ముసుకాఇ కహీ తెహిఁ బాతా ॥
జా కర నామ మరత ముఖ ఆవా । అధముఉ ముకుత హోఇ శ్రుతి గావా ॥ 3 ॥
సో మమ లోచన గోచర ఆగేఁ । రాఖౌఁ దేహ నాథ కెహి ఖాఁగేఁ ॥
జల భరి నయన కహహిఁ రఘురాఈ । తాత కర్మ నిజ తేఁ గతి పాఈ ॥ 4 ॥
పరహిత బస జిన్హ కే మన మాహీఁ । తిన్హ కహుఁ జగ దుర్లభ కఛు నాహీఁ ॥
తను తజి తాత జాహు మమ ధామా । దేఉఁ కాహ తుమ్హ పూరనకామా ॥ 5 ॥

జటాయువు ధైర్యమును దెచ్చుకొని, పలికెను. "జనన మరణ భయమును పాఱద్రోలు స్వామీ! శ్రీరామా! వినుము. దశకంఠుడైన రావణుడు నాకు ఈస్థితిని కల్పించినాడు. ఆదుష్టుడే జానకీ దేవిని అపహరించుకొని పోయినాడు. స్వామీ! వాడు ఆమెను తీసికొని దక్షిణదిశకు పోయెను. సీతాదేవి క్రౌంచపక్షిశాబకమువలె విలపించుచుండెను. ప్రభూ! మీ దర్శనార్థమై ఇంతవఱకు నా ప్రాణములను చిక్కబట్టుకొని యుంటిని. కృపానిధీ! ఇప్పుడు అవి పోవుటకు సిద్ధముగా ఉన్నవి." శ్రీరాముడు పలికెను. "నాయనా! శరీరత్యాగము చేయవలదు." జటాయువు చిఱునవ్వుతో పలికెను. "అవసానదశయందు 'శ్రీరామనామమును' స్మరించువాడు అధముడైనను ముక్తుడగునని వేదములు పలుకుచున్నవి. అట్టి మీరే నా కనుల యెదుట నిలిచి యుండగా నేను ఏ కోరికనుతీర్చుకొనుటకై బ్రతుకవలెను?" అశ్రుపూర్ణనయనములతో శ్రీరాముడు పలికెను. "తండ్రీ! నీవు నీ సత్కర్మల చేతనే సద్గతిని పొందితివి. పరోపకారపరాయణులైనవారికి ప్రపంచమున దుర్లభమైనది ఏదియును లేదు. నాయనా! శరీరమును త్యజించి, నీవు నా పరమపదమును చేరుము. నేను నీకు ఏమి ఇయ్యగలను? నీవు స్వయముగా పూర్ణకాముడవు. (చౌ॥ 1-5)

దో- సీతా హరన తాత జని, కహహు పితా సన జాఇ।
జౌం మైం రామ త కుల సహిత, కహిహి దసానన ఆఇ ॥ 31 ॥

నాయనా! సీతాపహరణవృత్తాంతమును నీవు స్వర్గములో నున్న మా తండ్రిగారికి చెప్పవలదు. నేను నిజముగా రాముడనే యైనచో ఆ దశకంఠుడైన రావణుడే స్వయముగా తనకుటుంబముతో గూడ వెళ్లి, ఆయనకావిషయమును తెల్పును. (దో॥ 31)

చౌ- గీధ దేహ తజి ధరి హరి రూపా । భూషన బహు పట పీత అనూపా॥
స్యామ గాత బిసాల భుజ చారీ । అస్తుతి కరత నయన భరి బారీ ॥ 1 ॥

జటాయువు తనగృధ్రరూపమును త్యజించి, శ్రీహరిరూపమును ధరించెను. అసమానమైన అనేక-అభరణములను, పీతాంబరములనూ దాల్చెను. శ్యామల శరీరము, నాలుగువిశాల భుజములును గలిగి, నేత్రములనుండి ఆనందాశ్రువులు స్రవించు చుండగా ఇట్లు స్తుతించెను. (చౌ॥ 1)

జటాయుకృతశ్రీరామస్తుతి

ఛం-జయ రామ రూప అనూప నిర్గున సగున గున ప్రేరక సహీ।
దససీస బాహు ప్రచండ ఖండన చండ సర మండన మహీ
పాథోద గాత సరోజ ముఖ రాజీవ ఆయత లోచనం।
నిత నౌమి రాము కృపాల బాహు బిసాల భవ భయ మోచనం ॥ 1 ॥
బలమప్రమేయమనాదిమజమబ్యక్తమేకమగోచరం।
గోబింద గోపర ద్వంద్వహర బిగ్యానఘన ధరనీధరం ॥
జే రామమంత్ర జపంత సంత అనంత జన మన రంజనం।
నిత నౌమి రామ అకామ ప్రియ కామాది ఖల దల గంజనం ॥ 2 ॥

జెహి శ్రుతి నిరంజన బ్రహ్మ బ్యాపక బిరజ అజ కహి గావహీం ।
కరి ధ్యాన గ్యాన బిరాగ జోగ అనేక ముని జెహి పావహీం ॥
సో ప్రగట కరునాకంద సోభాబృంద అగ జగ మోహఈ ॥
మమ హృదయ పంకజ భృంగ అంగ అనంగ బహు ఛబి సోహఈ ॥ 3 ॥
జో అగమ సుగమ సుభావ నిర్మల అసమ సమ సీతల సదా ।
పస్యంతి జం జోగీ జతన కరి కరత మన గో బస సదా ॥
సో రామ రమానివాస సంతత దాస బస త్రిభువన ధనీ ॥
మమ ఉర బసఉ సో సమన సంసృతి జాసు కీరతి పావనీ ॥ 4 ॥

ఓ రామా! నీకు జయము. నీ రూపము నిరుపమానము. నీవు నిర్గుణుడవు, సగుణుడవు. నిజముగా మాయా ప్రేరకుడవు. పదితలలుగల రావణునిభుజములను ఖండించుటకు తీక్ష్ణములైన బాణములను ధరించినవాడవు. పృథ్వీభూషణా! నీలమేఘశ్యామశరీరా! కమలాస్యా! రాజీవాయతలోచనా! విశాలభుజశోభితా! భవభయముక్తి ప్రదాయకా! కృపానిధీ! రామా! నేను నీకు నిత్యము ప్రణమిల్లుచుందును. అపారబలశాలీ, అనాది, అజుడు, అవ్యక్త స్వరూపుడు, అద్వితీయుడు, అగోచరుడు, గోవిందుడు, ఇంద్రియాతీతుడు, హర్షశోకాది ద్వంద్వములను హరించువాడు, విజ్ఞానఘనుడు, ధరణీధరుడు, రామనామమును జపించు సజ్జనులకును, సేవకులకును ఆత్మానందదాయకుడు, నిష్కామప్రియుడు, కామాదిదుష్ప్రవృత్తులను రూపుమాపువాడు ఐన శ్రీరామునకు అనుదినము నమస్కరింతును. నిరంజనుడు, పరబ్రహ్మ, సర్వవ్యాపకుడు, నిర్వికారుడు, జన్మరహితుడు- అని వేదములచే కీర్తింపబడువాడును, ధ్యాన, జ్ఞాన, వైరాగ్య, యోగాదిసాధనల ద్వారా మునులచే పొందబడువాడును, కరుణామయుడును, అందాలరాశియును ఐన శ్రీహరియే స్వయముగా రాముడుగా అవతరించి, చరాచరజగత్తును మోహింప జేయుచున్నాడు. ఆ ప్రభువే నా హృదయకమలమునకు భ్రమరము. ఆయన ప్రత్యంగమునందును మన్మథసౌందర్యము విరాజిల్లుచున్నది. అతడు ఎంతటి వారికిని దుర్లభుడు, భక్తసులభుడు, నిర్మలస్వభావుడు, విషమసమశాంతమూర్తి మనోనిగ్రహముతో ఇంద్రియములను వశపఱచు కొని, దృఢసాధనచేయు యోగులకు దర్శనమిచ్చువాడు, త్రిభువన స్వామి, లక్ష్మీ నివాసుడు ఐన శ్రీరాముడు సర్వదా తనను సేవించువారికి వశమైయుండును. అతని పవిత్రకీర్తి సంసారదుఃఖములను నాశమొందించును. అట్టి శ్రీరామచంద్రప్రభువు నా హృదయమున నివసించుచుండుగాక- (ఛం॥ 1-4)

దో- అబిరల భగతి మాగి బర, గీధ గయఉ హరిధామ ।
తెహి కీ క్రియా జథోచిత, నిజ కర కీన్హీ రామ ॥ 32 ॥

అఖండ భక్తిని వరముగా పొంది, గృధ్రరాజు జటాయువు శ్రీ విష్ణుధామ (వైకుంఠ)మును చేరెను. శ్రీరాముడు ఆతనికి యథోచితముగ ఉత్తరక్రియలను స్వయముగా జరిపెను. (దో॥ 32)

చౌ- కోమల చిత అతి దీనదయాలా । కారన బిను రఘునాథ కృపాలా ॥
గీధ అధమ ఖగ ఆమిష భోగీ । గతి దీన్హీ జో జాచత జోగీ ॥ 1 ॥
సునహు ఉమా తే లోగ అభాగీ । హరి తజి హోహిఁ బిషయ అనురాగీ ॥
పుని సీతహి ఖోజత ద్వౌ భాఈ । చలే బిలోకత బన బహుతాఈ ॥ 2 ॥
సంకుల లతా బిటప ఘన కానన । బహు ఖగ మృగ తహఁ గజ పంచానన ॥
ఆవత పంథ కబంధ నిపాతా । తెహిఁ సబ కహీ సాప కై బాతా ॥ 3 ॥
దురబాసా మొహి దీన్హీ సాపా । ప్రభు పద పేఖి మిటా సో పాపా ॥
సును గంధర్బ కహఉఁ మైం తోహీ । మొహి న సోహాఇ బ్రహ్మకుల ద్రోహీ ॥ 4 ॥

శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు అత్యంతకోమలహృదయుడు, దీనదయాళువు, అవ్యాజకృపాళువు. మాంసాహారియు, పక్షులలో అధముడును ఐన గృధ్రమునకును యోగులు సర్వదా ఆసించు దుర్లభమగుపరమపదమును ప్రసాదించెను. (శంకరుడు పలుకుచున్నాడు) పార్వతీ! వినుము. శ్రీహరిని స్మరింపక నిరంతరము విషయభోగములను కాంక్షించుజనులు నిజముగా దురదృష్టవంతులు. పిమ్మట సోదరులిద్దఱును సీతాదేవిని వెదకుచు ముందుకు సాగిరి. వారు దట్టమైన ఆ అడవిలో సీతను అన్వేషించుచు పోవుచుండిరి. ఆ ప్రదేశము లతలతో, వృక్షములతోగూడిన ఘనారణ్యము. అందు అనేకములైన పక్షులు, మృగములు, ఏనుగులు, సింహములు సంచరించుచుండెను. మార్గమధ్యమున శ్రీరాముడు కబంధుడను రాక్షసుని సంహరించెను. అతడు తన శాపవృత్తాంతమును రామునకు వినిపించెను. "దుర్వాసుడు నన్ను శపించెను. ఇప్పుడు మీ చరణములను దర్శించుటచే ఆ శాపమునుండి నాకు విముక్తి లభించినది"- శ్రీరాముడు ఇట్లు పలికెను. ఓ గంధర్వా! నేను వచించుమాటలను ఆలకింపుము. బ్రాహ్మణులకు శత్రువులైన వారిని నేను సహింపను. (చౌ॥ 1-4)

దో- మన క్రమ బచన కపట తజి, జో కర భూసుర సేవ ।
మోహి సమేత బిరంచి సివ, బస తాకేఁ సబ దేవ ॥ 33 ॥

త్రికరణ శుద్ధిగా భూసురోత్తములను సేవించు వారికి నేనే గాదు బ్రహ్మ, శివుడు మొదలగు దేవతలు అందఱును వశులయ్యెదరు. (దో॥ 33)

చౌ- సాపత తాడత పరుష కహంతా । బిప్ర పూజ్య అస గావహిఁ సంతా ॥
పూజిఅ బిప్ర సీల గున హీనా । సూద్ర న గున గన గ్యాన ప్రబీనా ॥ 1 ॥
కహి నిజ ధర్మ తాహి సముఝావా । నిజ పద ప్రీతి దేఖి మన భావా ॥
రఘుపతి చరన కమల సిరు నాఈ । గయఉ గగన ఆపని గతి పాఈ ॥ 2 ॥

కనుక 'శాపమిచ్చినను, దండించినను, కఠోరవచనములు పలికినను బ్రాహ్మణుడు పూజ్యుడే' అని సజ్జనులు పలికెదరు. శీలము, గుణము లేకున్నను బ్రాహ్మణుడు పూజనీయుడే. కాని గుణగణములున్నను, జ్ఞానియైనను శూద్రుడు పూజ్యార్హుడు కాడు" శ్రీరామచంద్ర ప్రభువు కబంధునకు భక్తి మార్గమును ఉపదేశించెను. తన చరణములపై అతనికి గల భక్తికి సంతసించెను. పిమ్మట ఆ గంధర్వుడు శ్రీరామచరణములకు శిరసా నమస్కరించి, ఆకాశమార్గమున వెళ్లి పోయెను. (చౌ 1-2)

శ్రీరామునకు శబరి ఆతిథ్యము

తాహి దేఇ గతి రామ ఉదారా । సబరీ కేం ఆశ్రమ పగు ధారా ॥
సబరీ దేఖి రామ గృహం ఆఏ । ముని కే బచన సముఝి జియం భాఏ ॥ 3 ॥
సరసిజ లోచన బాహు బిసాలా । జటా ముకుట సిర ఉర బనమాలా ॥
స్యామ గౌర సుందర దోఉ భాఈ । సబరీ పరీ చరన లపటాఈ ॥ 4 ॥
ప్రేమ మగన ముఖ బచన న ఆవా । పుని పుని పద సరోజ సిర నావా ॥
సాదర జల లై చరన పఖారే । పుని సుందర ఆసన బైఠారే ॥ 5 ॥

ఉదారగుణములుగల శ్రీరాముడు అతనికి ముక్తిని ప్రసాదించి, శబరి ఆశ్రమమున ప్రవేశించెను. తన కడకు విచ్చేసిన శ్రీరాముని జూచిన శబరికి మతంగముని పలుకులు జ్ఞప్తికి వచ్చి, సంతోషపడెను. కమలములవంటి కన్నులు, ఆజానుబాహువులు, తలలపై జటాజూటములు, వక్షఃస్థలములపై వనమాలలు కలిగియున్న శ్యామ గౌరవర్ణ శోభితులైన ఆ సోదరులిద్దఱిని జూచి, శబరి వారిచరణములపై వ్రాలెను. ప్రభువుపై గల భక్తి పారవశ్యమున ఆమెకు నోట మాట రాలేదు. పదే పదే వారి పాదపద్మములకు నమస్కరించి, పవిత్రజలములతో వారిపాదములను గడిగి, వారిని సుఖాసీనులను గావించెను. (చౌ॥ 3-5)

దో- కంద మూల ఫల సురస అతి, దిఏ రామ కహుం ఆని ।
ప్రేమ సహిత ప్రభు ఖాఏ, బారంబార బఖాని ॥ 34 ॥

శబరి చక్కగా పక్వములైన ఫలములను, కందమూలములను శ్రీరామునకు కొసరి కొసరి సమర్పించెను. ప్రభువు వాటిని మెచ్చుకొనుచు తృప్తిగా ఆరగించెను. (దో॥ 34)

చౌ- పాని జోరి ఆగేం భఇ ఠాఢీ । ప్రభుహి బిలోకి ప్రీతి అతి బాఢీ ॥
కెహి బిధి అస్తుతి కరౌం తుమ్హారీ । అధమ జాతి మైం జడమతి భారీ ॥ 1 ॥
అధమ తె అధమ అధమ అతి నారీ । తిన్హ మహం మైం మతిమంద అఘారీ ॥
కహ రఘుపతి సును భామిని బాతా । మానఉం ఏక భగతి కర నాతా ॥ 2 ॥
జాతి పాంతి కుల ధర్మ బడాఈ । ధన బల పరిజన గున చతురాఈ ॥
భగతి హీన నర సోహఇ కైసా । బిను జల బారిద దేఖిఅ జైసా ॥ 3 ॥
నవధా భగతి కహఉం తోహి పాహీం । సావధాన సును ధరు మన మాహీం ॥
ప్రథమ భగతి సంతన్హ కర సంగా । దూసరి రతి మమ కథా ప్రసంగా ॥ 4 ॥

తదనంతరము ఆమె చేతులు జోడించి, ప్రభువునెదుట నిలబడెను. ప్రభువును చూచుచున్న కొలదియు ఆమెలో భక్తి పొంగిపొరలుచుండెను. ఆమె పలికెను. "ప్రభూ! నేనేవిధముగా మిమ్ము స్తుతింపవలెను? ఓపాపవిమోచన! నేను నిమ్నజాతిస్త్రీని. మందబుద్ధిని, అధమురాలను, అందునా అతి నికృష్టురాలను, నేను జడమతిని." శ్రీరాముడు

పలికెను. "భక్తురాలా! నా మాటలను వినుము. నేను కేవలము భక్తితత్పరత్వమునే గౌరవించెదను. జాతి, కులము, ధనము, బంధుత్వము, గౌరవము, గుణము, బుద్ధికౌశలము మొదలగునవి ఎన్నియున్నను భక్తిలేనివ్యక్తి నీరులేని మేఘముతో సమానము. కనుక అట్టి వారు నాప్రేమకు పాత్రులు కారు. ఇప్పుడు నేను నీకు నవవిధ భక్తులను గూర్చి తెల్పెదను. సావధానముగా విని, వానిని మనస్సున మననము చేయుము. మొదటిది సజ్జనసాంగత్యము. రెండవది. నా కథలయందనురక్తి. (చౌ॥ 1-4)

దో- గురపద పంకజ సేవా, తీసరి భగతి అమాన ।
చౌథి భగతి మమ గునగన, కరఇ కపట తజి గాన ॥ 35 ॥

అభిమానమును వదలి, గురుచరణములను సేవించుట మూడవది. మనస్ఫూర్తిగా నాగుణములను గానము చేయుట నాల్గవది. (దో॥ 35)

చౌ- మంత్ర జాప మమ దృఢ బిస్వాసా । పంచమ భజన సౌ బేద ప్రకాసా ॥
ఛఠ దమ సీల బిరతి బహు కరమా । నిరత నిరంతర సజ్జన ధరమా ॥ 1 ॥
సాతవఁ సమ మొహి మయ జగ దేఖా । మోతేఁ సంత అధిక కరి లేఖా ॥
ఆఠవఁ జథా లాభ సంతోషా । సపనెహుఁ నహిఁ దేఖఇ పరదోషా ॥ 2 ॥
నవమ సరల సబ సన ఛలహీనా । మమ భరోస హియఁ హరష న దీనా ॥
నవ మహుఁ ఏకఉ జిన్హ కేఁ హోఈ । నారి పురుష సచరాచర కోఈ ॥ 3 ॥
సోఇ అతిసయ ప్రియ భామిని మోరేఁ । సకల ప్రకార భగతి దృఢ తోరేఁ ॥
జోగి బృంద దురలభ గతి జోఈ । తో కహుఁ ఆజు సులభ భఇ సోఈ ॥ 4 ॥
మమ దరసన ఫల పరమ అనూపా । జీవ పావ నిజ సహజ సరూపా ॥
జనకసుతా కఇ సుధి భామినీ । జానహి కహు కరిబరగామినీ ॥ 5 ॥
పంపా సరహి జాహు రఘురాఈ । తహఁ హోఇహి సుగ్రీవ మితాఈ ॥
సో సబ కహిహి దేవ రఘుబీరా । జానతహూఁ పూఛహు మతిధీరా ॥ 6 ॥
బార బార ప్రభు పద సిరు నాఈ । ప్రేమ సహిత సబ కథా సునాఈ ॥ 7 ॥

రామనామమును జపించుచు నాపై దృఢ విశ్వాసము నుంచుట ఐదవ విధమైన భక్తి. ఇది వేద ప్రసిద్ధము. ఇంద్రియనిగ్రహము, శీలము, లౌకిక కర్మలయందు విరక్తి, నిరంతరము సజ్జన యోగ్యమైన కార్యాచరణమునందు తత్పరత ఆఱవ విధమైన భక్తి. జగత్తును రామమయముగా సమానభావముతో చూచుచు సజ్జనులను (భాగవతోత్తములను) నాకంటెను అధికులుగా పరిగణించుట ఏడవ విధమైన భక్తి. ప్రాప్తించిన దానితో సంతృప్తిని జెందుచు, స్వప్నమునగూడ ఇతరులదోషములనుగూర్చి తలంపకుండుట అష్టమరీతి భక్తి. అందఱితో సరళముగా నిష్కపటముగా వ్యవహరించుచు హృదయమున నాపై విశ్వాసముంచి, హర్షవిషాదములను దఱిజేరనీయకుండుట నవమరీతిభక్తి. ఈ తొమ్మిదింటిలో ఏ ఒక్క భక్తి మార్గమును అనుసరించిననుచాలును. అట్టివారు. జడమైనను, చేతనమైనను, స్త్రీయైనను, పురుషుడైనను, నా కత్యంత ప్రీతి పాత్రులు. మఱి నీలో మాత్రము ఈ నవవిధభక్తులు సంపూర్ణముగా గలవు. కావున

యోగులకును దుర్లభమైనగతి నీకు అవలీలగా సిద్ధించినది.[1] నాదర్శనఫలము నిరుపమానమైనది. దానివలన జీవుడు స్వస్వరూపమును (కైవల్యమును) పొందును. ఓ తల్లీ! గజగామినియైన సీతా సమాచారమును ఎఱిగియున్నచో తెల్పుము. శబరి పల్కెను. "ఓ రఘునాథా! మీరు పంపాసరోవరమునకు పొండు. అక్కడ సుగ్రీవునితో చెలిమి యేర్పడును. అతడు మీకు సమాచారమునంతయును తెలుపగలడు. మీరు సర్వజ్ఞులయ్యును నన్నడుగు చున్నారు." ఇట్లు పలికి, ఆమె పదే పదే ప్రభు చరణములకు ప్రణమిల్లి, మతంగ మహర్షి తనకు తెల్పిన విషయమును, తాను ప్రభువు కొఱకు ఎదురుచూచిన విధమును ఆయనకు ప్రేమ పూర్వకముగా విన్పించెను. (చౌ॥ 1-7)

ఛం-కహి కథా సకల బిలోకి హరి ముఖ హృదయఁ పద పంకజ ధరే ॥
తజి జోగపావక దేహ హరిపద లీన భఇ జహఁ నహిఁ ఫిరే ॥
నర బిబిధ కర్మ అధర్మ బహు మత సోకప్రద సబ త్యాగహూ ॥
బిస్వాస కరి కహ దాస తులసీ రామపద అనురాగహూ ॥

కథనంతయును దెల్పిన పిదప శబరి భగవంతుని దర్శించుచు ఆయనచరణకమలములను తనహృదయమున నిల్పుకొని, యోగాగ్నిలో తనతనువును త్యజించి, జీవులు మఱల తిరిగిరానట్టి హరిపదమున లీనమాయెను. తులసీదాసు పలుకుచున్నాడు. "మానవులారా! అనేకవిధములైన కర్మలను, అధర్మములను, మతములను త్యజించుడు"ఇవి యన్నియును శోకప్రదములే. భక్తివిశ్వాసములతో శ్రీరామునిపదములపై అనురాగమును నిల్పుడు. (ఛం)

దో- జాతిహీన అఘ జన్మ మహి, ముక్త కీన్హి అసి నారి ।
మహామంద మన సుఖ చహసి, ఐసే ప్రభుహి బిసారి ॥ 36 ॥

నిమ్నజాతికి (శబర జాతికి) చెందిన శబరికే భక్తకల్పతరువైన ఆ ప్రభువు దయతో ముక్తిని ప్రసాదించెను. అట్టి స్వామిని మఱచి, ఓ మూర్ఖ మనసా! తుచ్ఛ సుఖములను ఏల ఆసించెదవు? (దో॥ 36)

శ్రీరాముని విరహము

చౌ- చలే రామ త్యాగా బన సోఊ । అతులిత బల నరకేహరి దోఊ ॥
బిరహీ ఇవ ప్రభు కరత బిషాదా । కహత కథా అనేక సంబాదా ॥ 1 ॥
లఛిమన దేఖు బిపిన కఇ సోభా । దేఖత కేహి కర మన నహిఁ ఛోభా ॥
నారి సహిత సబ ఖగ మృగ బృందా । మానహుఁ మోరి కరత హహిఁ నిందా ॥ 2 ॥

---

1. ఎంతనినే వర్ణింతును శబరి భాగ్యము. ॥ఎంతని॥
దాంతులు వరకాంతలు జగమంతయునిండియుండగ ॥ఎంతని॥
కనులార సేవించి, కమ్మని ఫలములనొసగి,
తనువు పులకరించి, పాదయుగమునకు మ్రొక్కి,
ఇనకుల పతి సముఖంబున పునరావృత్తి రహిత పద
మును బొందిన త్యాగరాజనుతురాలి పుణ్యంబును ॥ఎంతని॥ (త్యాగరాజ)

హామహి దేఖి మృగనికర పరాహీఁ । మృగీఁ కహహిఁ తుమ్హ కహఁ భయ నాహీఁ ॥
తుమ్హ ఆనంద కరహు మృగ జాఏ । కంచన మృగ ఖోజన ఏ ఆఏ ॥ 3 ॥
సంగ లాఇ కరినీఁ కరి లేహీఁ । మానహుఁ మోహి సిఖావను దేహీఁ ॥
సాస్త్ర సుచింతిత పుని పుని దేఖిఅ । భూప సుసేవిత బస నహిఁ లేఖిఅ ॥ 4 ॥
రాఖిఅ నారి జదపి ఉర మాహీఁ । జుబతీ సాస్త్ర నృపతి బస నాహీఁ ॥
దేఖహు తాత బసంత సుహావా । ప్రియా హీన మొహి భయ ఉపజావా ॥ 5 ॥

శ్రీరామచంద్రుడు ఆ వనమునుండి ముందుకు సాగెను. సోదరులిద్దఱును అమితబల పరాక్రమములు గలవారు, పురుషసింహులు. ప్రభువు విరహాకులమనస్కుడైనవానివలె విరహపూరితములైన కరుణరసప్లావిత గాథలను లక్ష్మణునకు అనేకము చెప్పెను. "లక్ష్మణా! వనశోభను చూడుము. దీనిని చూచినచో ఎవనిమనస్సు క్షోభింపదు. పశుపక్షి సమూహములన్నియును వాటివాటి ఆడుజాతులతో గలిసి నన్ను గేలిసేయు చున్నట్లున్నవి. మనలను గాంచి, దుప్పులు పరుగెత్తుచుండగా చూచి, లేళ్లు వాటితో చెప్పుచున్నవి. 'మీరు భయపడకుడు. సాధారణ జింక జాతికి చెందిన వారు గావున మీరు సంతోషముగా ఉండవచ్చును. వీరు బంగారు జింకలను వెదకుటకు వచ్చినారు. (కనుక బంగారు జింకలు భయపడవలయును గాని మీరుగాదు) మగ ఏనుగులు ఆడు ఏనుగులతో పాటు పోవుచు (స్త్రీని ఎప్పుడైనను ఒంటరిగా విడిచివెళ్లరాదని) నాకు ఉపదేశమును ఇచ్చుచున్నట్లున్నవి. శాస్త్రములను ఎంతగా కష్టపడి నేర్చినను వాటిని నిరంతరము అధ్యయనము చేయుచు ఉండనిచో అవి మనలో నిగులవు. అంకిత భావముతో రాజును ఎంతగా మెలకువకలిగి సేవించుచున్నను, పూర్తిగా ఆయనను విశ్వసించుటకు వీలులేదు. అట్లే స్త్రీని గూడ మిక్కిలి గాఢముగా ప్రేమతో హృదయమున దాచుకొన్నప్పటికిని ఆమెను భద్రముగా రక్షించుకొనుచుండవలెను. లేనిచో ఆమె దూరమగును. నాయనా! ఈ మనోజ్ఞమైన వసంతవనశోభను చూడుము. ప్రియురాలి తోడులేని నాకు ఇది భయంకరముగా కన్పట్టుచున్నది. (చౌ॥ 1-5)

దో- బిరహ బికల బలహీన మొహి, జానెసి నిపట అకేల ।
సహిత బిపిన మధుకర ఖగ, మదన కీన్హ బగమేల ॥ 37(క) ॥
దేఖి గయఉ భ్రాతా సహిత, తాసు దూత సుని బాత ।
డేరా కీన్హెఉ మనహుఁ తబ, కటకు హటకి మనజాత ॥ 37(ఖ) ॥

ప్రియురాలి విరహములో వ్యాకులుడను, దుర్బలుడను, ఒంటరివాడను ఐన నన్ను చూచి, మన్మథుడు వనమును, పక్షులను, భ్రమరములను, తీసికొని వచ్చి, నాపై దండెత్తుచున్నాడు. కాని నేను సోదరునితోగూడియున్నట్లు అతనిదూత తెల్పినమాటలను విని, మన్మథుడు సర్వసన్నద్ధమైన తనసేనను నిలిపి, గుడారములు వేసినాడు. (దో॥ 37. క,ఖ)

చౌ- బిటప బిసాల లతా అరుఝానీ । బిబిధ బితాన దిఏ జను తానీ ॥
కదలి తాల బర ధుజా పతాకా । దేఖి న మోహ ధీర మన జాకా ॥ 1 ॥
బిబిధ భాఁతి ఫూలే తరు నానా । జను బానైత బనే బహు బానా ॥
కహుఁ కహుఁ సుందర బిటప సుహాఏ । జను భట బిలగ బిలగ హోఇ ఛాఏ ॥ 2 ॥

కూజత పిక మానహుఁ గజ మాతే । ఢేక మహోఖ ఊఁట బిసరాతే ॥
మోర చకోర కీర బర బాజీ । పారావత మరాల సబ తాజీ ॥ 3 ॥
తీతిర లావక పదచర జూథా । బరని న జాఇ మనోజ బరూథా ॥
రథ గిరి సిలా దుందుభీఁ ఝరనా । చాతక బందీ గున గన బరనా ॥ 4 ॥
మధుకర ముఖర భేరి సహనాఈ । త్రిబిధ బయారి బసీఠీఁ ఆఈ ॥
చతురంగినీ సేన సంగ లీన్హేఁ । బిచరత సబహి చునౌతీ దీన్హే ॥ 5 ॥
లఛిమన దేఖత కామ అనీకా । రహహిఁ ధీర తిన్హ కై జగ లీకా ॥
ఎహి కేఁ ఏక పరమ బల నారీ । తెహి తేఁ ఉబర సుభట సోఇ భారీ ॥ 6 ॥

విశాల వృక్షములకు అల్లుకొనినతీగలు అతడు పఱచిన వితానములవలె నున్నవి. అరటి, త్రాటి చెట్లు సుందరధ్వజపతాకములవలె ఒప్పుచున్నవి. వీటిని జూచి, ధీరగంభీర మనస్సు గలవాడు మాత్రమే మోహితుడుగాడు. వివిధవృక్షములు నానావిధఫలపుష్పములతో శోభిల్లుచున్నవి. అవి వేర్వేఱు వస్త్రములను ధరించి, పెక్కు వరుసలలో నిల్చిన ధనుర్ధారులవలె ఉన్నవి. అక్కడక్కడ దూరదూరముగా ఉన్న సుందరవృక్షములు సైన్యమునకు దూరముగా వేర్వేఱుగా గుడారములు వేసికొనిన యోధులవలె ఉన్నవి. కోయిలలకూజితములు ఏనుగులఘీంకారములువలె వినబడుచున్నవి. కొంగలు, అడవి కాకులు, ఒంటెలు, కంచరగాడిదలవలెనున్నవి. నెమళ్లు, చకోరములు, పావురములు, చిలుకలు, హంసలు- ఇవియన్నియును అతనికి శ్రేష్ఠమైన వాహనములు, గుఱ్ఱములు. ఇసుకటిట్టిభములు, పూరేడుపక్షులు అతనిపదాతిదళములు. వాస్తవముగా మన్మథునిసైన్యమును వర్ణింపజాలము. పర్వతశిలలే రథములు. సెలయేఱులే నగారాలు. గోరువంకలు అతనిగుణములను గానముచేయు భట్రాజులు. భ్రమరముల గీతములు ఈ సైన్యము యొక్క భేరీలు, మేళములు. శీతలమందసుగంధిలపవనము అతని దూతగా వచ్చుచున్నది. ఇట్టి చతురంగబలములతో మదనుడు అందఱిని యుద్ధమునకు ఆహ్వానించుచున్నాడు. లక్ష్మణా! మన్మథుని ఈ చతురంగబలమును చూచియు, స్థిరచిత్తుడైయుండెడి వానిప్రతిష్ఠ విశ్వములో ఇనుమడించును. ఈ మదనునకు స్త్రీయే ఒక ప్రబలశక్తి. దానిని అధిగమించినవాడే మహాయోధుడు. (చౌ॥ 1-6)

దో- తాత తీని అతి ప్రబల ఖల, కామ క్రోధ అరు లోభ ।
ముని బిగ్యాన ధామ మన, కరహిఁ నిమిష మహుఁ ఛోభ ॥ 38(క) ॥
లోభ కేఁ ఇచ్ఛా దంభ బల, కామ కేఁ కేవల నారి ।
క్రోధ కేఁ పరుష బచన బల, మునిబర కహహిఁ బిచారి ॥ 38(ఖ) ॥

సోదరా! కామ క్రోధ లోభములు మూడును ప్రబలములైన దుష్టశక్తులు. ఇవి విజ్ఞాననిధులైన మునులనుగూడ క్షణమాత్రమున క్షోభింపజేయును. పేరాశలు, దంభము లోభమును ప్రబలమొనర్చునవి. కామమునకు మౌలిక బలము స్త్రీ. క్రోధమునకు బలము కఠోర వచనములు. ఈ విధముగా మునీశ్వరులు నిగ్గుదేల్చి చెప్పినారు.
(దో॥ 38. క,ఖ)